

als naam van een watertje dat door het plaatsje *Dies(s)en* loopt en ten O. hiervan in de Reuzel valt²⁸). De plaats *Dies(s)en* en het erbij behorende watertje *Dies(s)e* worden reeds vermeld in het zgn. testament van Willibrord: *villam que vocatur Diosna, in pago Texandrio super fluvio Digena* (Okb. Utr. 38: a. 726). Ook overigens komt de plaats voor, in lichtelijk afwijkende vormen: *in pago Texandriae loco Diesne* (Okb. Utr. 21: a. 712); *in loco Deosne* (Okb. Utr. 22: a. 713). Het waarschijnlijkste — immers het meest voorkomende geval — is, dat de plaats naar het water is genoemd, waarbij dan een lichte differentiatie plaats vond; in *Dies(s)e*, *Dies(s)en* bleef de *s* vóór onmiddellijk volgende *n* scherp (*Diosna*; vgl. vóór *l IJsel*), terwijl in *Dieze* door de ontwikkeling van een svarabhaktische vocaal de *s* tot *z* verzacht werd²⁹). De grote moeilijkheid is gelegen in de vorm *Digena*, indien tenminste de optekening juist is. Gysseling³⁰) heeft getracht een oplossing te vinden; hij neemt aan, dat het veelbesproken *Deusone* de Keltische naam is geweest van de beek, waaraan *Diesen* ligt; hij veronderstelt een keltisch **Dew-is-ōne* 'heilige beek', waarnaast **Dewona* > **Diona* > **Dijena* = *Digena*. Dit alles blijft hoogst onzeker.

Samenvatting

De oogst is gering: alleen voor *Worm-Jeker*, *Itter*, *Neer*, *Geleen*, *Niers*, en zeer misschien voor *Suster* (en *Dieze*) mochten wij met meer of minder waarschijnlijkheid Keltische oorsprong aannemen. Daar de wateren niet lang genoeg zijn om tot een verschil tussen boven- en benedenloop te concluderen, is er toch genoeg evidentie om voor het Limburgse Maasgebied tot een oorspronkelijk Keltische bevolking te mogen besluiten. Wat vorming betreft, voegen zij zich goed in de groep van oude namen: overwegend is de vorming met suffix, vooral met *r* (*Jeker*, *Itter*, *Neer*; *Suster*?); vermoedelijk ook met *s* (*Niers*) en *m* (*Worm*); terwijl *Geleen* een gesubstantiveerd adjectief is. Bij de onzekerheid van de etymologieën laat zich weinig over de semantische zijde zeggen; alleen dit, dat — voorzover te beoordelen — de namen ook in dit opzicht passen in het kader: eigenschappen van het water (*Geleen*; *Itter*; *Worm*? *Jeker*? *Neer*?).

²⁸) Zie Smulders (Brabants Jaarboek 1950 blz. 128 v.v.; NGN. 14, 170), die dat bewijst uit allerlei oude gegevens.

²⁹) Zie voor deze neiging tot differentiatie de Inleiding.

³⁰) Handel. Mij van Gesch. en Oudheidk. te Gent: N.R. III (1948) 88 v.v. (waarbij de Schr. zo vriendelijk was, zijn opvatting nader toe te lichten in een brief aan mij); Med. 28, 71. Hoewel geenszins overtuigd, verkies ik zijn verklaring boven die van Gutenbrunner (Die germ. Götternamen der antiken Inschriften) (1936) blz. 169: *Digena* bij *dijk*, en wegens de *g* Keltische naam (vgl. ook Krahe Beitr. 3, 228 v.v. over *Digantia*).

III. EENSTAMMIGE NAMEN

Het is moeilijk, verschil te maken tussen de éénstammige namen en de suffixale welke in het volgende hoofdstuk worden behandeld; immers, zoals reeds werd opgemerkt, er is geen principiëel verschil. *Rijn* rekt men tot de éénstammige namen, omdat alleen de taalkundige het woord kan ontleden in basis en suffix; in *Beningen* voelt ieder een suffix *-ing*, hoe onduidelijk hem ook de basis mag wezen. Er is dus niet te ontkomen aan een zekere willekeur, wanneer men een deel van deze namen hier, een deel in het volgende caput gaat behandelen ¹⁾. Hieronder worden dan besproken: *Aar*, *Schie*, *Zaan*; voorts enige op *-e* uitgaande namen: *Honte*, *Minne*, *Rotte*, *Sethe*. Voorzover de betekenis duidelijk is, passen ze goed in het kader van de oudste namen.

1. *Aar* ²⁾

De *Aar* is een veenrivier die bij Alfen in de Oude Rijn komt; onderdelen zijn de *Kromme* of *Hoekse* en de *Korte Aar*. Reeds in 't mnl. wordt het water vermeld: *an die Are ... van der Neder Are ... ende die van der Hoegher Are* (Fremery 309: c. 1295/6). Ook de bij *Aar* behorende plaatsnamen *Teraar*, *Langer Aar* en *Korter Aar*, *Aarlanderveen* worden alle reeds in de middeleeuwen genoemd.

De naam is wijdverbreid, van de Zwitserse *Aar* (ouder *Ara*) over de Duitse *Ahr* (ouder *Arula*) tot de Engelse *Oare* (ouder *Ar*) ³⁾. Men zal dus hebben aan te nemen een Indogermaans woord, dat in de eerste plaats Keltisch en Germaans is, want er is alles op tegen om de Zuidhollandse waternaam als Keltisch op te vatten.

Een afleiding van ndl. *Aar* met *n*-suffix is vermoedelijk *Arne*, watergang op Walcheren; vgl. *per portum, id est Arnam ... Erna*: Okb. HZ. I 261 (a. 1217) ⁴⁾; ook Stoke kent de *Arne* (VII 91) of *Aerne* (VIII 130). Deze *n*-afleiding is schier even verbreid als *Aar* zelf; vgl. de Italiaanse *Arno* (lt. *Arnus*), de Franse *Arne* (ouder *Arna*) en de Engelse *Earn* (ouder ook *Earn*) ⁵⁾.

De basis *ar-*, en met uitbreiding *ar-n-*, moet dus een algemene aan-

¹⁾ Weer andere zijn ter sprake gekomen of komen ter sprake in ander verband (b.v. *Eem*, *Voer*).

²⁾ Voor de uitgebreide literatuur zij verwezen naar Krahe Beitr. 4, 105 v.v.; Bach II 1, 190.

³⁾ De vormen bij Holder blz. 170, resp. Ekwall blz. 331. Andere Duitse wateren *Aar*, *Ahre* bij Witt blz. 28 v.

⁴⁾ Verdere bewijsplaatsen NGN. 9, 63 v.v. (ook voor *Arnemuiden*).

⁵⁾ De vormen bij Ekwall River-Names blz. 139 v.

duiding voor water zijn geweest; vgl. skr. *árna*- 'rivier'; ablautend *er*-, gr. *ῥορυμ*, got. *rinnan*. Vaak neemt men aan, dat het gelijkkluidende suffix hiermee identiek is; zie echter aldaar.

Te verwerpen is de o.a. bij Förstemann I 175 gevonden opvatting, dat ndl. *Aar* een samentrekking uit *ader* zou zijn; ten eerste om de wijde verbreiding van *Aar* in het buitenland; ten tweede omdat de mnl. vormen niet in die richting wijzen; ten derde omdat de overdracht van de loop van het bloed op de loop van het water in Nederland in de toponymie niet of nauwelijks tot uitdrukking komt ⁶⁾.

Evenzeer te verwerpen is voor *Arne* de opvatting van Tack ⁷⁾ die erin een samenstelling van een persoonsnaam + *-ee* ziet; reeds Huizinga ⁸⁾ heeft tegen diens neiging om overal (*Arne*, *Honte* enz.) persoonsnamen te zoeken, protest aangetekend.

2. *Schie*

Boven is, onder *Vlie*, opgemerkt, dat naast de korte stam een verlengde vorm met germ. *t*-suffix voorkomt in *vlie-ten*. Datzelfde doet zich voor bij *gieten* en *schieten*; zoals gr. *πλέω* tot *vlie-ten*, zo staat gr. *χέω* tot *gie-ten* en idg. *skey* tot *schieten*. Waarschijnlijk is de *t*-loze vorm van dit laatste w.w., die volgens v. Wijk in de Baltisch-Slavische talen wordt aangetroffen, ten onzent bewaard in *Schie*, dat dan ook semantisch een parallel is van *Vlie*: de naam ziet op de oorspronkelijke beweging van het water. Immers *het Schie* (vgl. voor het lidwoord *het Vlie*), thans ook wel *de Schie*, is een voormalige rivier, gaande van Delft langs *Ouwerschie* en *Schiedam* tot in de Nieuwe Maas; een onderdeel ervan heet *Schiedamse Schie*, in tegenstelling tot de *Rotterdamse Schie*, een — later grotendeels gedempte — in de 14de eeuw gegraven vaart van Rotterdam naar de *Schie* ⁹⁾.

Het water wordt in de middeleeuwen herhaaldelijk vermeld; zo vermoedelijk in *dicho de Scie* (Okb. HZ. II 110: a. 1204), en zeker: *an die nortside van der Schie ... zuetwart tot der halver Schie* (Okb. HZ. II 228: a. 1272). Het meest gewoon is de verbinding 'tussen Schie en Gouwe'; b.v. *intra Schie et Gaudam* (Okb. HZ. II 250: a. 1273); *inter Scye et Goude* (ald. II 422: a. 1281); *tusschen die Scye ende die Gaude* (ald. II 693: a. 1290); *tusschen Schie ende Goude* (ald. II 1066: a. 1299).

⁶⁾ Wel in Friesland, maar hier luidt de vorm *ier* (*Mounle-ier* eig. = molensloot). Ook in Zuid-Nederland; ook in samenstelling *Melkader*, *Aderbeek* e. dgl. Zie voor Duitsland Bach II 1, 277.

⁷⁾ NGN. 9, 63 v.v.

⁸⁾ Burg en kerspel in Walcheren (Med. NA. 80 B 2) blz. 14 n. 1.

⁹⁾ Vgl. V. d. Bergh 45 v.v.; 49 v.v.

Wat de hierboven genoemde plaatsen betreft, *Ouwerschie* heette aanvankelijk *Schie* (*Scie*: FE. 92, 9; *Sche*: FE. 63, 36), later in tegenstelling tot *Nieuwerschie*, *Ouwerschie* (*Oldscie*: FE. 75, 22), dat verbasterd werd tot *Overschie*. *Schiedam* wordt aanvankelijk in de oorkonden vermeld als *Novo Sciedammo*, *Novum Sciedam* (tegenover *Veteri Sciedammo*, *Veterem Sciedam*): Okb. HZ. II 110 (a. 1204); Fremery 298 (a. 1294). *Schieland* verschijnt reeds vroeg als *Scelant* (FE. 70, 8); *Scieland* (RHZ. V 35 en elders). De vorm *Sche*, *Scelant* is wel te verklaren als hypercorrect, doordat men juist in de Hollandse dialecten aan de wisseling \bar{e} -*ie* gewend was¹⁰); men had in de buurt een voorbeeld van deze wisseling in *Sciplede*: *Scipliede* (nu *Schipluiden*).

Een verklaring van *Schie* als *schei*(*ding*) 'grens' — die Baader¹¹) voorwaardelijk mogelijk achtte — is taalkundig verwerpelijk, niet alleen omdat nergens een *d* voor den dag komt, maar ook omdat de vocaal niet overeenstemt. Wel is het waar, dat „men” meermalen verband heeft menen te voelen tussen *Schie* en *scheiden*; dacht ook niet Huygens die graag plaatsnamen etymologiseerde, daaraan, toen hij in zijn Stedestemmen *Schiedam* liet zeggen: „Twee Stroomen scheiden my van 't achterleggend' Land”, doelende op *Schie* en Gouwe.

3. *Zaan*¹²)

De rivier de *Zaan* wordt vermeld als: (*die helft van der vischeryen doere*) *die Zaende* (Okb. HZ. II 726: a. 1290). Maar het Liber S. Adalberti (\pm 1214) heeft: (*de Velseremere usque in*) *Sadne* (FE. 93, 13). Deze laatste vorm vindt steun in twee andere namen van de Fontes Egmundenses: 1) *ad villam quę Saden dicitur* (164, 12), d.i. het later verwoeste dorp *Zaanden* ten Z. van Zaandam; 2) *in Sadenhorne* (89, 8) naast elders voorkomend *Zaenderhorn*¹³), d.i. een vroeger eiland in het IJ, meestal kortweg *De Hoorn* genoemd. Daartegenover staan vormen met een *g*; n.l. de oudste vormen van de plaatsen *Oost-* en *Westzaan*: *In Hostsagnem . . . In Westsagnem* (DB. 195: 9de eeuw)¹⁴); eerst later verschijnen hier de vormen *Oostzaenden* (RHZ. VII 422; 432) en *Westzaenden* (RHZ. VII 425; 432). De verhouding van de

¹⁰) H. Gr. § 55 c. Zie overigens ook bij *Ulie*. Een ander geval is onder *vliet* besproken, waar de \bar{e} -vormen wijd verbreid zijn.

¹¹) ZON. 4, 148. Nog minder is te beginnen met zijn veronderstelling, dat *Schie* iets met de zeemansterm *schie*man zou te maken hebben.

¹²) Bewijsplaatsen voor de hier besproken namen bij Boekenooen s.s.v.v.

¹³) *Zaenderhoorn*: RHZ. VII 425; 432; alwaar ook *Zaenderdam*, naast elders voorkomend *Zanerdam*, later *Zaardam* (nog in de volksmond *Serdam*); nu onder invloed van de waternaam *Zaandam*; vgl. Muller NGN. 10, 137 v.v.

¹⁴) Verwerpelijk is op taalkundige gronden de identificatie van *-sagnem* met *Sassenheim*, zoals beproefd is door Groesbeek (*De Zaende*, I, 3 v.v.).

verschillende vormen — die men toch bezwaarlijk van elkaar kan scheiden — is raadselachtig: zijn de vormen met *g* fout of is deze klank later gesyncopeerd; is *Sadne*, *Saden* metathesis van *Zaende* of is het de oorspronkelijke vorm? Het laatste wordt klaarblijkelijk verondersteld door Karsten¹⁵⁾, die samenhang met ofri. *sātha* 'zode' aanneemt; de naam zou wijzen op de drassige, veenachtige bodem.

4. *Honte*

Honte is de tweede naam van de Wester-Schelde, of ook de diepe geul erin, die het grote scheepvaartwater van Antwerpen naar Vlissingen is. Het was vanouds een watercomplex, reeds in de 13de eeuw als pluralis vermeld: *in aquis contra Valkenese, que Honte vulgariter appellantur* (Okb. HZ. II 489: a. 1283); sedert de vroege middeleeuwen nam het sterk in belangrijkheid toe, en reeds in de 15de eeuw was het een gewichtige vaarweg¹⁶⁾. Aanvankelijk *Hunte* (gelatiniseerd tot *Hunta*) genoemd, verschijnt het later in de variant *Honte* (ook met latinisatie *Honta*); vgl. *Hunta*: Okb. Utr. 695 (a. 1221); 696 (a. 1221); *Honte*: Fremery 170 (a. 1273); Okb. HZ. II 489 (a. 1283); *Honthe*: Okb. HZ. II 324 (a. 1276); *Honta(m)*: Okb. HZ. II 790 (a. 1291)¹⁷⁾.

Eenzelfde wisseling van *u* en *o* vindt men in de bijbehorende plaatsnamen; zo verschijnt het tegenwoordige *Hontenisse* als *Huntenesse*: Okb. Utr. 693 (a. 1221); 695 (a. 1221); 696 (a. 1221). Een andere plaats was *Hontemude* (Okb. HZ. II 748: a. 1290), niet gelegen aan de mond van de *Honte*, maar bij Ossendrecht, dus aan de zgn. bovenmond (d.w.z. de plaats waar een rivier uit een andere begint¹⁸⁾); hier vermeldt v. d. Bergh (blz. 73) een twaalfde-eeuwse *piscatio Huntemuden*.

De waternaam komt ook elders voor; vgl. de *Hunte*, zijrivier van de Weser, 9de eeuw *Hunta*¹⁹⁾, en de door Huizinga²⁰⁾ vermelde *super fluvio Hunteo*, thans de Gera (zijrivier van de Unstrut). Sedert Müllenhoff²¹⁾ verklaart men meestal, wel terecht, de naam als 'de

¹⁵⁾ Blz. 88. Hij wijst nog op *Zanegeest*, buurtschap onder Bergen, waarvoor Meertens (N. Tg. 45, 347) als eerste lid een persoonsnaam wil aannemen. *Kerk en Zanen*, polder onder Alfen a.d. R., is genoemd naar een aldaar in 1536 gestichte *Zaanse molen* (Fockema Andreae blz. 24).

¹⁶⁾ WN. 242 v.v.

¹⁷⁾ Verdere bewijsplaatsen bij De Flou (s.v. *Honte*).

¹⁸⁾ Mnl. W. 11, 381.

¹⁹⁾ Förstemann II 1, 1508.

²⁰⁾ Burg en kerspel in Walcheren blz. 14 n. 1.

²¹⁾ DAK. II 210. Anders Carnoy, die onze naam bij de *hūn*-namen (waarover s.v. *Hunneþ*) voegt; zie zijn woordenboek en Med. 28, 30 v. Terecht heeft geen instemming gevonden Tack's verklaring (NGN. 9, 80 v.v.) als *Hont-ee*, d.w.z. water, genoemd naar een persoon *Hunt(e)*.

jagende, voortsnellende'; vgl. ags. *huntjan* (eng. *to hunt*) 'jagen'; in het hydroniem is dan dus de *t* zomin een suffix als in het vroeger besproken *Vecht*.

5. *Minne* ²²⁾

De *Minstream*, oudtijds de *Minne* geheten, een thans gedempte waterloop bij het Wilhelmina-park te Utrecht, was waarschijnlijk eens een deel van een Rijnarm die uit de Kromme Rijn kwam. Men kan de naam vergelijken met die van het beroemde Brugse *Minne-water*; met noordbrabants *Minne-beke*, dat identiek is met belgisch *Membach* (a. 1172 *Menebach*); met Duits *Menach* (12de eeuw *Mennaha*) en oostenrijks *Imbach* (ouder *Minnebach*) ²³⁾. Daarnaast staat een, vooral in West-Duitsland voorkomend gebruik als tweede lid van composita; b.v. *Dülmen*, *Viermünden*, *Hedemünden*, *Holzminden*, *Dortmund*, *Op-münden*, waar overal de oudere vormen *-manni*, *-men(n)i*, *-minni* hebben.

Het staat dus vast, dat in 't Westgermaans een woord *menne*, *minne* bestaan heeft, dat vooral in West-Duitsland en in de Nederlanden gebruikt werd als waternaam, maar dat als appellatief nergens is overgeleverd. De etymologie ervan is hoogst onzeker.

Voor een ablautende vorm *muni*, met *t*-suffix overgeleverd in ndl. *Munte*, zie men onder „Suffixen”.

6. *Rotte*

De *Rotte* is het natuurlijk water, waaraan *Rotterdam* (Okb. HZ. II 1059; 1060: a. 1299) zijn naam ontleent; het vormt de afwatering van het Hollandse veenpolderland tussen Schie en Gouwe, en tevens was het in de 18de eeuw voor de Rotterdammers, wat de Vecht voor de Amsterdammers was: Dirk Smits maakte een hoogdravend gedicht op „*De Rottestroom*” met zijn vele buitenverblijven.

Onveranderlijk is de naam sedert de middeleeuwen overgeleverd als *Rotte*; zo b.v. Okb. HZ. I 391 (a. 1242). Ook was er een plaats *Rotte*, gewoonlijk vereenzelvigd met Hillegersberg; plaats en water worden b.v. genoemd bij Fremery 228 (a. 1281—1284): *Den tienden van Rotte . . . tusschen die halve Rotte ende dat ambacht van Sconerlo utgaende op die Merwede . . . die van Rotte*; verder als *ecclesia Rotta*: Okb. HZ.² 75 (a. 1028); 80 (a. 1050).

²²⁾ Med. 27, 11 v.v., waar ook de literatuur en de bewijsplaatsen zijn gegeven; daarbij Carnoy Med. 28, 27 v.; Bach II 1, 156 v. Zie voor de toevoeging van *-stream* de Inleiding.

²³⁾ Nader over dergelijke veranderingen, ontstaan door onjuiste afscheiding, onder *A*.

Etymologisch is de naam nog onverklaard; dat het een meer voorkomende waternaam was, blijkt uit *Rotlose* (waarover nader onder *loos*) en uit *Rottenvlet* (= *vliet*), water bij Rijnsburg: *dicta vero decima jacet de Rottenvlet versus aquilonem usque in Rinsburch* (Okb. HZ. I 361: a. 1237).

7. *Sethe*

Etymologisch even onduidelijk²⁴⁾ als *Rotte* is *Sethe*, dat in de 12de eeuw vermeld wordt als naam van het latere Meppelerdiep: *usque ad aquam quam Sethe vocant* (Okb. Utr. 348: a. 1134). De jongere vorm hiervan is *Se(e)de*; vgl. *Item die grove tiende ter Seede is gelegen over die Swarte sluis*: Rek. Utr. I 649 (a. 1504/5)²⁵⁾. De waternaam blijkt het duidelijkst uit de samenstelling met *mond*; vgl. *Sedemoeden* (Rek. Utr. I 508: a. 1499/1500); *Zeemuden* (ald. I 651: a. 1504/5). Reeds vroeg werd *Sede-* soms verzwaard tot **Sedel-*²⁶⁾; vandaar in de 15de eeuw *Seelmueden*, *Zeelmuiden*²⁷⁾, thans met verkorting van de vocaal²⁸⁾ *Sellemuiden* (polder onder Hasselt en Genemuiden).

Het verdient overweging, of evenzeer uit *Sethe-*, *Sede-* te verklaren is *Zeegraven*, ouder *Zeneke* (uitbreiding met suffixen?), het stroompje, dat oudtijds de grens vormde tussen Oosterhout en Wilsum (bij Kampen)²⁹⁾.

²⁴⁾ Een poging tot verklaring bij Naarding Med. 29, 20 (nml. *sien* 'ziften', verwant met *zijgen*).

²⁵⁾ Vgl. ook ald. I 650; 725.

²⁶⁾ Vgl. H.Gr. § 128.

²⁷⁾ NGN. 1, 86, waar ook een vorm *Zenemuden* (a. 1442).

²⁸⁾ Zie voor die verkorting onder *Legmeer*.

²⁹⁾ Zie voor *Zeneke* en zijn verschillende vormen Moerman NGN. 14, 32. Een anders te verklaren *Zeegraven* wordt besproken onder „Ablaut”.

IV. DE SUFFIXEN ¹⁾

Het is vaak moeilijk, vast te stellen welke de oorspronkelijke betekenis en functie van elk suffix is. Het is algemeen bekend, dat suffixen vaak uit afzonderlijke woorden zijn ontstaan, en ook bij de hydroniemen ziet men meermalen een woord allengs in een suffix veranderen; het duidelijkste voorbeeld vormen de *apa*-namen, die men dus verduisterde samenstellingen kan noemen. Meer gewoon is het echter, dat suffixen die productief zijn bij appellativa, ook voor de vorming van waternamen worden gebruikt. Dit gebeurde dan ter onderscheiding; het suffix deed dezelfde dienst als later in de composita het adjectief (*groot/klein, nieuw/oud* enz.). Het is een algemeen verschijnsel, dat — om met Krahe ²⁾ te spreken — „ein Fluss oder Bach einen einfachen Namen führt, der in seinen Quell- und Nebenbächen mit allerlei differenzierenden Zusätzen wiederkehrt”; Schnetz ³⁾ spreekt in zulke gevallen van „Gruppenbenennung”. In menig geval zijn het diminutiefsuffixen of althans achtervoegsels die in betekenis daar dicht bij staan; die dus aanduiden dat iets bij het grondwoord behoort, in soort ermee verwant is. Zo zijn kleine rivieren naar grotere in de buurt genoemd met behulp van zo'n diminutiefsuffix; meestal zijrivieren, bronrivieren of ook de bovenloop; soms ook nabije wateren die niet tot het stroomgebied van de hoofdriever behoren. Vgl. in Stiermarken *Mur: Mürz* (uit *Muoriza*), in Duitsland *Saale* (uit *Sala*): *Selke* (uit *Selica*); verder de eerder besprokene paren *Maas: Moezel*, *Eem: Amer*, *Dubbel: Duvelhara*, *Niers: Nerschina*. Nog een andere mogelijkheid is door Kurth ⁴⁾ opgemerkt: wanneer de naam van het water overging op de oudste nederzetting, werd het water vervolgens hiervan soms onderscheiden door toevoeging van een diminutiefsuffix; zo ging de *Marca Marchette* heten, nadat *Marche* de naam van de nederzetting was geworden. Een andere functie van het suffix was, van een substantief een adjectief te vormen: wanneer van idg. **āquā* 'water' een adjectief **Aquantia* (thans *Echaz*, zijrivier van de Neckar) gevormd wordt, kan de betekenis ('waterrijk') niet veel van het grondwoord verschild hebben; het heeft dan slechts — om met Krahe ⁵⁾ te spreken — *amplificatieve* betekenis.

¹⁾ Schröder DNK. passim (vooral blz. 368 v.v.): Schwarz II (1950), o.a. blz. 44 v.; 87 v.v.; Brandenstein Revue de Slavistique 3 (1950), 301 v.v.; Krahe Beitr. I v.v.; Sprachverwandschaft im alten Europa (1951); Bach II, 1, 150 v.v. Zie voor Gyseling's „Belgische” suffixen het in de Inleiding opgemerkte.

²⁾ Beitr. 1, 261.

³⁾ ZONF. 5, 52 v.v.

⁴⁾ II, 96 v.v.

⁵⁾ Beitr. 4, 110.

Dat de suffixen in betekenis en functie onderling niet veel van elkaar verschilden, blijkt ook daaruit, dat ze meermalen met elkaar afwisselden; wanneer die wisseling niet meer leeft in de afzonderlijke talen, wijst dat op hoge ouderdom van de betreffende namen. Zo vindt men naast *Alba Albantia* (Frankrijk, Vorarlberg, Stiermarken), maar ook *Albina* (Opper-Oostenrijk); naast *Avantia* (Frankrijk, Spanje, Italië, Zwitserland) *Avara* (Gallië); naast *Arantia* (Frankrijk, Luxemburg) *Arar*, de oude naam van de Saône.

In 't Germaans wisselen het *n*- en het *s*-suffix met elkaar af; b.v. ohd. *Milisa* naast *Milina* (en *Milaha*), *Brachisa* naast *Brachina* (en *Brachbach*), *Fachisa* naast *Fachina* (en *Fachbach*). Nog meer afwisseling vindt men bij ohd. *Ilisa* (nu *Ilse*) naast *Ilina*, maar ook met *m*-suffix *Ilmana*, waarnaast oudnd. **Ilapa* > ndl. *Ilp* en ohd. *Ilaha* ⁶). Vgl. ook het onder *Vlie* besprokene *Floem*: *Vloer*: *vloed*. Korthed van namen leidt soms tot vorming met suffixen; vgl. het vroeger besprokene *Amer* en het onder de *apa*-namen te bespreken *Epen*.

Ook koppeling van twee suffixen komt voor; zo ontstond *-is-ina* uit *-isa* + *ina*; vgl. ohd. **Fach-is-ena* > hgd. *Fechsen*. Een Nederlands voorbeeld daarvan is *Vel-is-ena*, een water dat vermeld wordt in een oorkonde van 719—739: *ecclesiam, que est constructa in villa Felison nominata, in pago Kinnehim... in Fresia, in pago Kinheim, super fluvium Velisena* (Okb. HZ.² 3 AB), de enige plaats waar onder deze naam dit water wordt vermeld. Zo zeldzaam als de waternaam is, zo gewoon is de reeds in de genoemde oorkonde daarnaast vermelde plaatsnaam, het tegenwoordige *Velzen* ⁷). Zo heet het in een oorkonde van de 9de eeuw, bevattende een lijst van goederen en horigen van de Utrechtse kerk: *In Velesan... iuxta Felisun* (DB. 195). Een lijst van parochiekerken van Echternach uit de 11de eeuw noemt *Velisinburch mater* en dan verderop *Velscereburg* (minder gelukkige schrijfwijze voor *Velsere*-) naast *Velison* (FE. blz. 255) ⁸). Verder wordt vermeld een *Velsere-mere* (FE. blz. 93, 7; 13), dat wil hier zeggen een in een meer uitlopende beek; vgl. in *Velserbruch et inter rivulum qui dicitur Mere* (FE. blz. 87, 30). Het zal wel geen gewaagde veronderstelling zijn, aan te nemen dat deze *rivulus* de bovengenoemde *fluvius Velisena* is; de latere *St. Engel-*

⁶) Vgl. Schröder DNK. 332 v.; Bach II 1, 224 v.

⁷) Het laatst hierover Karsten Fr. Pl. N. 6, 46 v.v., wiens etymologie (*vals* in de zin van slecht; oorspr. veldnaam) reeds afstuit op de overlevering (*Velis*-).

⁸) Talrijke andere plaatsen waar deze namen vermeld worden zonder nader nieuws te brengen — wij noemen vormen als *Felson* (*Uelson*), *Vellesan*, *Vel(l)esen*, *Uelsen*; *Velser(e)burg* (*-bruch*) — laten wij onbesproken; men vindt ze gemakkelijk in FE., zowel als in Okb. HZ.

mondsbeek — zo genoemd naar de kerkpatroon van Velzen —, waarvan v. d. Aa vertelt, dat die van Velzen naar het *Wijkermeer* loopt.

Wat is nu dit *Vel-is-ena*? Het eerste lid, de stam *fel-*, doet dadelijk denken aan de bekende Gelderse plaatsnaam *Velp*, ouder *Vellepe* (Okb. Utr. 172: a. 1019), oudste vorm *Pheleppe* (Okb. Gelre 65: a. 891/2). Dit *Velp* is een duidelijke *apa*-naam, die zijn parallellen elders in ons land vindt, en voorts in België (waar ook nog als waternaam) en in Duitsland⁹⁾. Het eerste lid hiervan wordt door Muller e.a. in verband gebracht met ohd. *fel(a)wa*, hgd. *Felbe* 'wilg'; behoort echter o.i.¹⁰⁾ eerder bij *vaal*, *Veluwe*; dus bij die waternamen, welke met een kleur-aanduidend bvnw. zijn gevormd. Het dubbele vocalisme bij *vaal*, vormen met *ä* en met *ě*, maakt, dat men bij achtervoeging van een *-is-* suffix kon krijgen zowel *fělis-* (met oude *ä*) als *filis-* (met oude *ě*); vandaar enerzijds *Velisena*, anderzijds hgd. *Fils*, *Vils*¹¹⁾; vgl. ook de Oostfriesse plaats *Filsum*, in de 10de eeuw *Fillisni*¹²⁾.

Het is dus waarschijnlijk, dat de plaatsnaam *Velzen* op een waternaam **Felisa* teruggaat; na de overgang (in locatief) op de nederzetting benoemde men het water door nieuwe afleiding, met *n*-suffix, als *Felisena*. Is dus de geschiedenis van deze naam in hoofdtrekken duidelijk, zeer onzeker is een soortgelijke stapeling van suffixen bij *Gan-t-el* (zie ald.) en bij *Din-t-el*. De *Dintel*¹³⁾ is een beek in Noord-Brabant, thans *Mark en Dintel* (maar oorspr. verschillende rivieren); verwant zouden kunnen zijn de namen van de Noordbrabantse plaats *Din-t-er*¹⁴⁾ (bij Vechel) en van de Overijsselse beek *Din-k-el*¹⁵⁾, maar bij gebrek aan een goede etymologie is hier alles even onzeker.

Geen toponymisch suffix is aanwezig, wanneer het grondwoord reeds het achtervoegsel bevatte, zoals aannemelijk is voor *Waal* en *Fivel*, voor *Vecht* en *Honte*. Een voorbeeld daarvan is misschien ook *Wilk*, misschien,

⁹⁾ Zie Muller NGN. 8, 126 v.; Dewolfs Feestbundel-V. d. Wijer 1, 480 v.v.

¹⁰⁾ Vgl. reeds Carnoy s.v. *Neervelp* (maar ook s.v. *Ulezenbeek*).

¹¹⁾ Vgl. Schnetz ZNF. 6, 263 v. (**felw-isa* 'Weidenbach'), die echter in *-isa* een znw. ziet (ZNF. 9, 135 v.).

¹²⁾ Förstemann I² 882.

¹³⁾ Of was de oorspronkelijke vorm *Dindel(le)* (aldus Vierlingh; vgl. Jaarboek-Oranjeboom 6, 30 v.)? Op Wieringen de veldnaam *Dintele* (ook *Dintelke*), maar juist op hoge gronden, waar geen water is.

¹⁴⁾ *in silva Dinthere et ultra A* (Fremery 48: a. 1218).

¹⁵⁾ a. 1450 *De Dijnckel* (NGN. 1, 45). Vgl. westfaals *Dinkelbeck* en rechtsrijns *Dinkelbach*. Volgens Schröder (ZON. 4, 110 v.v.) beek, dicht bij een gerechtsplaats (*thinkil-* bij germ. **pinχ-* naast *ping-*); volgens Baader (ZON. 4, 147) bij germ. **denkwa-* 'donker' (vgl. on. *dokkr* 'donker'); zijn of waren er donkere delen in deze in Twente juist zo heldere beek? Volledigheidshalve noemen wij nog een *Dinkel* of Hoornsloot onder Abbekerk (N.H.).

omdat oudere vormen ontbreken, mij althans niet bekend zijn¹⁶). De *Wilk* was eertijds een deel van de Zuidhollandse Hogeveense Vaart, die met de Rotte de verbinding vormde voor de scheepvaart van Rotterdam met de Oude Rijn. *Wilk* kan ontstaan zijn uit **welk* (met *ī* uit *ě* vóór *l*, ook wanneer die *ě* door umlaut uit *ǣ* is ontstaan¹⁷). Men ga dan uit van germ. **walkjan* > **welken*, ags. *wealcian* 'omwinden', naast een sterk w.w. **walkan* > mnl. *walken*, ags. *wealcan* 'volvere' (eng. *to walk*). Deze w.w. zijn door een *k*-suffix gevormd van germ. **wallan*, ags. *weallan*, hgd. *wallen*. Men vergelijkte in België waals *Waleffes* (a. 1130 *Wallavia*) en met ablaut vlaams *Wullebeek*¹⁸); in Engeland — met *k* — *Walkham* (Ekwall s.v.).

In het volgende zal blijken, dat de met suffixen gevormde namen zich over 't algemeen bij de oudste groep aansluiten, wat de betekenis betreft. Echter zijn er klaarblijkelijk ook enkele jongere namen bij, waar de werkzaamheid van de mens in de benoeming op de voorgrond treedt; zo bij *Veken* en *Werken*, beide doelend op de middelen die men te baat nam om de vis te vangen; zo vooral bij de *ing*-namen. Bij de thans volgende bespreking van de afzonderlijke suffixen worden deze in hoofdzaak onderscheiden naar de consonant, die karakteristieker is dan de in de bijtoon verzwakte vocaal. Bij de *r*-, *l*-, *m*-, *n*-suffixen valt op te merken, dat geen onderscheid in consonant te zien is tussen de idg. en de germ. vorm.

a. *r*-suffix¹⁹)

Het *r*-suffix ter vorming van hydroniemen behoort tot een Europees stratum, dat, behalve de Germaanse landen, ook Frankrijk en Groot-Brittannië omvat. M.a.w. het was zeer verbreid op Keltisch, zowel als op Germaans gebied; wij ontmoetten onder de Keltische namen in Nederland reeds *Jeker*, *Itter*, *Neer*, (*Suster?*), terwijl b.v. ondubbelzinnig Germaans zijn noorweegs *Dipra*, *Glira*. Uit de vorm van het suffix valt niet op te maken, of het een Keltische dan wel Germaanse naam is; hgd. *Weser* kan a priori evengoed 't een als 't ander zijn. Maar naar het principe dat een Nederlandse naam als Germaans is te beschouwen, zolang niets daartegen pleit, en dat te eer, wanneer de namen voorkomen

¹⁶) Samentrekking met een oorspr. tweede lid *-leek* is niet uitgesloten.

¹⁷) H. Gr. § 68.

¹⁸) Carnoy s.s.v.v., die echter voor belgisch *Walk* de betekenis aanneemt van 'slijk' (vgl. *Dezelfde Handel*. 22, 66 v.; *Med.* 27, 44).

¹⁹) Voor de uitgebreide literatuur zij verwezen naar Förster blz. 405 v.v.; Jensen, *Le thème ar- et le suffix -ara dans les noms de rivières de l'Europe occidentale* (*Proceedings* II 213 v.v.); Bach II 1, 189 v.v.; daarbij nog Gysseling *Med.* 28, 71.

ten N. van de grote rivieren, zijn de hieronder te bespreken hydroniemen stellig Germaans.

Vaak neemt men aan, dat *-ar-* ontstaan is uit het zelfstandige *Aar* (*Are*), dat — zie hiervóór — als riviernaam zeer verbreid is. Is dit juist, dan zouden de *r*-namen verholten samenstellingen zijn. Er zou dan geen etymologisch verband zijn met het idg. *r*-suffix dat bijvoeglijke naamwoorden vormt²⁰⁾ en zich zo goed leent voor afleiding van hydroniemen: iets dat mij daarom met Förster en Bach²¹⁾ niet waarschijnlijk lijkt.

Behalve de elders besproken namen (*Vloer* met zijn germ. *f* en met na klinker vergroeid suffix; *Duvelhara*, *Am(m)er*) zijn het:

a 1. *Reker*

De *Reker* — welke naam nog bewaard is in samenstellingen als *Rekerdijk* — was eens een belangrijke watergeul (thans grotendeels vergraven tot Noordhollands Kanaal), die zich langs Alkmaar noordwaarts kronkelde door een moerassige laagte, welke zelf ook *Reker* genoemd werd. Vgl. *ultra aquam Richara . . . in villa Scorlewalthe* (d.i. *Scharwoude*): DB. 198 (a. 1094); *Rekere*: FE. 76, 3; 8. Naast *Richara*, *Reker(e)* komt de vorm *Rekel* voor: *Rekeldamme* (Fremery 309: a. 1295/6). De moerassige streek wordt als *Reker*, *Rekel* vermeld: *Item Henric Berwouts ghesent in die Rekel met hem vijften, alse om dat lant in der Reker te meten . . . welke tyt dat si comen mochten op die Rekel* (RHZ. II 311).

Men zou geneigd zijn, de Noorse riviernaam *Reka* te vergelijken, maar indien deze door Rygh (blz. 189) terecht is afgeleid van on. *reka* 'drijven', is er geen verband, daar *reka* uit **wreka* is ontstaan²²⁾. Karsten vat het woord op als 'water (*-ara*) aan de bosrand (*reke*)', terwijl hij de *l* van *Rekel* wel terecht als dissimilatie opvat²³⁾. M.i. moet men uitgaan van *Ric-h-ara*²⁴⁾; ten grondslag zou kunnen liggen een Schwundstufte van *reiken*, die in Engelse waternamen als *Skitte-rick* door Ekwall (s.v. *ric*) is aangewezen; de betekenis zou dan zijn 'loop, geul'.

a 2. *Kuinder-Tjonger*

Kuinder is de Nederlandse naam van de rivier die in 't Fries *Tjonger* heet: *T(s)jonger* ontstond uit **Tjonre* uit **Kionre*, met palatalisatie van de nasaal²⁵⁾. Aan de (voormalige) mond van de *Kuinder* ligt de plaats

²⁰⁾ H. Gr. § 136 c.

²¹⁾ Förster blz. 408 noot 2; resp. Bach blz. 190.

²²⁾ Zie Falk-Torp (s.v. *reke*).

²³⁾ Blz. 144, resp. 23.

²⁴⁾ Zie voor de *h* *Duvel-h-ara*, en vergelijk verder *Regge*.

²⁵⁾ Vgl. H. Gr. § 74. Zie voor de inlassing van *d* tussen *n* en *r* aldaar § 48.

Kuinder, vaak met verouderde spelling *Kuinre* geschreven. Een samenstelling is *Kunresijl* (Okb. Utr. 992: a. 1243), een later verdronken dorp bij Urk ²⁶). De rivier wordt vermeld als *in[ter]... Kunren*: Okb. Utr. 444 (a. 1165) ²⁷), maar als *dae Tzongra*: Sipma II 290 (a. 1519). De plaats wordt genoemd *Kunre*: Okb. Utr. 992 (a. 1243), maar reeds vroeger in zonderlinge spelling als: *in monte Qcunre* (Okb. Utr. 554: a. 1201) ²⁷). Misschien gaat de stichting van de heerlijkheid *Kuinder* terug op het jaar 1165, toen volgens bovengenoemde oorkonde (Okb. Utr. 444) bisschop Godefrid aan de Friezen van Lammerbroek schonk *terram, que est... in[ter] Lennam anti[quam et Kunren*, d.i. de grond tussen Oude Linde en *Kuinder* ²⁸).

Het is dus oorspronkelijk een riviernaam, gevormd met een *r*-suffix; een bevredigende etymologie is nog niet gegeven ²⁹).

a 3. *Gender*

De *Gender* is een zijriviertje van de Dommel; a. 1452 *Die Ghenderen* (NGN. 9, 112) ³⁰). Ook in Zeeland schijnt een water van deze naam te zijn geweest blijkens *Sameslaht* (d.i. *Zaamslag*) *sive Genderdihc* (a. 1163: De Flou 18, 226) ³¹). Eenzelfde waternaam komt voor in Denemarken: *Genner*, ouder *Ghenre*, *Gener* ³²). Men ga uit van germaans *gen* + *r*-suffix, waarbij dan in 't Nederlands een *d* is ingevoegd tussen *n* en *r* ³³). Zonder *r*-suffix is deze waternaam indirect bewaard in *Gene-muiden* (*Ghenemude*: Registers en Rek. v. Utr. blz. 439); alle drie hier in elkaars buurt liggende plaatsen met *-muiden* hebben als eerste lid uiteraard een waternaam: *Ijselmuiden*, *Sellemuiden* (zie *Sethe*), *Genemuiden*. Naar dezelfde *Gen(n)e* is genoemd het gehucht *Genne* (*Ghenne in Swolre kerspel... in Swoller kerspel in Ghenner marke*: Registers en Rek. v. Utr. blz. 766). Daar deze plaats ligt bij de samenvloeiing van Vecht en Zwarte Water, komt Moerman ³⁴) terecht tot de conclusie, dat het Zwarte Water vroeger aldus heeft geheten.

²⁶) Kalma 1, 100 noemt nog *Tsongersloet* e.a.

²⁷) Verdere plaatsen NGN. 4, 82 v.; resp. 169 v.

²⁸) Zie de literatuur daarover onder *Linde*.

²⁹) Terecht deinst V. v. Wijk (NGN. 7, 62) ervoor terug, om de naam van *Sinte Cunera* met *Kuinder* in verband te brengen.

³⁰) De elders in Noord-Brabant voorkomende plaatsnaam *Genderen* (waarbij de familienaam *Van Genderen*), 11de eeuws *Ganderon* (Brabantia II 19), zou op dezelfde waternaam, met ablautstrap *gan* (zie verderop), kunnen berusten.

³¹) Gysseling (Jaarb. Oudh. Kr. Hulst 1953/54 blz. 34) ziet in dit *gender* het woord *gander* = ganzerik.

³²) Proceedings 2, 213.

³³) H. Gr. § 48. Anders de Duitse *Gande(r)* (a. 973 *Gandere*) (Harz) met vanouds vaste *d*; zie daarvoor Bach II 1, 148; 225.

³⁴) NGN. 7, 22 v.

Slechts met veel voorbehoud zij de vraag opgeworpen, of ook het nog nooit bevredigend verklaarde ³⁵⁾ *Gein* hiertoe zou kunnen behoren. De naam komt voor twee wateren voor: 1) een delta-arm van de Vecht, lopend van de Angstel naar de Gaasp; de naam is ook overgedragen op de landstreek aldaar; 2) oorspr. een water, thans boezemland aan de gekanaliseerde Hollandse IJsel onder Jutfaas, alwaar ook een polder *Oude Gein* (*Aldengeyne*: Okb. Utr. 647: a. 1217). Dit tweede *Gein*, dat eertijds een belangrijke rol speelde in de scheepvaart op Utrecht, en de daaraan opgekomen plaats van dezelfde naam (die in 1333 verwoest werd) ³⁶⁾ worden herhaaldelijk vermeld in middeleeuwse bronnen. De oudste plaats noemt: *in loco, qui Geyn dicitur* (Okb. Utr. 547: a. 1200) ³⁷⁾, maar nog geen halve eeuw later: *quandocumque de Geno fuerint porrecturi cum navibus... Cum autem predicti mercatores redierint versus Ghenum... apud Ghenum* (Okb. Utr. 1019: a. 1244) ³⁸⁾. Alleen indien de latere overlevering de oorspronkelijke vorm zou bewaard hebben en indien een in 't mnl. niet ongewone dialectische schrijfwijze met *ei* ³⁹⁾ zich hier zou hebben vastgezet, mag men aannemen, dat een onzijdig *Gen* (*Het Gein*) naast bovengenoemd *Gene* zou hebben gestaan.

Naast *gen* schijnt *gun* (uit **gunj-*) te zijn voorgekomen, indien men *Overgunne* als land aan de overzijde van het water (*Gunne*) mag verklaren. Die naam kan dan weer overgedragen worden op het water zelf; het buitendijkse deel van de Nieuwe Wetering bij Heerde heette tenminste *Euvelgunne*, dat volksetymologisch vervormd is uit een niet meer begrepen **Euvergunne*; als *Evergunne* is het nog de naam van de sluis aldaar ⁴⁰⁾. Vgl. verder in Duitsland *die Gunne* (Lippe) ⁴¹⁾.

In de klinkerwisseling *gen/gun* mag men ablaut vermoeden, eerder dan jongere dialectische wisseling; er zijn redenen om nog een derde ablautende vorm *gan* aan te nemen: zie hiervoor *Genderen* uit *Ganderon* en vgl. *gan-t-el*. Het Germaanse *gen/gan/gun* moet, al dadelijk om de anlaut, gescheiden worden van Keltisch *gen/gan*, dat bewaard is in Belgisch *Gent*, *Genappe* e.a. ⁴²⁾.

³⁵⁾ Vgl. Muller NGN. 12, 72 v.; Karsten blz. 82.

³⁶⁾ Vgl. Beckman WN. (s.v. *Hollandsche IJsel*); V. d. Bergh 119.

³⁷⁾ Zie verder Okb. Utr. 674; 810; 1140 e.a.; *juxta Gaynum*: Okb. HZ. II 559 (a. 1285).

³⁸⁾ Zie verder Okb. HZ. II 554 (a. 1285).

³⁹⁾ Vgl. Van Helten Mnl. Gr. § 61.

⁴⁰⁾ VN. ² 60; Fockema Andreae, Veluwe (1950) blz. 19. De Naamkunde-commissie verzamelt ter zake materiaal (vragenlijst 4 vr. 8). Als familienamen komen bij ons voor: *Ter Gunne*, *Gunneman*.

⁴¹⁾ Witte blz. 201.

⁴²⁾ Zie voor deze namen Carnoy s.s.v.v. In zijn studie „Van Genepiën tot

b. *l*-suffix

Bij de Nederlandse waternamen op *-el* mag men niet zonder meer een *l*-suffix aannemen; immers soms heeft *-el* zich uit *-ele* uit *-e-lo* ontwikkeld, waarbij dan *lo* het water aanduidde; zulke namen zijn dus oorspronkelijk samenstellingen met *-lo*. Dit is b.v. het geval met de *Reuzel*, een voedingsbeek van de Dommel: het naar de *Reuzel* genoemde gelijknamige dorp wordt a. 1173 vermeld als *Roselo* (NGN. 2, 28), d.i. 'rietbeek'. Waarschijnlijk is, krachtens de betekenis van het eerste lid, aldus ook te verklaren de naam van de Achterhoekse rivier de *Berkel*, al zijn hier geen oude vormen op *-lo* overgeleverd⁴³); het is echter denkbaar, dat *-lo* hier nog 'bos' betekende en dat de naam van het berkenbos op het water is overgegaan. Onzeker is ook *Burgel*, oude stadsgracht in Kampen, eens een water naar de Zuiderzee; men vergelijkte noordhollands en gronings *Burch(sloet)*⁴⁴). Weer anders staat het met de *Dommel*; vgl. *super fluvium Dutmala* (Okb. Utr. 11: a. 703/4)⁴⁵), met duistere etymologie. Ook *Amstel*, *Angstel* gaan slechts schijnbaar op een *l*-suffix uit; het zijn samenstellingen met *-stel(le)*.

Het suffix is vermoedelijk hetzelfde, dat in 't Germaans veelvuldig bvnw. vormt; liggen zulke bvnw. ten grondslag — zoals in *Waal*, *Fivel* —, dan is de *l* hier geen toponymisch suffix. Misschien moet men in bepaalde gevallen ook denken aan diminutiefvormingen op *-el*, welk suffix trouwens hogerop wel identiek zal zijn met het eerste⁴⁶). Het *l*-suffix staat dicht bij het *r*-suffix, waarmee het — evenals bij de gewone adjectiva — dan ook soms afwisselt. Zo staat naast onze *IJsel* in 't buitenland *IJzer*; zo heeft *Lemmel* een bijvorm *Lemmer*; zo komt bij *Dubbel*, *Devel* een verlengde vorm *Duvel-h-ara* voor. Na klinker is van het suffix alleen de *l* bewaard; vgl. *ril*.

b 1. *IJsel*

De *Gelderse IJsel* wordt het eerst vermeld c. 765: Lebuinus verkondigt het Christendom in de nabijheid van Deventer *secus Iselam fluvium* (Okb. Gelre 8). Vgl. verder: *ubi Hisla flumen confluit in mare* (Okb. Gelre 27: a. 814/5); *fluminis Isle* (Okb. Gelre 990: a. 1277). *De Oude*

Gent" (Handel. 21, 225 v.v.) bespreekt hij ook *gam-* naast *gan-*, en daarbij komt gelders *Gameren* ter sprake, o.i. ten onrechte: deze aan de Waaldijk ten W. van Zalt-Bommel gelegen plaats heeft een Germaanse naam. Zie verder voor *Gennep* onder de *apa*-namen.

⁴³) Oude vormen NGN. 3, 46 (vgl. 3, 302).

⁴⁴) Med. 28, 6 v.

⁴⁵) Vgl. ook Okb. Utr. 20; 21; 26. Carnoy verklaart de naam als 'mallum aux roseaux' (bij *dodde*). Smulders (NGN. 14, 170) vermeldt *inter domellam* (a. 1588).

⁴⁶) H. Gr. § 136 c, resp. 151. Het suffix in Duitse namen: Bach II 1, 218 v.

IJsel die — althans naar de latere toestand — in de Gelderse *IJsel* uitwatert, wordt in de 13de eeuw vermeld als *antiqua Isla* (Okb. Gelre 529: a. 1230), in tegenstelling waarmee het stuk van Westervoort tot Doesburg wel *Nieuwe IJsel* werd geheten⁴⁷⁾.

De *Hollandse IJsel* heeft overeenkomstige oude vormen: *Isla aqua* (DB. 195: 9de eeuw); *Hisla* (Okb. HZ.² 59: a. 985); *flumen, quod Isle vocant... in flumen Islam... usque flumen Islam... fluminis Isle* (Okb. HZ. ²153: a. 1155).

De tegenwoordige naam van beide rivieren gaat blijkens de *s* — naar de juiste opmerking van Muller⁴⁸⁾ — terug op *Isla*, daar een vorm met tussenvocaal **IJzel* zou zijn geworden. Ten grondslag ligt een basis germ. *is-*, idg. *eis-* (naast *is-*); vooral het Keltisch heeft veel representanten, vgl. (met *r*-suffix) de Beierse *Isar*, de Belgische *IJzer*, de Franse *Isère* en *Oise*⁴⁹⁾. Maar dat is geen reden om aan Keltische herkomst van onze *IJsel* te denken⁵⁰⁾; er is alleen oerverwantschap. Carnoy⁵¹⁾ meent met 't oog op skr. *išira-* 'violent', dat het woord op de snelle beweging van het water betrekking heeft. Een dergelijke algemene betekenis zou in elk geval begrijpelijk maken, dat de naam zowel op Keltisch als op Germaans gebied kon opkomen; en bij ons in 't Oosten en in 't Westen van het land, al is hier ook migratie denkbaar.

Verwerpelijk is de splitsing van *IJsel* in *I-sala*⁵²⁾ (bij *Sal-land*), waarvoor men zich dan wel beroept op Strabo VII 1, 3: *Σάλας ποταμός, οὗ μεταξύ καὶ τοῦ Πήγου πολεμῶν καὶ κατορθῶν Δροῦσος ἐτελεύτησεν ὁ Γερμανικός*; er is hier alle reden om aan de Saksische *Saale* te denken. Even verwerpelijk is de gissing van Beekman⁵³⁾, dat *IJsel* een samenstelling met *-lo* zou zijn; hij steunt daarvoor op de gouwnaam in *pago Islo*, welke echter een geheel ander bestanddeel *-o*, *-au* bevat⁵⁴⁾.

b 2. Lemmel

Aan de oostzijde van Walcheren was een wijd water, geheten *Lemmel*; het wordt telkens genoemd in verband met *Duinhoofd*, de plaats waar

⁴⁷⁾ Zie NGN. 3, 148; hier en NGN. 1, 139 vindt men de middeleeuwse vormen bij elkaar (*Isula* enz.).

⁴⁸⁾ NGN. 9, 142 n. 1.

⁴⁹⁾ Hardenberg (Publ. Soc. limb. 83, 224) meent, dat de naam van het Limburgse dorp *IJzeren* van keltisch *isaronna* 'heftig stromend water' kan komen.

⁵⁰⁾ Zoals b.v. Hopfner (Zs. f. celt. Phil. 12, 190) doet.

⁵¹⁾ s.v. *IJzer*. Vgl. ook Krahe Beitr. 4, 121, die nader de ablaut in deze namen bespreekt.

⁵²⁾ Zo b.v. Jellinghaus (Wf. ON.³ blz. 114).

⁵³⁾ Mnl. W. 11, 346.

⁵⁴⁾ Dit element is o.a. besproken door Gysseling, Etymologie van Gent (Handel. Mij Oudh. Gesch. Gent N.R. I 48 v.).

de duinen ten N. van Oostkapelle destijds eindigden ⁵⁵): *inter Lemmel et Dunhovede(n)* (Okb. HZ. I 436: a. 1247; 464: a. 1248); *inter Lemmele et Dunoefde* (ald. I 488: a. 1249); *inter Dunhofde et Lummelen* (ald. II 101: a. 1263). De naam is etymologisch duister. Met het Friese (*De*) *Lemmer* naast *Lamer* ⁵⁶) zal wel niet meer dan toevallige overeenkomst zijn, al komt volgens Beekman ⁵⁷) later veelal ook voor ons water de vorm *Lemmer* voor.

c. *m*-suffix

Het *m*-suffix van de namen sluit goed aan bij het *m*-suffix in appellativa, dat, van idg. oorsprong, in 't Germaans slechts in relictien is bewaard ⁵⁸). Een Germaanse soortnaam, ermee gevormd, is *stroom*-*m*, aanvankelijk een verbaal substantief 'fluxus, fluctus', dan algemene benaming voor een meestal breed natuurlijk water, synoniem van rivier ⁵⁹). Opvallend is het gebruik van dit woord voor beek hier en daar, in 't bijzonder in een groot deel van Drente, vooral in 't Zuidoosten; b.v. *Slenerstroom*, *Elperstroom*; het wordt dan synoniem van *diep*, b.v. *Drostenstroom*: *Drostendiep* ⁶⁰). Toponymisch komt *stroom* ook voor als eerste lid van samenstellingen; b.v. *Stroomgat*, *Stroomsloot* en het merkwaardige *Stroombreed* ⁶¹), wetering tussen de Gelderse IJssel en de Veluwehoogten. Op Frans gebied vindt men een niet onaanzienlijk getal plaatsnamen met *stroom*; b.v. *Estrun*: *in loco qui dicitur Strum* (a. 874—900); het zijn typisch Frankische verkeersknooppunten ⁶²). De etymologie is duidelijk; het woord berust op de basis idg. *sru*, *sreu*; vgl. skr. *śrávati* 'stroomt'; gr. *ῥέω* uit **σρεϝω* (*ῥέω* is hiervóór besproken); thracisch *Στρούμων*; Duits *Streu* (zijrivier van de Frankische Saale) ⁶³). Van de oude Nederlandse waternamen, met *m*-suffix gevormd, zijn of worden elders besproken *Floem* en *Tjamme*; thans volgen *Al-m* en *Zwal-m*.

⁵⁵) V. d. Bergh blz. 228.

⁵⁶) Vgl. W. de Vries Verbr. blz. 17.

⁵⁷) WN. 235.

⁵⁸) H. Gr. § 136 b 1. In Duitse namen: Bach II 1, 217 v.

⁵⁹) Vgl. ook het hiervóór opgemerkte over *Rijnstroom* enz. en zie *Minstream*.

⁶⁰) Naarding (brief) wijst erop, dat *stroom* inheems is in Z.O. Drente en dat *diep* van noordelijke (Groningse) herkomst is; hij acht het mogelijk, dat het gebruik van *diep* in Drente op vergroningste kanselarijtaal berust. Ook Nederland kent *stroom* op deze wijze; vgl. Witt blz. 128.

⁶¹) Hiernaar de veldnaam *Stroombreetswange* (VN.² 43).

⁶²) Vincent blz. 157; Petri blz. 700 v.v.

⁶³) Vgl. Krahe Beitr. 1954 blz. 86.

c 1. *Alm*

De *Alm* loopt door het land van Altena langs *Alm-kerk* om uit te monden in de Oude Maas tegenover *Alm-monde* ⁶⁴). Een — later verdronken — dorp dat nog vóór het water zelf vermeld wordt, heette *Alms-voet*: in 1105 (Okb. Utr. 273) wordt een oorkonde mede-ondertekend door een pastoor *Engelfridus de Almisuthe*, maar juist heet de plaats daarna *de Almesfote* (Okb. Utr. 619: a. 1215; ald. 625: a. 1216; en vaker). *Almsvoet* geeft de ligging aan de mond van de rivier aan; *Almmonde* is de plaats tegenover de mond ⁶⁵). Andere verdwenen plaatsen zijn *Uthalme*, *Ophalme* (zie ald.). De rivier zelf wordt vermeld als *secus fluvium, qui dicitur Alme* (Okb. Utr. 1448: a. 1258; en vaker). Het is een wijdverbreide naam, die o.a. in Duitsland als *Alme* voorkomt (ouder *Almina*) ⁶⁶). Zou men met Solmsen onder verwijzing naar on. *almr* moeten denken aan *alm* als een ablauteursvorm van *olm*, de boomnaam ⁶⁷), dan zou *Alm* hier niet genoemd moeten worden. In het gehele kader van de oude waternamen geven wij echter de voorkeur aan de opvatting van Schmittlein en Krahe ⁶⁸), die een basis *al-* 'stromend water' als grondslag aannemen.

c 2. *Zwalm* ⁶⁹)

De Limburgse *Zwalm* is een zijrivier van de Maas, die voorbij de naar het water genoemde plaats *Zwalmen* loopt, welk dorp reeds in de 12de eeuw vermeld wordt als *de Sualmo* (Okb. Gelre 200); verder a. 1238 als *Salmen*, een curtis (Okb. Gelre 609). De Lijst kent nog *Zwalm* als een riviertje, bij Latum in de IJssel monddend.

In België is de *Zwalm* een zijrivier van de Schelde (a. 1003 *Suualma*).

In Duitsland vindt men de *Schwalm*, zijrivier van de Eder (a. 782 *Sualmanaha*, 9de eeuw *Sualmana*); daarnaast in Westfalen de *Schwelm* (11de eeuw in *Suelmin*); en verder de *Sulm* (a. 778 in *Sulmana*), rechterzijrivier van de Neckar, en de *Sülm* in de Eifel (a. 981 *Sulmana*).

De naam is duidelijk: hij behoort bij mnl. *swalm* 'kolk', mhd. *swalm* 'zweiling van het water' (vooral in de samenstelling *wider-swalm* 'tegenstroming'); het is een *m*-afleiding van de basis *swel* (ndl. *zwellen*): dus idg. **swol-mo-*, waarnaast de Schwundstufe **sul-mo-* *Sulm* opleverde.

⁶⁴) Oudere vormen NGN. 2, 99 v.v.

⁶⁵) Zie Hetteema blz. 108.

⁶⁶) Solmsen, Indogerm. Eigennamen blz. 51; Krahe Beitr. 4, 112 v.v.

⁶⁷) Vgl. voor 't Oosten van ons land de plaatsen *Almen*, *Almelo* en zie WNT. Suppl. 959.

⁶⁸) Schmittlein Onomastica 2, 108 v.; Krahe t.a.p.

⁶⁹) Zie Carnoy (s.v. *Zwalm*); Krahe Beitr. 1, 180 v.; 4, 112; Bach II 1, 157. Trouwens, reeds Verdam (Mnl. W. 7, 2485) wees op *swalm*: *Zwalm*. De verlenging van de Duitse naam met *n*-suffix kan hier onbesproken blijven.

Ongetwijfeld is *Zwalm* niet te scheiden van een andere waternaam *Zwaluw(e)*. *Lage* en *Hoge Zwaluwe* zijn twee Noordbrabantse dorpen, oorspronkelijk de heerlijkheid *Hoge en Lage Zwaluwe*, reeds genoemd in de 13de eeuw: *onsen luden van der Zwaluwe* (Okb. HZ. II 783: a. 1291); *onsen luyden van der Zwalu* (Okb. HZ. II 784: a. 1291). De naam is ontleend aan het voormalige water, dat eveneens in de 13de eeuw wordt vermeld:

alle dat land . . . , dat leghet . . . tusschen die Marcke ende die Swaluwe an beiden einden . . . : ende also also die Spanghe utter Zwalewen weder teghens de Ockerlake comt ghelopen den rechten ree ende drie-boom: ende van deser ghenomder Spanghen zuitwaert loopende, langhs der Zwalewen cant . . . (Okb. HZ. II 740: a. 1290); vgl. ook: *beneffen der Zwaluwen cant* (ald. II 844: a. 1293).

Ook in Groningen komt de naam voor: *Zwaluwtocht* (onjuist in de Lijst *Zwaluwentocht*), ouder *Zwalve* (*Swalve*), maar één keer (a. 1644) *Swalme*⁷⁰). Parallellen vindt men in Duitsland (*Die Schwalb*; *Die Schwale* e.a.) en Engeland (*Swale*)⁷¹). De wisseling van *m* en *w* in *Zwalm/Zwaluw* behoeft geen bedenking te wekken; men vindt die ook bij het homoniem *zwaluw*: vlaams zeeuws *zwalm*, Kiliaan *swaelem*. De gelijkkluidendheid van *Zwaluw* en *zwaluw* leidde al vroeg tot volksetymologie: de Duitse waternaam werd soms in 't Latijn vertaald als *Hyrundo* (a. 1187)⁷²) en de Nederlandse wordt a. 1325 vermeld als *Swaluwen stert*⁷³). Over de Duitse wateren merkt Schröder⁷⁴) op: „Bei keinem dieser Gewässer dürfte der rasche Lauf (sie scheinen alle drei träge zu fließen) die Veranlassung gewesen sein, ihm die 'Schwalbe' als Taufpaten zu geben". Maar weigerachtig om van deze etymologie afstand te doen, beschouwt hij de oeverzwaluw als het „mythische Flusstier", waarnaar het water genoemd is; wij komen op deze theorie in een volgend hoofdstuk terug.

d. *n*-suffix

Het is een kelto-germaans suffix, waarvan wij een Keltische representant reeds leerden kennen bij *Rij-n*: doordat de *n* achter een klinker kwam te staan, vergroeide het achtervoegsel hier volledig met de basis.

⁷⁰) W. de Vries Gr. pl. n. blz. 293 v.

⁷¹) Schröder DNK. 344; 389 v.; resp. Ekwall s.v. Naar de opvatting van Schnetz (blz. 93 v.v.) zou hgd. *Schwalb* = *Schwalbenbach* zijn, zo genoemd omdat men er zoveel zwaluwen ziet.

⁷²) Schröder t.a.p. 344.

⁷³) V. Rheineck Leyssius: Gesch. Atl. Holland ten Z. van het IJ bl. 23 v.

⁷⁴) t.a.p. 390.

Datzelfde was het geval bij keltisch *Mai-n*, lt. *Moenus*, d.i. **Moi-no-s*⁷⁵). Ging echter de basis op een medeklinker uit, dan werd het suffix uitgebreid met een aan de *n* voorafgaande vocaal, die wisselde; vgl. b.v. kelt. *Lahn* uit *Logana*, *Eder* (Hessen) uit *Adrana* (Tac. Ann. 1, 56) tegenover *Leine* uit *Lagina*, *Sieg* uit *Sigona*⁷⁶); met ander geslacht *Rhodanus* (= Rhône). In 't Germaans kan men verwachten *-ana* naast *-ina* en *-una*, maar vooral in 't eerste geval is aan de vorm van het suffix niet te zien, of de naam Keltisch dan wel Germaans is. Indien men het achtervoegsel mag identificeren met het in 't Germaans alleen in resten aanwezige *n*-suffix, dat diende tot vorming van verbale adjectieven (*groe-n* bij *groeien* e.dgl.)⁷⁷), dan kunnen onze namen, althans ten dele, gesubstantiveerde adjectieven zijn geweest.

Van de Nederlandse namen zijn reeds behandeld *Hel-in-ium*; *Ar-ne*, waar vanouds de tussenvocaal ontbrak; verder, met dubbel suffix, *Velzen*. Opmerkelijk is verder, dat, evenals bij *Arne*, bij enige andere Nederlandse namen de uitgang *-e* is bewaard; vgl. *Spaarne*, *Striene*, *Vorne*: iets dat trouwens niet alleen na *n* voorkomt (zie onder *s*-suffix *Hunze*, *Beerze*).

d 1. *Spaarne*

Het *Spaarne*, vroeger *die Spaerne* (passim b.v. in de RHZ. II) was een natuurlijk water, beschreven als *en water, heet die Sperne, daer die wilde zee in vloeyede, ende vele ons lands plach te verderven* (Okb. HZ. II 583: a. 1286). De vocaal vóór *r + n* wisselt; zo b.v. ook *Spern*: FE. 94, 9. Vgl. verder de plaatsnaam *Spaarnwoude*, oudtijds *Spirnerewald* (Okb. HZ.² 85: a. 1063) naast *Spernerewald* (Okb. HZ.² 156: a. 1156). Een tweede plaats is *Spaarndam* of, zoals Hooft schrijft: *Spaarendam, daar 't Spaaren zyn waater door de sluyzen in 't Y braakt*; in de 13de eeuw vermeld als: *in dampno apud Sparnum* (Okb. HZ. I 583: a. 1253), *Spaarendam* (Okb. HZ. II 583: a. 1286). De naam is nog onverklaard⁷⁸); de mogelijkheid dat hij ook bewaard is in *Spieringmeer* (vroeger, vóór het samenliep met de Haarlemmer Meer, door de Liede verbonden met het *Spaarne*) moet overwogen worden: op de kaart van Beeldsnijder vindt men *Spiërin Meer*⁷⁹): *spier(i)n-* = *spirn*, *spern*,

⁷⁵) Volgens Krahe (Ortsnamen als Geschichtsquelle blz. 170) illyrisch = 'stroom'. Zie voor de overgang van mhd. *Möun*, *Moin* tot *Main* Bach II 1, 41.

⁷⁶) Zie Schröder DNK. 181; ook 332 v.; Krahe Beitr. 1, 49; 255 v.; Bach II 1, 208 v.v.

⁷⁷) H. Gr. § 136 b 2.

⁷⁸) Karsten's 'sparrebos' (blz. 143) is door Kloeke (Museum 57, 109 v.) terecht verworpen.

⁷⁹) Of is *Spiëring* oorspronkelijk en is dit dan een persoonsnaam (vgl. Med. 29, 50 en zie ook Van der Schaar, Wordingsgesch. Holl. Namen blz. 143 n. 1).

spa(a)rn? Een tweede mogelijke verwantschap is *Sperte* (zie onder *t*-suffix).

d 2. *Veken*⁸⁰⁾

In Noord-Holland heet een water onder Sijbekarspel *de Veken*; het is gelijkgevoerd als ohd. *Fachina* en vermoedelijk gelijkbetekenend met dit woord en hgd. *Fach-bach*. D.w.z. het water is genoemd naar een dwarsheining met gevlochten rijshout, die werd aangebracht ten behoeve van de visvangst en die *vak* (eig. = vlechtwerk) werd genoemd. Het is dan een van de vrij talrijke waternamen, die hun oorsprong aan de wijze van vissen te danken hebben; vgl. b.v. noordhollands *Weer*, ook in composita als *Weersloot*, en zie onder 3.

d 3. *Werken*

De *Werken* was een water, dat al vroeg bij zijn monding in de Merwede werd afgesloten door een dam; vandaar het dorp *Werkendam* (*Godfridi Ducis de Werkendamme*: Okb. HZ. I 381: a. 1241). Duidelijk ziet men de vroegere loop op het schetskaartje van vóór 1421 bij Fockema Andreae, De Grote of Zuidhollandse Waard (blz. 34).

Het water wordt vermeld als *Werchina* (a. 1178) (Brabantia II 19), *juxta Werkine* (Okb. HZ. I 322: a. 1230); de mond ervan wordt genoemd als *iuxta Wirkinemunde* (Okb. HZ.² 87: op 1064 gedateerd, maar vervalst). **Wirkina* is een duidelijke afleiding van *werk*, waarschijnlijk in de boven voor *vak* genoemde betekenis⁸¹⁾; vgl. de Zweedse waternaam *Virken* (Ekeby), die op soortgelijke wijze door Hellquist (I 721) is verklaard.

Het is bezwaarlijk, tot deze groep te rekenen *Wierike*, waar het *n*-suffix ontbreekt (zie ald.)⁸²⁾.

d 4. *Dussen*

De *Dussen*, oorspronkelijk een rivier, is nu een binnengedijkt water in het Land van Altena; het dorp *Dussen* is ernaar genoemd⁸³⁾. Reeds in de 12de eeuw wordt vermeld een *Iacobus de Dussan* (var. *Aussan*): Okb. HZ. 2156 (a. 1156); vgl. *Iacobus de Dusna*: ald. 185 (a. 1167);

⁸⁰⁾ Med. 29, 43 v.v. (met literatuur).

⁸¹⁾ Trier (Lehm [1951] blz. 93 v.v.), de basis van *werken* besprekend, merkt op: Am Anfang ihrer Entfaltung steht 'Zaun, zäunen, flechten'. Hij vermeldt aldaar (blz. 94) ook een oudzweeds *värke* in *ala värke* 'Aalwehr'.

⁸²⁾ Belgisch *Warche* e.a. late men voorlopig terzijde; deze namen worden geheel anders verklaard, o.a. door Carnoy ($\sqrt{\text{wer}}$ 'couler') en Kaspers (Afda. 65, 71: ohd. *warah* 'Eiter', godin *Uercana*).

⁸³⁾ Vgl. over de geschiedenis (*Dussen-Munsterkerk*: *Dussen-Binnen* enz.) Hardenberg Brabantia II 23. Het kasteel *Dussen*, waarvan afbeeldingen aldaar blz. 41 v.v., is volgens Renaud (ald. blz. 45) eerst in de 14e eeuw gebouwd.

verder *Bodijnus de Dussene*: Okb. HZ. I 381 (a. 1241). De plaats *Dussen* heet *Dusne* (Okb. HZ. I 183: a. 1200) of *Dussene* (ald. II 248: a. 1273). Voor het water zijn mij geen middeleeuwse bewijsplaatsen bekend. Dezelfde naam, maar met ander suffix, vindt men in Duits *Düssel*, het water waarnaar *Düsseldorf* is genoemd; ouder *Dusla*, *Dussele*; wel terecht verklaard als te behoren bij ohd. *dōsōn* (hgd. *tosēn*)⁸⁴. Zou ook de naam van de *Does* (water bij Leiderdorp) hier bij behoren?

d 5. *Giesen*

De *Giesen* is een voormalige rivier in de Alblasserwaard, die ontstaat uit de vereniging van *Voor-Giesen* en *Kromme Giesen*; andere onderdelen zijn de *Wijde*, *Nauwe* en *Buiten-Giesen*. Oude bewijsplaatsen zijn: *inter Merewede ex una parte et Gezene ex alia, et Scaluinreslote ex uno fine et Gezenmude* (d.i. het later verdrinken *Giesenmonde*, dat als *Ghiesenmonde* voorkomt Okb. HZ. II 477: a. 1283) *ex alio* (Utr. Okb. 1274: a. 1252); *juxta aquas Ghiessen* (Okb. HZ. II 331: a. 1277); *langhes der Ghiesen ende dore den dam van Oltghiesen* (= *Outghiesen*: Fremery 209: a. 1280) *in die Merwede* (Okb. HZ. II 435: a. 1281). De laatste plaats heeft betrekking op wat thans *Giesendam* heet, ouder *Gysendam* (Okb. HZ. I 328: a. 1238); later schijnt deze dam weer te zijn opgeruimd. Tenminste in 1281 geeft de graaf (opnieuw) toestemming tot het maken van een dam: *den dammen van Giessen die wy denselven onsen luyden geoorloofd hebben te dijcken, wanneer sy willen over der waeteren Giessen* (Okb. HZ. N. 65: a. 1281). Vgl. ook: *de halvendamme die in die Ghiessen leghet* (Okb. HZ. II 458: a. 1282).

De naar het water genoemde plaats *Giesen* (*Giesen-Nieuwkerk* en *Giesen-Oudkerk*) verschijnt in allerlei spellingen: *Gecen* (Okb. Utr. II 777: a. 1228), *Gezen* (ald. II 961: a. 1241), *Ghiessen* (RHZ. VII 71) e.a.

Er is nog een tweede plaats *Giesen*, n.l. in 't Land van Altena, oudtijds *Giscen* (Okb. Utr. 498: a. 1178), *Gesen* (ald. 1435: a. 1258); ook deze zal wel naar een waterloop genoemd zijn: was het misschien eens een tweede naam van de *Alm*, waaraan *Giesen* indertijd lag⁸⁵?

Dat *Gies(en)* een verbreid woord was voor water, schijnt ook te volgen uit de naam van een dorp *Giesbeek*, ten O. van de Gelderse IJssel, tussen Latem en Bingerden; vgl. eng. *Gisburn* (Ekwall s.v.)? Daarmee is echter de etymologie nog even duister.

Wat de oude vormen van *Giesen* betreft, waar een *e* geschreven is, mag men die in deze streken wel als het voorstadium van de *ie* opvatten;

⁸⁴) Vgl. Bach II 1, 280.

⁸⁵) Zie voor die ligging en voor verdere oude plaatsen Renaud Brabantia II 39 v.v.

de *z* naast *s* is te verklaren uit een oorspronkelijk *Gēzene* naar **Gēsne* ⁸⁶) (vgl. *IJsel* en misschien ook *Dussen*).

d 6. *Striene*

De *Striene*, thans het Volkerak, vormde eens de grote verbinding tussen Schelde en Maas, in welke laatste rivier hij viel bij *Strienemonde*. De naam is bewaard in ingedijkte delen: *Oud- en Nieuw-Strijepolder* (Tolen); verder in het beierlandse *Strijen* ⁸⁷): dit een onjuiste schrijfwijze, berustend op een verkeerde opvatting van een oude spelling *Stryen* = *Strien*; de plaatselijke uitspraak is dan ook *Strien*.

De alleroudste plaats geeft een in klinker afwijkende vorm: *in pago Tessandria super fluvio Struona* (Okb. HZ. ² 35: a. 966). Nadien vindt men steeds een *ie* of *i*; b.v. *Striene* ('t water): Okb. HZ. I 363 (a. 1237); I 455 (a. 1248); II 220 (a. 1256); *totam terram inter Strine et Walwic*: Okb. HZ. I 183 (a. 1200); *Striene* (de plaats *Strijen*): Okb. HZ. II 192 (a. 1269). Vgl. verder *Strienre polre* (RHZ. IV 62 e.a.); *Nieuwe en Oude-Striene* (RHZ. VII 469, resp. 467); verder *die mole up Striene* (RHZ. VII 467). Het bovengenoemde *Strienemonde* wordt als zodanig vermeld Okb. HZ. I 382 (a. 1241); als *Striemonde*: Okb. HZ. II 503 (a. 1284).

Ten Oosten van de *Striene* lag het *Land van Strijen* ⁸⁸): *in pago Strya ... terrae de Strya* (Okb. HZ. ² 37: a. 967); maar: *terrae de Stryen ... terra mea de Stryen ... ecclesiam de Stryen ... Stryenses dominos* (ald 62: a. 992, vervalst). Men krijgt de indruk, dat *Strya* in de eerste oorkonde een onjuiste abstractie is uit *Stryen*, doordat de *n* als buigingsuitgang werd opgevat. Ook kon een samenstelling *Strienland* geassimileerd worden tot *Strilant*: aldus Okb. HZ. II 306 (a. 1276). Of heeft een lt. *stria* 'gleuf, geul' ⁸⁹) invloed geoefend?

De etymologie is duister, temeer omdat de oudste overlevering *Struona* moeilijk met de *ie* van *Striene* in overeenstemming is te brengen. *Striene* zou een afleiding met *n*-suffix kunnen zijn van een basis *stri* 'strijken', waarvan, meer of minder direct, het bovengenoemde lt. *stria*, en verder b.v. mnl. *strene* 'streng, koord' respresentanten zijn ⁹⁰).

d 7. *Vorne*

Een waterloop van deze naam wordt vermeld in 1254: *usque ad aqueductum, qui dicitur Vorne* (Okb. Utr. 1344). Het is de *Vornesloot*,

⁸⁶) H. Gr. § 58 en 59; resp. 41.

⁸⁷) En de polder *Kromstrijen*.

⁸⁸) Zie over de begrenzing van dit land Vannérus: Feestb.-V. d. Wijer 1, 430 v.v.; Hardenberg: Publ. Soc. hist. Limb. 85, 241 v.

⁸⁹) Waarover Carnoy: L'antiquité classique 22, 306 v.

⁹⁰) Zie V. Wijk s.v. *striem* (maar V. Haeringen Suppl. meent: lt. *stria* < **strig-jā*). Vgl. overigens voor de vorm *Struona* ook Bach II 1, 207.

thans Noordzevenderwetering die vroeger in de Vlist zal gelopen hebben ter plaatse waar nog de *Voornebrug* is, een half uur ten N.W. van Schoonhoven. Mogelijk berust *Voorne* (met jongere toevoeging van *sloot*) op een oudndl. **Fur-ina*, waarbij *fur-* de zwakke trap van *varen* is, overigens in onze taal bekend uit *voor-de*. *Voorne* is dan — op de ablautstrap na — gelijk te stellen met *Voeren*, dat in het hoofdstuk over „Ablaut” wordt besproken ⁹¹).

e. *s-suffix* ⁹²)

Het *s-suffix* komt in tal van waternamen voor, waar het oorspronkelijk vermoedelijk een diminutief-suffix is. Keltisch en Germaans zijn hier vaak moeilijk te onderscheiden; het eerste mag men aannemen voor *Niers*. De Germaanse vormen van het achtervoegsel zijn: *-īsa*, *-īza* naast *-āsa*, dit laatste b.v. in de toch wel Germaanse waternaam ohd. *Idasa*, later *Itesa*, nu *Itz* (zijrivier van de Main). En reeds deze variërende vormen pleiten tegen de soms ⁹³) geuite veronderstelling, dat het achtervoegsel zich uit de onder *IJsel* besproken basis *is-* heeft ontwikkeld.

e 1. *Beerze*

Dit Noordbrabants water is klaarblijkelijk genoemd naar de modder of de mestkleur; vgl. mnl. *bere* ‘modder, slijk’, ndl. *beer* ‘mest’. De *Beerze* ontstaat uit de samenvloeiing — ten N. van *Middelbeers* — van de *Grote Beerze* die zijn loop bij de rijksgrens aanvangt onder de tekenende naam *Goorloop*, en de *Kleine Beerze*.

e 2. *Hunze*

De *Hunze*, ontstaan uit verschillende Drentse riviertjes, verdeelde zich in (de provincie) Groningen in twee armen, die aanvankelijk beide *Hunze* heetten, maar voor de linkerarm waarvan sedert 1551 *Reitdiep* voorkomt ⁹⁴). Sedert de middeleeuwen treft men de naam ook in verbinding met *-go* aan voor de desbetreffende landstreek: *Hunzego* tegenover *Fivelgo*. Uit de volkstaal is de naam *Hunze* verdwenen, maar hij leidt een kunstmatig leven op kaarten en in geschriften. In de middeleeuwen wordt het water vermeld als *ampnis*, *que Hunesa vocatur* (Okb. Gr. Dr. 1228: a. 1309); *meatus dicti Hunse* (ald. 589: a. 1371).

⁹¹) Men zou geneigd kunnen zijn, in zuidndl. *Uerne* de pendant met umlaut terug te vinden, maar zie Carnoy s.v.

⁹²) Schröder DNK. 168 v.; 332 v.; 370; 372; Muller NGN. 9, 153; Bach II 1, 205 v.v.; ook buiten het Germaans: Schwarz II 106 v.; Krahe Beitr. 1951/2 blz. 50. Zie voor *Eems*: *Eem* onder *Eem*.

⁹³) O.a. door Carnoy (Med. 29, 23 v.v.). Vgl. verder het onder *r-suffix* opgemerkte.

⁹⁴) Zie V. d. Bergh 2; 18 v.

Met J. de Vries⁹⁵) rekenen wij *Hunze* tot de *hoen*-namen; hij heeft, evenals het boven besproken *Beerze*, betrekking op de modder en is synoniem met *Hunnep* (zie onder de *apa*-namen).

e 3. *Zeegse*

Dit Noorddrentse gehucht is vermoedelijk genoemd naar het water waaraan het ligt en dat thans *Zeegserdiep* heet. De oude, sedert de 13de eeuw voorkomende vorm *Segese*⁹⁶) geeft recht te veronderstellen, dat het een *s*-afleiding is van *zigen*, waarover nader onder *zeeg*.

e 4. Na deze drie vrij zekere voorbeelden nog een onzeker: *Werijs*. De *A*, waaraan de stad *Bred-a* ligt, wordt ook *Werijs* (meestal gespeld *Weerijs*) genoemd. Wellicht laat deze naam zich verklaren uit **war-isa*, waarbij dan aangenomen zou moeten worden, dat door accentverschuiving *-isa* gerekt werd en later tot *-ijs* is geworden. Is dit juist, dan behoort *Werijs*, evenals belgisch *Wers-beek*, bij een basis *wer*, *war* 'vloeien'⁹⁷).

f. *Germaans k-suffix*

Boven is reeds gewezen op Duitse vormingen als *Selke* uit *Selica* bij *Saale* uit *Sala*, waarin het *k*-suffix een duidelijk diminutief karakter heeft: *Selke* betekent de kleine *Saale*. Vergelijk verder b.v. noors *Brunka*, *Rodka*, zweeds *Viskan*⁹⁸). Nederlandse voorbeelden zijn:

f 1. *Zederik*

De *Zederik* — waarnaar het *Zederik-kanaal* is genoemd — was oorspronkelijk een natuurlijk water dat bij Vianen begon en in de Linge liep. De vorm is klaarblijkelijk hypercorrect, want oudtijds verschijnt steeds een vorm zonder *d*:

a fossato, quod dicitur Biscopsgrove (d.i. de *Bisschopsgraaf* tussen Lek en Linge), *usque ad fluvium, qui dicitur Serich* (met *ch* = *ck*, zoals vaak): Okb. Utr. 1414 (a. 1257); *deur den Zeerike ... in dien Seerick ... in den Zeerick ... in die Zeerick ... den Seerick*: Okb. HZ. II 498 (a. 1284); *in den Seric*: Fremery 242 (a. 1286).

De naam is ondoorzichtig. De vorm *Zeerike* doet denken aan de tot de dag van heden bewaarde vorm van het suffix in een eveneens duistere naam:

⁹⁵) Ts. 49, 92 v. Anders W. de Vries (Gr. pl. n. blz. 68 v.), die meent, dat de naam ontstaan is bij de vroeger zo brede monding: **hūnaz* = skr. *çūnas* 'gezwollen, krachtig'.

⁹⁶) Zie NGN. 5, 161 en vooral W. de Vries Dr. pl. n. blz. 92.

⁹⁷) Vgl. Carnoy s.s.v.v. *Warche* en *Wersbeek*. Niet hierbij noordhollands *Weer* (zie onder *Ueken*).

⁹⁸) Ekwall River-Names blz. 472.

f 2. *Wierike* (ouder ook *Wierick*), n.l. *de Dubbele* en *de Enkele Wierike*, twee Zuidhollandse wateren, naar het schijnt, gegraven in de tijd van de grote ontginningen (11de—13de eeuw). Beide namen komen herhaaldelijk in de 16de eeuw voor; ook *die Dubbelde Wateringe* (a. 1455) en *den Wierick*⁹⁹).

f 3. Eveneens onverklaard is de derde hierbij aansluitende naam de *Dierik*, een Zeeuws water dat liep ten O. van Ellewoutsdijk (Z.-Beveland)¹⁰⁰).

g. *Germaans d-suffix*¹⁰¹)

Een mannelijk verbaal substantief dat met dit suffix (-*du*-) is gevormd, maar dat — hoewel het door zijn betekenisontwikkeling tot synoniem van waterloop, stroom kon worden — in de Nederlandse toponymie slechts een bescheiden rol speelt¹⁰²), is nld. *vloed*, got. *flōdus*: w.w. *vloeien*. Daarnaast kwam een geheel ander *d*-suffix in 't Germaans voor, n.l. een vrouwelijk *-ida* dat van adjectieven abstracta vormde (mnl. *hoghede* enz.). Echter werd een gelijkkluidend achtervoegsel ook gebruikt ter vorming van zowel mannelijke als vrouwelijke persoonsnamen en van volksnamen; vgl. b.v. de namen van de Gepidenkonig *Fastida* (waarnaast elders in 't Germaans een *Fastila*) en van de bekende zieners *Veleda*, en van het Oostgermaanse volk der *Gipedae* (*Gepidae*)¹⁰³).

Ook bij waternamen komt het voor, waar het aanvankelijk, vooral in de neutrale vorm *-ithi* (= lt. *-etum*), de aanliggende oevers, maar dan ook weer het water zelf kon aanduiden. Zo ligt het Duitse *Helfta* (uit *Help-ithi*) aan de *Helpe*, en zo is de Duitse waternaam *Geisslede* ontstaan uit *Geisslaha* + *-ithi*¹⁰⁴). Voor Nederland noemen wij *Regge*, 15de eeuw *die Regde*, 12de eeuw *Receda* en *Reecla*¹⁰⁵); de *g* van *Regde* zal onder invloed van de volgende stemhebbende *d* zijn ontstaan en de *ē* is vóór dubbele consonant verkort. *Regge* uit **Rēk-ida* kan in ablauts-

⁹⁹) Zie Rechtsbronnen der vier hoofdwaterschappen van Zuid-Holland (Oud-Vad. Rechtsbr. n° 15 [1951]) blz. 281 v.v.; 289 v.v.; 327 v.v. Zie voor *dubbel* en *enkel* onder „Telwoord”.

¹⁰⁰) Zie Beekman Gesch. Atl. III 59. Zie voorts register s.v. *Zeneke*.

¹⁰¹) Het *nd*-suffix is reeds eerder besproken. Zie voor het idg. *t*-suffix in hydroniemen Krahe Beitr. 1954 blz. 88 v.

¹⁰²) Zie onder *graaf*; *die Uloet* = de Noordbrabantse Lei bij Oisterwijk: NGN. 14, 172; verder voor verwanten van *vloed* onder *Ulie*.

¹⁰³) Zie mijn Wörterbuch der altgerm. Namen s.s.v.v.

¹⁰⁴) Schröder DNK. 260; 341 v.v.; Bach II 1, 202 v.v.

¹⁰⁵) NGN. 1, 123. *Reecla* fout, of eenzelfde afwisseling als in *Fastila*: *Fastida*?

verhouding tot *Rekere* staan (zie ald.). Een tweede, maar zeer onzeker voorbeeld is *Vlaar-d-ingen*; een derde voorbeeld is misschien *Zekte* (zie aldaar).

h. Germaans t-suffix ¹⁰⁶⁾

Evenals het *d*-suffix, kan ook het *t*-suffix in waternamen zijn aangevend, doordat het een diminutieve betekenis kon hebben. Misschien kan men daarvan nog een spoor terugvinden in de Groningse waternaam de *Grote* en de *Kleine Heekt* (bovenloop van de hieronder te noemen *Apt*), 14de eeuw *Heke*; vgl. *ex occidentali parte Heke . . . ab orientali Heke* (Okb. Gr. Dr. 218: a. 1303) ¹⁰⁷⁾. De *t* zou dan als diminutiefsuffix oorspronkelijk zijn toegekomen aan de *Kleine Heek(t)*, maar daarna, niet meer begrepen, vast zijn geworden ¹⁰⁸⁾. Mag men vergelijken de Zuidhollandse plaatsnaam *Hekelingen*, die op een waternaam kan berusten? ¹⁰⁹⁾

Iets soortgelijks als met *Heekt* kan het geval zijn met de *Grote* en de *Kleine Apt*, waarnaast vroeger ook *Appe*: het water waarnaar *Appingedam* is genoemd ¹¹⁰⁾; nog steeds heet een stuk stadsgracht aldaar *Ol Apt* (*Oude Apt*).

Een derde voorbeeld betreft eveneens een Groningse waternaam, de *Munte*, voormalige naam van de *Termunter A* (*Munter Ee*), een *t*-afleiding van *muni* (ohd. *Muni*), ablatend met het vroeger besproken *Minne* ¹¹¹⁾.

Zeer onzeker is *Sperte*, de oude naam van een water in Maasland (Z.-H.), dat thans — met licht begrijpelijke vervorming — *Spartelvaart* heet; vgl. *van der Sperten tote der Gouden toe* (Fremery 309: a. 1295/6) ¹¹²⁾. Mag men *Sperte* als *Sper-te* opvatten, dan zou men in *Spaarne* (*Sperne*: zie hiervóór) een verwante vorm met suffixvariant kunnen hebben. Ook in 't Noors komt een riviernaam *Sperte* voor ¹¹³⁾.

¹⁰⁶⁾ Med. 27, 12 v., waar verdere literatuur is genoemd; Bach II 1, 200 v.

¹⁰⁷⁾ Vgl. ook ald. 378 (a. 1344), waar o.a. van *illi de Hek* en van *Heksetena* wordt gesproken.

¹⁰⁸⁾ Zie vooral W. de Vries NGN. 10, 104 v.; Gr. pl. n. 3.

¹⁰⁹⁾ Vgl. V. Rheineck Leyssius: *Gesch. Atl. Holland ten Z. van het IJ* blz. 64. Zie ook Mansion VB. s.v. *Hekiling*.

¹¹⁰⁾ Het is in 't licht van de nieuwere onderzoekingen (W. de Vries Gr. pl. n. blz. 3 en daarvóór NGN. 10, 102 v.v.) moeilijk vol te houden — met Beekman WN. blz. 30 —, dat *Appingedam* niets met *Appe* te maken heeft.

¹¹¹⁾ Zie ook Bach II 1, 157.

¹¹²⁾ Vgl. nog op Zuid-Beveland, bij Biezellinge: *viam que ducit de Maelstede usque Sparth* (Okb. HZ. I 420: a. 1246).

¹¹³⁾ Rygh blz. 241.

De mogelijkheid van een *t*-suffix bestaat ook bij *Vlist*, het bekoorlijke natuurlijk water dat zich kronkelt van Schoonhoven naar Haastrecht langs het dorp *Vlist*. De naam (die oorspronkelijk toch wel aan het water toekwam?) verschijnt steeds in dezelfde vorm: *die Vlist* (Okb. HZ. II 684: a. 1289; 847: a. 1293; e.a.); waarnaast Okb. Utr. 1472 (a. 1258): *eenen waterganh in den Vlist*.

Ten slotte zij voor *Middelt* verwezen naar „Adjectieven”.

i. *Germaans -ing (-ling)-suffix* ¹¹⁴)

Het achtervoegsel *-ing*, secundair ook *-ling*, heeft in het Germaans vele functies. Oorspronkelijk kwam het achter een adjectief te staan, maar weldra konden ook andere rededelen (substantief, verbum) als grondwoord dienst doen. Dit was ook het geval in hydroniemen, waar het suffix al vroeg verbreiding vond. Wanneer b.v. in de Edda (Vafþrúdnismál str. 16) Odin zegt:

*Ifing heitir á, /er deilir með iǫtna sonom /
grund ok með goðom; /
opin renna/hon skal,*

dan is het waarschijnlijk, dat *Ifing* de heftig bruisende betekent ¹¹⁵). Daartegenover staat als een duidelijke afleiding van een substantief met diminutief karakter ags. *Ylfing* (Orosius), duits *Elbing*, een rivier uitlopend in 't Frische Haff, om zijn korthed de „Kleine Elbe” genoemd. Ook in andere idg. talen diende het suffix (idg. *-nk-*) tot vorming van hydroniemen; b.v. keltisch *Bodencus* (*Bodincus*), de oude naam voor de Po. In 't Germaans is het wijd verbreid, niet alleen in 't West-Germaans, maar ook in 't Noord- en Oost-Germaans; vgl. on. *Gilling* en het reeds genoemde *Ifing*; oostgerm. *Agalingus*, op de Tab. Peutingeriana de naam voor de Dnjestr ¹¹⁶); en *Scarniunga* (Iord. Get.) ¹¹⁷). Groot is het aantal ermee gevormde waternamen in 't West-Germaans; zo merkt Ekwall ¹¹⁸) op, dat „the OE suffix *-ing* is fairly common in names of streams”. Dat ook in Nederland nog lange tijd hydroniemen op deze wijze gevormd konden worden, blijkt daaruit, dat de inhoud van verschillende dezer namen op jongere tijd wijst: *Grevelingen* en *Haring(vliet)* hebben betrekking op een persoon, *Madlinge*

¹¹⁴) H. Gr. § 138; Bach II 1, 162 v.v.

¹¹⁵) Vgl. J. de Vries, die vertaalt: *Ifing heet de stroom / die scheidt het land / van reuzen en radende goden; / open zal hij bruisen.*

¹¹⁶) Bij got. *aglus* 'moeilijk, bezwaarlijk'? Zie voor de naam Tomashek in Pauly-Wissowa s.v. en vgl. *Egelmeer*.

¹¹⁷) Waarover Med. 28, 123.

¹¹⁸) River-Names blz. 209.

ziet op de weiden waardoor het water liep. Van de levenskracht van *-ing* getuigt het ook, indien een oorspronkelijk anders uitgaande naam zich aanpast aan de *-ing*-namen¹¹⁹). Dat is het geval met *Hinkelinge*, een water dat zich bij *Hinkelen-oord* uit de Schelde afscheidde; nog heeft men onder Kruiningen de *Oost-Inkelse* of *Oost-Hinkelse Polder*, gewoonlijk *Onze Vrouwenpolder* genoemd¹²⁰), en ten O. van (Ril-land)-Bat de *Slikken van Hinkelenoord*. De oorspronkelijke naam van het water is *Hincline* (Okb. Utr. 1617: a. 1264; e.a.); ook *Hinthecline* (Okb. HZ. I 194: a. 1203); daarnaast — wij zijn in Zeeland — vormen zonder *h*; b.v. *Inclin-ort* (Okb. HZ. II 324: a. 1276). De naam is etymologisch duister.

Afzonderlijk worden besproken:

i 1. Beningen

Voor de overlevering heeft men lange tijd gesteund op een oorkonde van 985, waarin Otto III aan graaf Ansfried schenkt o.a. goederen in Neder-Maasland: *Inf[eri]or Maselant et Be[ininge a no]bis ei[concessas]*, maar uit de nieuwste uitgave (DB. 220) is gebleken, dat men, in overeenstemming met het vidimus van 1559, in deze uiterst gehavende oorkonde *benigne* moet lezen. Wel kent men *Beninghe* als naam van een water: *terram que Corendic dicitur nordalf Beninghe, westhalf Moerman, . . . zudhalf Dorenloet, oosthalf Wydele* (Okb. HZ. I 416: a. 1246); *terre dicte Zuythord, site inter Scolvliet et Beeninghe* (Okb. HZ. I 431: a. 1246). Dit water verschijnt als *Beninghen*, naam voor het middendeel van het Haringvliet, op de kaart van Sgrooten (1592)¹²¹); thans *Beningen*, waarbij de *Beninger-* of *Bieningerwaardpolder*, met *ie* als secundaire ontwikkeling van de *e(e)*, zoals die juist vóór *n* frequent was in de kuststreken¹²²). Wat de etymologie betreft, *Beningen* is een afleiding van germ. **baina-*, dat in 't Engels bewaard is als riviernaam *Bain* (ouder *Beina, Baina*). Ekwall¹²³) denkt aan on. *beinn* 'straight' of 'helpful'; zo is er in Noorwegen een klein eiland *Beiningen*, volgens Olsen zo genoemd, omdat boten daar gemakkelijk konden landen. De twee Engelse rivieren *Bain* kunnen zo genoemd zijn, meent Ekwall, „because they were useful as containing plenty of fish or as suitable for mills”. Voor onze Nederlandse naam lijkt mij de betekenis 'gemakkelijk bevaarbaar' aantrekkelijk; het is juist de geul in het Haringvliet die aldus wordt genoemd.

¹¹⁹) Toch is het aantal *-ing*-waterenamen in Zeeland niet zo groot als men vroeger dacht; ten onrechte heeft men *Buttinge, Maweylinge* e.a. voor hydro-niemen versleten: zie onder *A*. Zie verder voor *Hekelingen* hiervóór.

¹²⁰) V. d. Bergh 74; 229; WN. 244.

¹²¹) Zie Damsteegt blz. 46.

¹²²) H. Gr. § 55 c.

i 2. *Vlaardingen*

Deze Zuidhollandse stad is genoemd naar een water: *super ripam fluminis quod vocatur Flardinghe* (FE. 63, 35). Dit water komt als *de Vlaarding* voor op de kaart van Delfland van Cruquius, en het is nog onder deze naam bekend: *de Vlaarding*, waarmee zich de *Oude Vlaarding* verenigt¹²⁴). Ook de stad wordt reeds vroeg vermeld: *Flarding* (Okb. HZ.² 85: a. 1063, enz.; ook *Flardinga*). Soms staat een vocaal tussen *r* en *d*: *Flerethinga* (FE. 255: 11de eeuw), terwijl Alpertus Mettensis¹²⁵) gewaagt van *ad Flaridingun* als een *regio Frisiorum*.

De etymologie is zeer onzeker: is de *d* het hiervóór besproken suffix, en mag men *Flār-* (met ingvaeoonse *ā*) brengen bij *Vloer* (zie onder *Vlie*)?¹²⁶)

i 3. *Madlinge*

Het is de naam van een thans onbekende rivier in Zuid-Holland; vgl. *inter fluuium Madlinge et rivulum Thurlede, qui vocatur Harga*: Okb. HZ.² 174 (a. 1162); dito ald. 89 (\pm 1215?), waar evenwel staat *Matlinge*. Ook Stoke (I 878) vermeldt het water: *Tusschen Mattinghe ende Durlede*. Nu heette vroeger een deel van het ambacht Ketel — dus ongeveer dezelfde streek waar men het water moet zoeken — *Malink*, *Malinc* (FE. 91, 17; 92, 11). Aannemelijk is dus de opvatting¹²⁷), dat dit hetzelfde woord is (**Madelinc*, **Matlinc*); ten grondslag ligt dan *mad* 'stuk weiland', en *Madlinge* is synoniem met gronings *Matsloot*¹²⁸), overijsels *Medebeke* (thans erf *Meerbekke* in Twente; zie ald.); hgd. *Medenbach* (plaats bij Wiesbaden: **Maþ-ina* + jonger toegevoegd *bach*)¹²⁹). Het suffix is duidelijk *-ling*, niet *-ing*. Onaannemelijk is de gissing van Baader¹³⁰), dat *Matling*, andere naam voor de *Schie*, evenals dit *Schie* een zeemansterm zou zijn (*Schieman* en *Matte*).

i 4. *Schieringe*, vliet bij Nieuwe Tonge. Het is een afleiding van het adjectief *schier*, waarover nader onder „Adjectieven”.

¹²³) s.v.; uitvoeriger River-Names s.v.

¹²⁴) WN. 224.

¹²⁵) De diversitate temporum II 21 (MG. hist. IV 719).

¹²⁶) Kalma (Fr. Pl. N. 1, 29 v.v.) zoekt het in de richting van de *vleder-/vlier*-namen. Karsten (It Beaken 3, 135 v.v.) meent, dat in *Flardinga* fri. ga 'gouw' verscholen zit.

¹²⁷) Zie Beekman Gesch. Atl. Text II 38.

¹²⁸) De Vries Gr. pl. n. blz. 143. Vgl. ook ald. blz. 127 v. (*Ma-lijk* uit *made-lik*).

¹²⁹) Bach: Beitr. 1951/2 blz. 121 v.; 128 v.; 134; 137.

¹³⁰) ZON. 4, 148.

i 5. *Jetting*, Waddengeul, behoort vermoedelijk bij ofri. *jet* '(zee)gat' (zie onder *gat*).

Afzonderlijk zijn te noemen enige *-ing*-namen, afgeleid van een substantief dat de bezitter aanduidt, of van een persoonsnaam. Zo allereerst het bekende water ten N. van Schouwen en Duiveland *Grevelingen* (*Greveningen*); de naam heeft niets met 't w.w. *graven* te maken, maar is een afleiding van *graaf* 'comes': „'s graven stroom" ¹³¹). Dat een persoonsnaam ten grondslag ligt, is niets vreemds bij dit achtervoegsel; Ekwall ¹³²) meent zelfs, dat ze „seem to be mostly derived from personal names". Waarschijnlijk is hetzelfde het geval in *Haring-vliet* (met opmerkelijk onzijdig geslacht), waarin *-vliet* een latere (maar reeds zeer oude) toevoeging is aan het in 1277 genoemde *Herink* ¹³³).

Ten slotte is er een jongere groep, die slechts schijnbaar met ditzelfde *-ing* is gevormd. Immers, er bestond daarnaast een verwant vrouwelijk suffix mnl. *-inge*, dat nomina actionis vormt en nog steeds productief is ¹³⁴). Het kon dan gebeuren, dat zo'n nomen tot hydroniem werd. Een voorbeeld daarvan is de *Wielingen* (mond van de Honte), dat niet is te beschouwen als een directe afleiding van 't w.w. *wielen* 'draaien, kolken', maar eerder identiek is met het hiervan afgeleide mnl. *wielinge* 'draaikolk'; vandaar mnl. *tWielinghe*, *de Welinghe* (Mnl. W.), *de Weelinghe* (kaart Antwerpen 1504/5) ¹³⁵), en het onderdeel hiervan *de Innerwielinge* (Smallegange blz. 137). De naam past goed bij de aard van het water; vgl. *ande Wielinghen up de wilde zee ende upt gat ende poort van der zee geheeten de Wielinghen* ¹³⁶). Een tweede voorbeeld is fries *Tynje* uit ofri. *tēninge* (bij 't w.w. *tēna*, dat zelf een afleiding is van *tūn*) 'visdam' ¹³⁷). *Tynje*, waarnaast *Tynje-rak*, *-sloot*, staat dus naar betekenisontwikkeling op één lijn met het hiervóór besproken *Weer*.

Waarschijnlijk behoren ook *Zekhelinge* en *Zijveling* tot deze groep. Het eerste water wordt genoemd bij Fremery 170 (a. 1273): *quidquid continetur infra hos terminos, scilicet Honte, Hinceline, Vliet, qui appellatur Scoude, et Zekhelinge*. Het grondwoord is mnl. **sêkelen*, frequentatiefvorming bij *seiken*, *sêken* 'pissen'; het moet in betekenis gelijk gestaan hebben met sijpelen; vgl. met ablaut hgd. *sickern*, ags. *sicerian*,

¹³¹) Zie Med. 28, 13.

¹³²) River-Names blz. 210.

¹³³) Nader hierover Med. 29, 50.

¹³⁴) H. Gr. § 138. Zie ook *wetering*.

¹³⁵) TAG. 67, 163. De vorm met *ee* als bij *wiel* (zie ald.).

¹³⁶) De Flou 17, 503 (a. 1510).

¹³⁷) Zie Med. 29, 44 v. (met literatuur).

en ook mnd. *sik* 'moerassig, laag land', ags. *sic* 'beekje'¹³⁸). Het tweede, *Zijveling*, is de naam van twee, vrij dicht bij elkaar, onder Deil, resp. Haaften, lopende weteringen. Hier is het grondwoord *sijfelen*, een vrij jonge ontlening aan frans *siffler*; er zal niet gedacht zijn aan het hier toch weinig opvallende geluid van het water, maar *sijfelen* zal voor het taalgevoel synoniem zijn geworden van *sijpelen*. Dit *sijpelen* — bij mnl. *sipen*, waarvan *Zijpe* (zie ald.) — kon een substantief *sipelinge* opleveren, dat toch wel als oorspronkelijke waternaam is bewaard in *Siepelingheberche* (waarschijnlijk tussen Haarlem en Egmond): Okb. HZ.² 95 (a. 1105 of 1106—1119). Nog noemen wij *Drenkeling* (waal op Voorne), in betekenis overeenkomend met *Drenkelmeer* (onder Koedijk a. 1532: Rentmeester Rekening); vgl. de veldnamen met *Drenk-*¹³⁹). Onzeker is de verklaring van *Sculing-leke*; zie aldaar.

¹³⁸) Vgl. nog in Oost-Nederland *Bernhardo de Zekeling*: Okb. Gr. Dr. 278 (a. 1323) en zie V. Wijk s.v. *zeiken*.

¹³⁹) VN.² 45 v.

V. DE *Apa*-NAMEN ¹⁾

Deze oudste groep van de samengestelde namen verdient een afzonderlijke bespreking direct na de suffixen en vóór de composita, omdat de samenstelling hier tot afleiding verduisterd is. In *-apa* of wat ervan is overgebleven (*-p*) voelt men niet een zelfstandig woord, maar ten hoogste een suffix, zodat men voor het taalgevoel met afleiding of éénstammig woord te doen heeft. Daterend uit de vroegste middeleeuwen, staan zij ook in ouderdom op de grens van de oude laag, met suffixen gevormd, en de nieuwere samenstellingen. De vroegheid van de *apa*-namen kan aan het feit geconstateerd worden, dat zij, voorzover zij daartoe door de aardrijkskundige ligging in aanmerking komen, de Hoogduitse klankverschuiving tot *ff* meemaken ²⁾; d.w.z. dus dateren van vóór de 7de à 8ste eeuw. Jonger dan de oudste laag tonen zij zich in zoverre, dat ook de omgeving van het water heeft meegewerkt tot de naamvorming. Dat blijkt uit het eerste element, waarbij vaststaat, dat dit over 't algemeen een Germaans woord is; wie dus *apa* opvat als een uit een vreemde taal stammend bestanddeel, moet aannemen, dat hiermee gevormde leenwoorden al spoedig dermate populair werden, dat vormingen met Germaanse woorden als eerste element spoedig naar het voorbeeld daarvan ontstonden. Het merkwaardigste van de *apa*-namen is het verbreidingsgebied. Bij Nederland, België en Noord-Frankrijk tot de Seine (dus niet 't Gallische kernland) sluit zich West-Duitsland aan, oostwaarts tot de beneden-Weser, zuidwaarts tot de Main: *Aschaffenburg* (bij *Aschaff*, ouder *Ascapha*, waarin het eerste lid de boomnaam *es* aangeeft) is als een zuidelijke voorpost te beschouwen; het aantal loopt ver over de honderd. De Franken zijn dus, mag men aannemen, de dragers van de *apa*-namen. Het woord *apa* moet eenvoudig 'water' hebben betekend; het werd over 't algemeen gebruikt voor kleine rivieren; zo wordt de *Gulp* door *-apa* als het kleinere water gekarakteriseerd tegenover de *Geul*. Uit de vele debatten over de oorsprong van dit *apa* treedt telkens de begrijpelijke neiging naar voren om *apa* te identificeren met *a* 'water'. Dit is echter alleen mogelijk, indien het woord aan het Gallisch ontleend

¹⁾ Zie Krahe Beitr. 1 (1949), 45 v.v., en Schwarz DNF. 2 (1950), 58 v.v., bij welke beide geleerden de voornaamste literatuur (en die is niet weinig!) is vermeld; Dittmayer Rhein. Vierteljahrsblätter 14 (1949), 226 v.v. (met naschrift van Uslar), die een geschrift „Die Gewässernamen auf *-apa*” klaar heeft (zie Onoma II 56*); Krogmann Beitr. 3 (1951/2), 323 v.v.; Gysseling Med. 28 (1952), 69 v.v.; Bach II 1 (1953), 151 v.v.

²⁾ Men verwarre met dit *-affa* uit *-apa* niet belgisch *-effe* (*Seneffe*, *Sombrefe*), door Carnoy (Handel. 16, 21 v.v.) uit germ. **ahwjo* verklaard.

is, waar de idg. k^v als p verschijnt (b.v. gallisch *epo-* < idg. *ek^vo-*, lt. *equum*); dus idg. *ak^vā*: lt. *aqua*, got. *ahva*, ndl. *A*, = kelt. **apa*. Er is echter één groot bezwaar: dit Keltische woord is niet overgeleverd, en er is in de Keltische talen geen spoor van te vinden, noch als soortnaam noch als eigennaam. Nu heeft men opgemerkt, dat op oud-Illyrisch gebied talrijke, met *ap-* gevormde namen wèl voorkomen; b.v. *Ap-s-os* (rivier in Zuid-Illyrië), *Apilas* (rivier in Macedonië), *Syr-apus* (rivier in Lucanië) e.a.; en op grond daarvan is men tot de gevolgtrekking gekomen, dat *-apa* niet Keltisch, maar Illyrisch is, verwant met skr. *āp-* 'water', oud-pruisisch *ape* 'klein riviertje'. Aldus b.v. Krahe, die meent, dat *apa* een Germaans leenwoord is uit het Illyrisch. Tegen deze, het eerst door Pokorny en het laatst door Krogmann verdedigde opvatting staat de mening, dat *-apa* een oorspronkelijk Germaans woord is. Het zou berusten op idg. **ab-* (kelt. **abu-*: oudiers *aub*, genitief *aba*); ook met *n*-suffix idg. **ab-ni-s* > lt. *amnis*; waarnaast oudiers *abann* 'rivier'. Weer anderen menen, dat germ. *apa* aan genoemd keltisch **abu-* zou zijn ontleend vóór de klankverschuiving, en dan is meevershoven tot *apa*. Het laatst ³⁾ is dan, tegen Krahe, Dittmayer krachtig opgekomen voor de Germaanse herkomst van *apa*; oostelijk en westelijk *apa* hebben volgens hem niets met elkaar te maken; westelijk *apa* is germaans: idg. **ag^vn* > **aq^vn* > **apa* = kelt. *ab-*, lt. *amnis* bij *aqua*. Geen van deze oplossingen is geheel bevredigend; het is, zoals Schwarz ⁴⁾ het uitdrukt: „Die Akten über die *apa*-Frage sind noch nicht geschlossen”. Wij volstaan met vast te stellen, dat de Nederlandse namen in hun eerste deel overwegend een Germaans karakter tonen, maar dat, ook als dat soms eens niet het geval mocht zijn, men nooit uit zulke *apa*-namen tot een oorspronkelijk Keltische bevolking mag concluderen; immers blijkens de productiviteit hebben de Germanen *apa* als soortnaam gekend; later is het uitsluitend eigennaam geworden. Als simplex leidt het slechts een schamel bestaan, maar toch is er wel uit duidelijk, dat naast *apa* *api* of *apja* moet bestaan hebben. Vergelijk: *Ape* (a. 1450) (buurtschap?) bij Doetinchem ⁵⁾ tegenover de plaatsnaam *Epe* (G.), ouder *Eep*, *Ep*, *Epe*, *Eepe* (Okb. Utr. 487: a. 1176). Daarnaast als waternaam *Apppe* (bij *Appingedam*), dat een contaminatie van *Ape* en *Eppe* (uit **apja*) kan zijn. De korthed van het woord leidde soms tot uitbreiding met een suffix; zo met *t*-suffix het reeds besproken *Apt*; met *n*-suffix de plaatsnaam *Epen* (L.), 11de eeuw *Apine* (Okb. Gelre 160: a. 1041), *Epeno*

³⁾ Afgezien van een vinnige opmerking van Schnetz Fl.K. 50 tegen de „Illyromanen”.

⁴⁾ t.a.p. 2, 64.

⁵⁾ NGN. 3, 323.

(ald. 182: a. 1075); met *s*-suffix de plaatsnaam *Epsē* (G.), sedert 1240 (Okb. Utr. II 953) in deze vorm vermeld, op één lijn staande met hgd. *Efze* uit **Effisa*, *Affisa* ⁶).

Ook in samenstelling zijn het overgrote deel van de oorspronkelijke hydroniemen tot plaatsnamen geworden. Als tweede bestanddeel kan men verwachten ndl. *-ěpě* of *-pě*, waarnaast met apocope *-ěp* of *-p*; de aan de *p* voorafgaande onduidelijke vocaal wordt ook geschreven *i*, *o*, *u* ⁷). Natuurlijk is niet iedere naam die op *-p* uitgaat, een *apa*-naam; zo b.v. niet namen als *Geldrop*, *Lierop*, waaraan *-dorp* ten grondslag ligt ⁸). In het volgende overzicht zijn ook geheel onzekere namen als *Erp* (buurtschap in Limburg, èn in Noord-Brabant) ⁹) terzijde gelaten. Overigens is naar volledigheid gestreefd, maar het is waarschijnlijk, dat vooral onder de veldnamen zich nog menige *apa*-naam verschuilt. Een voorlopig kaartje gaf Moerman in Mulder's Handboek der Geografie van Nederland (II [1951] 309). Wij gaan provinciegewijs te werk, waarbij Zeeland, Utrecht en Groningen uitvallen als hebbende geen *apa*-namen.

1. Limburg

a. Het riviertje de *Gulp* komt bij de plaats *Gulpen* in de *Geul*, waarnaar het is genoemd: *Golepe* (a. 1161) is de kleine *Geul* ¹⁰). Het grondwoord *geul* is Germaans ¹¹).

b. De plaats *Gennep*, gelegen aan de *Niers*, niet ver vanwaar deze zich in de Maas stort; men mag dus veronderstellen, dat de benedenloop van de *Niers* vroeger *Gennep* heette. Misschien is de omgeving van dit *Gennep* bedoeld met de gouw, vermeld in 949: *in pago Ganipi* (Okb. Utr. 114), al heeft men alleen enig houvast in de in deze oorkonde genoemde *villis*, *quae dicuntur Bechi et Auici*, door de uitgevers geïdentificeerd met *Beek* en *Ewijk*.

Een tweede plaats *Gennep* (a. 1249 *Ghennepe*, a. 1253 *Ghenep*) ¹²) ligt in Noord-Brabant, niet ver van Eindhoven. V. d. Aa kent hier nog een waterkorenmolen op de Dommel, „waarom dit gehucht ook wel *Gennep*molen genoemd wordt”; oorspronkelijk was *Gennep* dus wel een plaatselijke benaming van de Dommel.

⁶) Schröder DNK. 169; 372.

⁷) Waarbij invloed van volgende of voorafgaande vocaal niet is uitgesloten; vgl. hieronder *Ganipi*, *Kirsupu*; *Nisipa*, *Rosop*. Vgl. ook V. Haeringen N. Tg. 47, 65 v.v.

⁸) Ook in wierings *Smerp* (Daan blz. 295 en Karsten blz. 84 v.)?

⁹) Zie Med. 28, 124 noot 35.

¹⁰) Vgl. Schnetz ZNF. 18, 127 v.

¹¹) Vgl. V. Haeringen Suppl. s.v.

¹²) NGN. 2, 24 v.

Een derde plaats *Gennep* in Zuid-Holland is door Leyden¹³⁾ ten onrechte verondersteld op grond van de naam *Gnephoek* aldaar (bij Alfen a. d. R.). Niet alleen dat *Gennep* bij samentrekking **Gemp* moest worden (vgl. hieronder *Vemp* bij *Vennep*), maar ook wordt de vorm *gnep* reeds voor de 13de eeuw bevestigd door een oorkonde betreffende land bij Waddingsveen, waar sprake is van een *Nicolao de Gnepwich* (Okb. HZ. I 344: a. 1233)¹⁴⁾.

Indien inderdaad bovengenoemd *Ganipi* de oudste vorm is van *Gennep*, moet men uitgaan van een eerste lid *gan*, dat besproken is onder *Gender*. Het is dan voor deze Limburgs-Brabantse naam niet met zekerheid uit te maken, of hij Germaans is dan wel een vergermaansing van kelt. **gen-aba*¹⁵⁾, zoals Carnoy aanneemt.

2. Noord-Brabant

a. *Gennep*, reeds bij Limburg besproken.

b. De beek *Keersop* en het daarnaar geheten plaatsje *Keersop*, gelegen waar de *Keersop* in de Dommel valt. Vgl. in Duitsland *Kierspe* (Kr. Altena), 11de eeuw *Kirsupu*¹⁶⁾. Het water is benoemd naar de waterkers; vgl. zuidndl. *Kers-beek*; engels *Cresswell* naast *Kerswell*¹⁷⁾. De metathesis (ags. *cæse*, *cerse*: *cresse* = engels *cress*) vindt men ook in de Limburgse familienaam *Crasborn*. Hoe weinig de vorm *Keersop* meer begrepen werd, blijkt uit vervormingen als *Keerschop*, *Kierschop*, zelfs *Hersop* (alle bij v. d. Aa, *Keerschop* ook bij Pott; naast de juiste vorm).

c. De beek de *Rozep* (15de eeuw *die rosop*: NGN. 14, 173), uitkomend in de Achterste Stroom of *Reuzel*, waarmee de naam, wat het eerste gedeelte betreft, identiek is (zie aldaar). Ook in Duitsland komt de naam voor: *Rosepe*, thans de *Ruspe* (Ruhrgebied)¹⁸⁾.

d. De beek de *Tongelreep*, zijrivier van de Dommel, thans ter plaatse genoemd *Tongelreep* of *Tongreep*, ook sedert de 15de eeuw overgeleverd als *Tongelreep* en *Tonghereep*¹⁹⁾. Oorspronkelijk moet de naam geluid

¹³⁾ TAG. 58, 61 v. Daarbij zou dan behoren de naam van de gouw *Germepi* (DB. 195) uit **Gennepi*.

¹⁴⁾ 't Laatste over *Gnephoek* Fockema Andreae blz. 17; verder over *Gnepwich*: *Gnephoek* Prakken NGN. 14, 134.

¹⁵⁾ Handel. 21, 225 v.v. en Origines s.v. *Genappe*.

¹⁶⁾ Förstemann II 1, 1666.

¹⁷⁾ Zie Carnoy s.v.; resp. Ekwall s.s.v.v.

¹⁸⁾ Bruins, Bijdrage tot de kennis der taal van de pl. n. der Werdener Inkomstenregisters blz. 105.

¹⁹⁾ NGN. 9, 101; vgl. p. 116, waar Kuysten de juiste verklaring geeft.

hebben *Tonger-epe*, dat werd opgevat als *Tonge-reep* en dan verzwaard tot *Tongel-reep*. Het eerste lid *tonger-* komt in deze streken meer voor (*Tongerlo, Tongeren*; vgl. ook *Tongelre*): uitstraling van de invloed der aloude *civitas Tungrorum* ²⁰)?

e. Het gehucht *Gorp* onder Hilvarenbeek, oudtijds ook *Gorep* (V. d. Aa), de geboorteplaats van de eens beroemde *Joannes Goropius Becanus*, is vermoedelijk naar hetzelfde water genoemd als waarnaar *Hilvarenbeek* aldus heet; d.i. de Voorste Stroom die bij *Hilvarenbeek* ons land binnenkomt en dan langs *Goorle* loopt. In *Gorp*, *Goorle* is het woord *goor* 'slijk' bewaard, dat ook in *Goorbeek* voorkomt.

f. Zie voor het dorp *Velp* (bij Grave) onder Gelderland.

g. Het dorp *Nispen*, gelegen tussen twee armpjes van de Rozendaalse Vliet, wordt a. 1157 vermeld als *Nisipa*. Het eerste lid is het bekende *nes* ²¹).

h. Moerassige landen aan de Dommel ten Z.W. van Valkenswaard heten *Malpie-* of *Mallepie-(beemden)*. Kuysten (NGN. 9, 116) ziet daarin een samenstelling van *maal*, *mallum* met het hier behandelde tweede bestanddeel. Zeer onzeker.

3. Gelderland

a. De plaats *Velp*; ook dorp in Noord-Brabant. Eigenlijk = vaal water; zie onder *Velzen*.

b. De plaats *Wezep* onder Oldebroek, wel genoemd naar een van de beken die Oldebroek doorsnijden. Zie nader onder Noord-Holland.

c. De plaats *Wilp* bij Deventer. Als oude vorm komt voor *Huilpa* in Okb. Gelre 8 (c. 765), waar staat, dat Lebuinus een bedehuis sticht *in loco qui Huilpa vocatur*. Maar in de 9de eeuw verschijnt de vorm *Willipe*: Okb. Gelre 66 (a. 893) ²²). Vgl. in Duitsland het water *Wölpe*, ouder *Wilepe* (a. 1153) ²³). Het eerste lid is onduidelijk.

Gewoonlijk scheidt men hiervan de naam van het Fries-Groningse dorp *De Wilp*, ook wel *De Wulp*, waarvan V. d. Aa zegt, dat het zijn naam ontleent aan het uithangbord van een tapperij, waarop de vogel de *wulp* was afgebeeld; evenzo W. de Vries (Gr. pl. n. blz. 272 v.). Een bevestiging hiervan mag men vinden in het feit, dat ook overigens *apa*-namen in Groningen niet en in Friesland nauwelijks voorkomen ²⁴).

²⁰) Vgl. Timmers: Akademie-dagen 5 (1952), 14 v.v.

²¹) Zie Weijnen: Jaarboek van de Ghulden Roos 1943 blz. 2 v.v.; korter: Rozenaal blz. 158.

²²) Verdere plaatsen NGN. 3, 282 v.

²³) Förstemann II 2, 1336.

²⁴) Algemeen brengt men de naam van de *Wülpenwert* (Kudrun), d.i.

d. Een voormalig klooster te Oene *Brunepe* (wel genoemd naar een van de Oost-Veluwse beken), a. 1448 *Broenooop* (NGN. 3, 66). Ook in Overijsel komt de naam voor: *Brun(n)epe*, buurtschap onder Kampen, a. 1329 *Bronepe* (NGN. 1, 86; vgl. ook 1, 144 en 14, 54). Eigenlijk = 'bruin water'.

e. Zeer onzeker de buurtschap *Empe: Suth-empe* (Okb. Gelre 161: a. 1046). Vgl. NGN. 3, 95, waar verwezen wordt o.a. naar een Duitse rivier *Empe* of *Empede*.

4. Overijsel

a. Het dorp *Wezepe* (gem. Olst), allicht genoemd naar een beekje, dat later in een der Sallandse weteringen is vergraven. Zie nader onder Noord-Holland.

b. De buurtschap *Brun(n)epe* onder Kampen: zie onder Gelderland.

c. Het dorp *Wanneperveen*, gelegen in een bij uitstek waterrijke omgeving. Het is een samenstelling, waarvan het eerste lid luidt *Wanepe*; vgl. *in villa, que Wanepe vocatur*: Okb. Utr. 597 (a. 1210); *in Wanepe*: ald. 642 (a. 1217). Daarnaast een vorm met *e*²⁵: V. d. Aa (s.v. *Wennepe*) vermeldt, dat in zijn tijd er nog een laagte de *Wennepe* was, waarin men de bedding van een waterloop kon naspeuren. Het compositum met *-veen* is ook reeds middeleeuws; vgl. *Wenepervene*: Okb. Gr. Dr. 234 (a. 1310); 785 (a. 1388); *Wenpervene*: ald. 605 (a. 1372). Het eerste lid van *Wanepe* is *wan-*, dat ten opzichte van het tweede bestanddeel minderwaardigheid uitdrukt; dus 'loop met weinig water'. *Wanepe* is identiek met zuidndl. *Wamp* (a. 1368 *Wampe*), beek bij Arendonk; in *Wamp* is de *n* vóór *b* tot *m* geassimileerd, evenals in de (Limburgse of Westfaalse?) plaatsnaam *Wam-beke* (Okb. Utr. 190: a. 1031), zuidndl. *Wam-beek*. Men vergelijkte verder de talrijke Duitse *Wahnbüche*²⁶.

d. Het water de *Hunnep* mondde ten Z. van Deventer in de IJssel uit; het wordt tweemaal als *Antiqua Hünepa* vermeld in éénzelfde oorkonde (Okb. Gelre 1022: a. 1280). Maar reeds vroeger wordt het goed

Wulpen, voormalig eiland bij Kadzand, met de vogel *wulp* in verband; anders Gysseling (Oudheidk. Kring „De vier Ambachten” te Hulst Jaarb. 1953/54 blz. 24), die er een nederzettingsnaam **Hwulapiu* bij een waternaam **Hwul-ape* in ziet.

²⁵) Verschil in dialect? Aldus Naarding blz. 145.

²⁶) Zie Schröder DNK. 353 v.v., waar men ook de juiste verklaring vindt; en zie voor *wan-* H.Gr. § 159. *Wambeke*, *Wanbeke*: zie Moerman Med. 30, 51 v.v. De zuidndl. namen bij Carnoy, waar ook andere mogelijkheden worden besproken (vgl. voorts Bach II 1, 153).

Hunnippe bij Deventer vermeld (Okb. Utr. 146: a. 996). Het aan genoemd water gelegen klooster *Mariënhorst*, dat in 1223 bezet wordt door Cisterciënserinnen uit Hönnepel²⁷⁾ bij Calcar (in 't Kleefse), heet aanvankelijk *Horst super Hōnepe* (Okb. Gelre 888: a. 1266), later eenvoudig *Ter Hunnepe*. Vergelijk verder *Hannipe* (Okb. Utr. 326: a. 1129); *Honepe* (Okb. Utr. 594: a. 1209). In de Registers en Rekeningen van het Bisdom Utrecht heet het water (*bi der*) *Honip* (I 571), het klooster *conventus de Honepe* (I 72)²⁸⁾. Men meent, dat de Hunnep niet de Schipbeek, maar de benedenloop van de Dorter beek was²⁹⁾. Met J. de Vries³⁰⁾ vat men het eerste lid meestal op als een woord voor 'modder, moeras', dat men ook terugvindt in *Hunze*.

5. Drente

a. Het gehucht *Wezep* (gem. Zwelo), op enige afstand waarvan het Drostendiep loopt: zie onder Noord-Holland.

b. Het gehucht *Elp* (gem. Westerbork); sedert 1453 *Elp*, waarnaast *Eelp* (a. 1513), *Elpe* (a. 1516), *Ellup* (a. 1588)³¹⁾. Het lijkt dus wel een *apa*-naam, waarvan het eerste lid verwant zou kunnen zijn met got. *aljan*, os. *ellean*, *ellen* 'ijver'; of zou het een andere vorm zijn voor *Ilp* (zie onder Noord-Holland)? Arnold³²⁾ kent *Elpe* als een zijrivier van de Ruhr.

Anders Naarding³³⁾, die in 't eerste lid *eld* 'oud' ziet.

6. Friesland

Behalve het onder Gelderland besproken, wel niet tot de *apa*-namen behorende Fries-Groningse *De Wilp*, is er nog slechts één ander, even onzeker voorbeeld: *de Hulp*, ouder ook *de Holp*, water in West-Dongeraardeel, een naam die Kalma³⁴⁾ zegt uit zijn jeugd te kennen. Hij vergelijkt belgisch *Ter Hulpen*, een plaats, genoemd — naar heersende opvatting — naar het water de *Zilverbeek*: d.w.z. *hel* 'helder' + *apa*. Men bedenke, dat, althans in 't Zuiden, *hulp* ook gebruikt wordt voor afwateringsloop, „wesende deselve rivierkens expresselyk genaempt

²⁷⁾ Ouder *Honepole*: Okb. Gelre 237 (a. 1122—1131). De geschiedenis in 't kort *Monasticon Batavum* III 30 v.

²⁸⁾ Zie verder NGN. 1, 104 v.; 148.

²⁹⁾ Zie V. d. Bergh blz. 86 v.; 139.

³⁰⁾ Ts. 49, 71 v.v. Hij rekent tot deze groep ook *Hoendiep*; ten onrechte, zegt W. de Vries (Ts. 52, 29 en Gr. p. n. blz. 69), daar dit een oude *ô* heeft. Onjuist Dingeldein (Dr. Bl. 4, 39): *Hon-epe* = hoog water.

³¹⁾ NGN. 5, 54 v.

³²⁾ Blz. 95.

³³⁾ Blz. 50.

³⁴⁾ Fr. Pl. N. 1, 2 en 48 v.

hulpen, omdat sy syn gemaect tot soulageringe der bempden" ³⁵). Jungandreas ³⁶) wijst op een *Holpe* in de buurt van Bückeberg, door hem vragenderwijs verklaard als os. **Holt-apa* 'Woud-beek'. Terzijde moet in elk geval gelaten worden *de Hulpe* bij Markelo, een duidelijke heuvel, zoals ik uit eigen aanschouwing en betreding weet.

7. Noord-Holland

a. Het water de *Ilp* (a. 1347 *Illip*), eertijds met een brede mond in de Purmer lopend, door Weijnen ³⁷) verklaard als „ijlend watertje”. Deze opvatting vindt steun in Duitse namen als *Ila(ha)* (bewaard in *Il-feld*), *Ilisa* (nu de *Ilse*), *Ilina* (bewaard in *Eilenburg*) en *Ilmana* (*Ilm, Ilmenau*) ³⁸). Bij de naam van het Noordhollandse water behoren die van het gehucht *Ilp* en het dorp *Ilpendam*. Men scheidt hiervan veldnamen als zaans *Ilp-akker*, die bij noordhollands *ilp* 'wilg' behoren ³⁹).

b. Het dorp *Jisp* (a. 1328 *Gispe*). Boekenoogen betwijfelde de juistheid van de mededeling van Soeteboom, dat het dorp genoemd is naar een — thans onbekend — water *Jisp*: ten onrechte, zoals blijkt in het kader van de *apa*-namen; trouwens ook v. d. Aa kende nog het water. Weijnen en Karsten ⁴⁰) verklaren *Jisp*, *Gisp* dan ook als 'het gistende, schuimende water' (bij ohd. *jësan* 'gisten', mhd. *gis* 'schuim'); vgl. hgd. *Jesa* (aan de Leine), belg. *Gibecq* (a. 1179 *Gisebeke*) ⁴¹).

Soortgelijke bezwaren als Carnoy ⁴²) weerhouden om *gaas-* tot genoemde groep te rekenen, weerhouden ons om de *Gaasp* ⁴³) (water bij Weesp) op één lijn te stellen met *Jisp*. Omdat het water een haak maakt met het Gein, denkt Karsten (blz. 82) hier aan mnl. *gaspe* 'haak' (ndl. *gesp*).

c. De stad *Weesp*, gelegen aan het water *Smalweesp*, dat het Gein en de *Gaasp* verbindt. De naam van de plaats domineert zo over die van het water, dat men dit laatste gemeenlijk onzijdig maakt: *het Smalweesp*. De stad *Weesp* wordt reeds in de middeleeuwen veelvuldig

³⁵) V. Gorp, Riviernamen in de Kempen blz. 182. Vgl. ook Stallaert s.v. *hulpe*.

³⁶) Zfda. 81, 21.

³⁷) Taaltuin 8, 27 v.; bij Weijnen sluit zich aan Karsten blz. 57.

³⁸) Schröder DNK. 168; 372.

³⁹) VN.² 71.

⁴⁰) Weijnen t.a.p. + Karsten t.a.p.

⁴¹) Schröder DNK. 168; 373; Bach II 1, 277; 280; Carnoy s.v. (zie ook Med. 28, 34 v.). Vgl. voor de wisseling van *j* en *g* en voor de *i* uit *ë* H. Gr. § 74, resp. 68, waar *gis-t* is besproken.

⁴²) s.v. *Gaasbeek*.

⁴³) *ter Gaespe*: RHZ. I 321.

vermeld: *Wisepe* (Okb. HZ.² 154: a. 1156; of is hier het water bedoeld?); *W[i]s[þ]e* (Okb. Utr. 462: a. 1169); *Wesepe* (Okb. HZ. I 296: a. 1226; II 414: a. 1281). En in 1131 wordt een *Bero de Wesepa* genoemd (Okb. HZ.² 124). Lang werd nog de vorm met onduidelijke vocaal gebruikt; zo schreef in 1658 de dichteres Cornelia de Vlieger: *Het Amstels pronksieraat/Het droevig Wezop gaat . . .*; en nog gebruikt men in *Weesp* zelf als adjectief de niet gesyncopeerde vorm *Wezeper*.

Gelijkkluidend zijn de namen van de volgende drie plaatsen:

Wezep (G.), ouder *Wisepe*, *Wesop*, *Wesp* (NGN. 3, 277 v.);

Wezepe (O.), ouder *Wesope* (Okb. Utr. 858: a. 1233; zie verder NGN. 1, 136);

Wezep (Dr.), ouder *Wesepe*, *Wesop* (W. de Vries Dr. pl. n. blz. 89).

De betekenis van de naam is duidelijk; het betekent 'weide-beek', bij (ohd.) *wisa* 'weide', dat dus niet alleen in 't oostmnl. is bewaard; vergelijk overijsels *Wezebeek*; hgd. *Wies(en)bach* ⁴⁴).

d. Het dorp *Nieuw Vennep* (gem. Haarlemmermeer), ouder *Vennip*, *Devennip* — nog is de officiële spelling *Vennipperpolder* — gelegen als eilandjes tussen *Leitse Meer* en *Haerlemer Meer* op de kaarten van Beeldsnijder en Balthasar. Het is duidelijk, dat in *Vennapan* (DB. 195: 9de eeuw?) genoemd is naar het water dat twee landtongen aldaar scheidde: in *flumine Fennepa* (DB. 195: 9de eeuw?); daarnaast in de middeleeuwen de vormen *Vennep* (RHZ. I 18 e.a.), *die Vemp* (ald. I 169). Gegeven de bodemgesteldheid, zal *ven* hier eerder 'veen' dan 'weide' betekend hebben. Ook West-Vlaanderen kent een waterloop *Venepe* (a. 1144) (De Flou s.v.).

e. Het water de *Stierop*, uitloper van het Alkmaarder Meer, onderscheiden in *Enge* en *Wijde Stierop*; ook buurtschap. Waarschijnlijk moet men voor het eerste lid denken aan een in de eerste plaats vlaams zeeuws *stier*, bijvorm van *stuur(s)*, *stoer*; vgl. voor de betekenis: *al is het water stuer* (Cats), d.w.z. wild, ruw, onstuimig ⁴⁵). Is dit juist, dan is eenzelfde naam wellicht bewaard in de (Amsterdamse?) familienaam *Stuurop* ⁴⁶); waarnaast met *oe* de waternamen *Stoerblaak* (N.-Br.), *Stoerstrank* (G.). Vgl. verder de Duitse en Engelse riviernamen hgd. *Stöhr* (10de eeuw *Sturia*), resp. eng. *Stour* (sedert 686 *Stur*) ⁴⁷).

⁴⁴) Anders Gysseling (Med. 28, 72): „goede beek”.

⁴⁵) WNT. 16, 408. Karsten's verklaring (blz. 31: *Stierop* bij *stieren* 'sturen') geeft niet veel zin.

⁴⁶) Maar niet in overijsels *Stuurops-* en *Snaterserven* (Kamper-eiland), waar *Stuurop* uit *Stuurhoop* (en *Snaters* uit *Nat-eers*, *Nataars*); zie Moerman NGN. 14, 44 v.v.

⁴⁷) Zie Witt blz. 203 v., resp. Ekwall s.v.

f. De veldnaam (*de*) *Horp*, inheems op Terschelling, vooral in de buurt van *Kinum* (reeds a. 1615 *Horp*), alwaar *Horper Vin*, *Horper Landje*, *Horper Akker*, *Horper wiel(en)*, *Hooghorp*: dit naar materiaal van Knop die *Kinum* verklaart als een niet-gepalataliseerde vorm van wat overigens op Terschelling *sien* heet ⁴⁸). Het is dus aannemelijk, dat de naam van zo'n *sien* — zo geheten om zijn modderigheid — is overgegaan op het land: *Horp* dus eig. = 'slijk-, moeraswater, bij mnl. *hore* 'slijk' ⁴⁹). Daarmee stemt goed overeen, dat in de grafelijkheidsrekeningen de samenstelling (*de*) *Veenhorp* herhaaldelijk in West-Friesland voorkomt, en dat dit rietplassen waren, blijkt uit een vermelding, hoe hier in *den Veenhorp* in 1343 niet minder dan 455 zwanen werden gevangen (RHZ. 2, 275) ⁵⁰).

8. Zuid-Holland

Wij noemden reeds onder Limburg de Zuidhollandse gouw in *pago Germepi* (DB. 195: 9de eeuw?) en wezen de verandering in **Gennepi* af. Het betreft een lijst van goederen en horigen van de Utrechtse kerk: *In pago Germepi tam terris quam etiam pascuis seu piscationibus vel de omnibus rebus V pars sancti Martini, sicut etiam Isla aqua* (d.i. de Hollandse IJssel) *currit*. Dat het een *apa*-naam is, is waarschijnlijk, maar de betekenis van het eerste lid is duister ⁵¹).

Al met al, wanneer men het drietal zeer onzekere namen terzijde laat, blijven er over 27 *apa*-namen, waarvan 16 alleen als plaatsnaam zijn overgeleverd. De geografische verdeling is merkwaardig: men zou verwachten, dat het Zuiden de meeste namen zou hebben en dat hun aantal in noordelijke en westelijke richting geleidelijk zou afebben. Inderdaad staat Noord-Brabant met 7 namen aan de spits, maar dan volgt opeens Noord-Holland met 6. En in scherpe tegenstelling tot N.-Brabant kent Limburg er slechts 2; tegenover N.-Holland Zuid-Holland er slechts 1. Is de onvolledigheid van het materiaal hier de oorzaak van, of zijn er andere omstandigheden in het spel? In elk geval wijst de betrekkelijke talrijkheid van de waternamen in N.-Holland op het Germaanse karakter

⁴⁸) Waarover onder *Keen*.

⁴⁹) Dat dan zo'n akker *hoog* gelegen kon zijn, blijkt niet alleen uit *Hooghorp*, maar ook uit een opgaaft van Jongens, die, invullend voor Midsland, opmerkt: „*Horp*, aan de weg naar west, zandige hoge akker met huis van dezelfde naam”.

⁵⁰) Vgl. nog zuidndl. *Horpmaal*, volgens Carnoy 'poteau dans le marais'; en zie Bach II 1, 151; 153 over hgd. *Horloff*, ouder *Hurnaffa* (bij ohd. *horawin* 'slijkig').

⁵¹) IJdele veronderstellingen bij Hennig (Zfda. 54, 228): *germ* = warm (warme bronnen bij Woerden!), of afleiding van *Germ-ani*.

van de *apa*-namen. Wat de betekenis van het eerste bestanddeel betreft, dit is een algemeen woord voor water (*Gennep, Gulp*) of het heeft betrekking op de beweging (*Elp, Ilp, Jisp, Stierop, Wannep*) of de kleur ervan (*Brunepe, Velp*). Op slijk of modder doelen *Gorp, Horp, Hunnep*, op de veenachtige bodem *Vennep*, op de begroeiing *Keersop, Rozep*, op het omgevende land *Nispen, Weesp*, op streek of volk *Tongelreep*. Dus overgangsnamen, die grotendeels zich nog bij de oudste groep, voor een kleiner deel bij de jongere aansluiten.

VI. ABLAUT ¹⁾

Bedoeld is de ablaut in de stam. Immers in de suffixen bleef hij langer in levend gebruik, en bovendien is hij hier moeilijk te onderscheiden van de wisseling in schrijfwijze die het gevolg was van de verzwakking der zwak beklemtoonde vocaal: zo zagen wij bij *-apa* allerlei spellingen met *e — i — o — u* ²⁾. Anders staat het echter met de stamsyllabe; hier was reeds vroeg de ablaut — behalve in de vormen van het sterke werkwoord — versteend, niet meer productief; men kan in 't Germaans slechts de nawerking ervan constateren. Vindt men dus in hydroniemen een dergelijke wisseling van klinker, dan wijst dit op vóór-germaanse naamvorming, toen de ablaut nog een levend beginsel was. De moeilijkheid is echter, om te beoordelen, of de klankwisseling inderdaad op ablaut berust dan wel een jonger verschijnsel is. Het lijkt mij echter te ver gaan, met Ekwall van *z o g e n a a m d e* ablaut te spreken; immers al dadelijk in de Scandinavische talen heeft men er ondubbelzinnige voorbeelden van. Zo komt in het Zweeds de meernaam *Vätur-* (uit *Wet-*) naast de riviernaam *Vate* voor; en een namenpaar als noors *Mjær* (een meer; uit **Merza-* of **Merzu-*) en *Moss* (een rivier; germ. **Mors-*) moet ouder zijn dan het begin van onze jaartelling. Ook voor Duitsland heeft men duidelijke gevallen; b.v. *Nid(d)a: Neide*; *Main* (*Moenus* uit **moin-*) tegenover pools *Minia* (uit **mein-*). Niet anders is het in België, waar de *Ženne* en de bijrivieren de *Žeun* en de *Sennette* tegelijk *Sunā* en *Sannā* moeten geheten hebben ³⁾. Trouwens hetzelfde verschijnsel treft men in andere namen; vgl. b.v. de Germaanse volksnamen *Chauchi: Hugones* ⁴⁾; *Gautar: Gutones* (*Goten*).

Wanneer onze blikken thans naar het Nederlands gaan, dan valt nog op een andere beperking te wijzen. Indien naast het sterke verbum een ablaudent verbaal substantief bestaat, dan behoeft een daaruit voortgekomen hydroniem geenszins oud te zijn; immers het kon eruit gevormd worden, zolang het appellatief in gebruik bleef. Zo behoort bij het werkwoord *zigen* (mnl. *sigen*) een verbaal substantief *zeeg*, dat in 't bijzonder gebruikt wordt voor de watergangen die op de Linge afwateren.

¹⁾ Op ablaut in riviernamen wees in 1924 Förster (*Streitberg-Festgabe* blz. 59 v.v.). Hij werd bestreden door Ekwall (o.a. *Beiblatt z. Anglia* 37 [1926], 54 v.v.). Zie verder Krahe *Beitr.* 4, 111 v.v.

²⁾ Anders Gysseling *Med.* 28, 70.

³⁾ Zie Hellquist V 111 v.; resp. Olsen, *Nordiske Kultur V. Ortnamn* (1939) blz. 39; resp. Krahe *Beitr.* 1, 248 v.v.; 256 v.; resp. Gysseling *Med.* 28, 70.

⁴⁾ Tevens met werking van de Wet van Verner, zoals dat ook in waternamen voorkomt: *Fivel: Fimel*; en misschien *Lier*.

Toponymisch komt, behalve het simplex, ook voor de samenstelling overijsels *Zeegraven* bij Heino (met fonetische spelling, uit *zeeg* + *graven* ⁵). Een tweede voorbeeld is *zeep*, dat als appellatief nog maar een zwak bestaan leidt: *zepeltjes* werden in de 19de eeuw de geultjes genoemd, waardoor het stroomwater in het Buinerland werd geleid bij wijze van irrigatie langs verschillende percelen groenland ⁶); daarbij de hydroniemen *Zeep*, *Zepe*, *Zeepvliet*; alle bij mnl. *sîpen*, ndl. *sijpelen*, waarbij ook *Zijpe* (zie ald.). Evenmin wijst op hoge ouderdom de vocaal van *Goot*; *Gruppel* en *Groepe*; *Sprang* en *Sprong*; de samenstellingen *Scholbalg* en *Scholvliet*.

Meer reden is er om het hydroniem zelf voor de ablaut verantwoordelijk te stellen, indien het verbaal substantief alleen in sterk afwijkende betekenis voorkomt. Zulks is het geval bij *Voer* en *Glee*. De *Voer* komt als water meermalen voor in België, o.a. in Brabant ⁷). Een andere *Voer(e)* ontspringt in 't Luikse ten Z. van het ernaar genoemde *S. Pieters-Voeren*, komt dan in Zuid-Limburg over onze grens en valt na een korte loop bij Eisden in de Maas. V. d. Aa kent dit water nog als *Voer*; de Lijst geeft *Voerbeek*, W.N. 129 *Voerenbeek*: dus met jongere toevoeging van *beek*. Geheel verduisterd is de naam van het water bij de plaats *Voerendaal* (bij Heerlen); het water heet thans *Hoensbeek*. Waarschijnlijk behoort tot deze groep ook de vroegere rivier de *Voeren*, die, ontstaan uit de samenvloeiing van de Dussen en de Middelt, in de Maas uitkwam ⁸). De zwakke trap *fur-* is waarschijnlijk bewaard in *Vorne* (zie ald.); vergelijk ook *Var* (*Far*) onder *vaart*. Wat de etymologie betreft, *Voer* dat in ablaut staat tot *varen* 'gaan', betekent het 'bewegend water', een betekenis die in 't mnl. in het appellatief niet bewaard is; semantisch voegt het zich dus ook in de groep van oudste namen.

De *Glee* wordt ons opgegeven als een waterloop bij Duivendijke (Z.) ⁹). Verdam ¹⁰) wijst op een plaats uit „Goudsche Rechtsbronnen” (a. 1438): (*omdat si*) *verby Geervliet ende die ghlee gevaren sijn geweest*. Hier dus ook wel een waternaam, ditmaal op Voorne. Het appellatief *glee* — door het WNT. terecht een woord, kennelijk van hoge ouderdom, genoemd — is slechts in afwijkende betekenissen bewaard, waarvan gronings *op glee zijn* 'op gang zijn' het naast met de onze verwant is.

⁵) Zie voor een ander *Zeegraven* onder *Sethe*. Zie voor verwanten van *zeeg* *Zeeg-se*, en misschien *Zekte*, *Sigeldrith*. De Vries (Dr. pl. n. blz. 92) reken er ook bij de plaatsnaam *Zeien* (Dr.).

⁶) Tiesing blz. 55.

⁷) Carnoy s.v., die ook de juiste verklaring geeft; zie voorts Med. 28, 32.

⁸) In WN. 48 staat *Voeren*, maar zie Gesch. Atl. II 92 = kaart blad IV.

⁹) Opg.-Mevr. Der Weduwen-V. Oeveren.

¹⁰) Ts. 38, 247.

Tenminste als men voor de waternaam — anders dan Verdam wilde — moet uitgaan van een begrip 'glijden, bewegen'; of zou de naam zien op de helderheid van het water; vergelijk de betekenisontwikkeling in engels *glad* en zie hgd. *Glad(bach)* ¹¹).

Het aardigste voorbeeld van ablaut in Nederlandse hydroniemen is *Dubbel: Devel*, daar deze twee wateren evenzeer een aardrijkskundige als een taalkundige eenheid vormen. Andere gevallen zijn:

1. *Vlie* (idg. *eǵ*): *Floem, Vloer, vloed* (idg. *ōǵ*);
2. *Minne: Munte*;
3. *Ijsel* (idg. *eǵ*): noors *Eisa* (idg. *oi*): beiers *Isar* (idg. *ǵ*);
4. *Genne: Gunne: gantel*;
5. *Zwalm*: hgd. *Sulm*;
6. *Wilk*: vlaams *Wullebeek*;
7. *Delte: Dolte*.

Daar al deze voorbeelden s.s.v.v. zijn besproken, is het onnodig, hier er nader op in te gaan.

¹¹) Waarover Bach II 1, 158; 234. Hierbij ook zweeds *Gla* (Nordmarks Härad B p. 83).

VII. MYTHISCHE BESTANDDELEN

Voorzover mij bekend, bestaan er in het Nederlands geen waternamen die met de naam van een Oudgermaanse god zijn samengesteld; het enige woord waarvan men dit heeft verondersteld, het tot plaatsnaam geworden hydroniem *Woensdrecht* blijkt bij nader onderzoek de naam van de god *Wodan* niet als eerste lid te kunnen hebben ¹⁾. Het is dan ook terecht, dat Bach ²⁾ hekelt „die Sucht, möglichst viele unserer ON. mit germ. Göttergestalten . . . in Verbindung zu bringen, womit in der Tat nur ein verschwindender Bruchteil von ihnen in Zusammenhang steht”.

Een aanknopingspunt met oud-Germaanse voorstellingen heeft men menen te vinden in de *hel*-namen. Eerst hebben Winkler en v. Ginneken de opvatting aangehangen, dat sommige diepe kolken *hel* (*Rohel* enz.) worden genoemd, omdat ze beschouwd werden als ingangen tot het donkere verblijf van de doden. Na bestrijding van dit standpunt door Schönfeld, heeft thans Huisman ³⁾ een ander verband gelegd: *hel* = noord; de Germanen localiseerden het dodenrijk in het Noorden, en bij onderzoek blijken een aantal *hel*-namen aan de noordzijde van het meest nabijgelegen bewoonde centrum te liggen; de namen zijn ontstaan in een tijd, waarin de traditie van de noordelijke onderwereld nog leefde. In het midden latend — als hier niet ter zake doend — in hoeverre dit voor een aantal namen van landerijen en buurtschappen geldt, zouden wij in elk geval voor de namen van poelen en kolken onze opvatting van *hel/hol* als ‘laaggelegen, moerassig’ willen handhaven ⁴⁾. Het is daarbij zeer goed denkbaar, dat secundair zo’n *hel*-naam, vooral wanneer die een nooit uitdrogende kolk aanduidde, gereïnterpreteerd werd. Immers het is er dan mee gesteld als met *grondeloos*, een epitheton dat gegeven wordt aan meren en kolken, die, doordat ze wellen bevatten, zelfs in de droogste zomers nimmer droogvallen; een merkwaardig verschijnsel dat voor het volksgeloof aanleiding was om deze „grondeloos diepe” plassen te doen bewonen door watergeesten ⁵⁾: zo zou een —

¹⁾ Zie onder *drecht*.

²⁾ II 1, 244.

³⁾ De *Hel*-namen in Nederland (1953), waar ook literatuur.

⁴⁾ Zie nader onder „Adjectief”.

⁵⁾ Dit in tegenstelling tot Med. 29, 26, waar door ons de verklaring ‘zonder vaste ondergrond’ is gegeven. Op het bovengenoemde volksgeloof werd sindsdien ons van verschillende kanten gewezen, o.a. door Naarding en Meertens. Laatstgenoemde verwees ons o.a. naar Niermeyer, Verhandeling over het Booze Wezen in het bijgeloof onzer natie (1840) blz. 107 (over bovengenoemde Vlaardingse Waal; gedempt ± 30 jaar geleden volgens opgaaf-Bijl).

± 30 jaar geleden gedempte — *Grondeloze Waal* bij Vlaardingen tot in de hel gereikt hebben. In de middeleeuwen worden grondeloze meren vermeld; zo in 't Utrechtse: *omnem terram, jacentem infra Luttelenmersberg (-mersberg, thans Maarsbergen) et puteum ex opposito, et Grondelosemere* (Okb. Utr. II 1174: a. 1248). In de 18de eeuw werd hier nog een eendenkooi aangelegd; men houdt het voor een rudiment van een voormalige Rijnarm⁶⁾. Verder in Noord-Brabant, waar bij Mierde a. 1331 een *Grondelose Mere* wordt vermeld⁷⁾; nu nog een ven aldaar⁸⁾. Een synoniem van *grondeloos* is *botmeelos*⁹⁾, vermeld in een oorkonde van 1214, waar sprake is van goederen in Zeeland, begrensd in 't noorden door Reimerswaal, *ab occidente Botmelosa Kine* (Okb. HZ. I 243).

Het zijn echter vooral de riviernamen die een diernaam bevatten, welke in dit verband de aandacht hebben getrokken. Daarbij vallen twee groepen te onderscheiden:

a) een oudere, waarin dier- en waternaam identiek zijn; b.v. gr. "Ελαφος, Ίππος, Κόραξ, Κόκκος; hgd. *Schwalb*; eng. *Dove, Cock, Deer*;

b) een jongere groep van samenstellingen van het type *Hundsbach, Bieberbach*. Voorzover zij tot de eerste groep behoren, zouden zij daaruit zijn ontstaan; d.w.z. eerst later zou het tweede bestanddeel zijn toegevoegd. Hoogduits *Geisslede* (zijriviertje van de Leine) heeft als oudste vorm *Geizlaha* 'haedula aqua', dat ontstaan zou zijn uit **Geizla*, got. **Gaitila* 'haedula'; *Geizlaha* zelf kan men vergelijken met gr. *Αιγός ποταμός* (Thracië); in 't Nederlands komt *Geitenbeek* alleen als familienaam meer voor.

Dit *Geisslede* was het uitgangspunt van een artikel van Schröder, die meer dan eens over het onderwerp heeft geschreven; men vindt het alles bijeen in zijn „Deutsche Namenkunde”¹⁰⁾, maar doordat de hier verzamelde artikelen uit verschillende jaren stammen en zijn denkbeelden klaarblijkelijk nog niet vaststonden, vindt men wel eens onderlinge

⁶⁾ Zie voor dit meer en het dicht erbij gelegen meer *Halmaert* — nog bestaat daar de veldnaam *Halm* — V. Iterson, De hist. ontwikkeling van de rechten op de grond in de prov. Utrecht (1932) blz. 271.

⁷⁾ Enklaar, Gemeene gronden in N.-Brabant blz. 131.

⁸⁾ Vgl. verder in een grensomschrijving van de voorgedij van de curtis Herten: *A Dumerich usque Grundelose Merke* (ms. 15de eeuw; naar opg.-Linssen, Roermond); 't *Grondeloze Meerke* (± 1700) bij Loon-op-Zand, thans verdwenen (opg.-Toorians ald.).

⁹⁾ Zie Med. 29, 26, waar ook de *t* van *botme-* (= bodem) is besproken en op zweeds *Bottenlösen* (een meer) is gewezen.

¹⁰⁾ Zie vooral blz. 341 v.v.; verder 176 v.v.; 382; Trost ZONF. 12, 89 v.; Schröder ZONF. 13, 63 v.v. Vgl. ook Bach II 1, 315 v.v.

tegenspraak of althans tegenstrijdigheden: een eindredactie heeft de grote geleerde niet meer kunnen geven.

Het spreekt vanzelf, dat de voor de hand liggende verklaring — die ongetwijfeld op de meeste aldus gevormde, meestal jongere namen toepasselijk is — deze is: een geitenrivier is een water waar de geiten graag dronken of die ze op een doorwaadbare plaats plachten over te steken. In bepaalde gevallen kan men dan uit de verbreiding van zo'n naam tot de vroegere verbreiding van het genoemde dier concluderen. Zo b.v. bij de *otter*, een van de weinige¹¹⁾ diernamen, in mnl. hydroniemen overgeleverd: gronings *Ottarflaton* (Okb. Gr. Dr. 10: c. 1000)¹²⁾. Opvallend is een Duits *Otter* (Hannover), zijriviertje van de *Bever*¹³⁾. De *bever*-namen zijn even verbreid als de *otter*-namen, en een feit is het, dat de bevers, inheems in Noord-Oost-Europa, vroeger in bijna geheel ons werelddeel zijn voorgekomen, in Duitsland en Nederland tot in de 19de eeuw¹⁴⁾. Toch mag men niet bij iedere *Beverbeek* concluderen tot vroegere aanwezigheid van bevers, daar verschillende ervan te rotsige bodem en te weinig water hebben dan dat hier ooit de bever nest en voedsel kan hebben gehad. Hier heeft men met migratie-namen te doen: de naam wijst op herkomst van de bewoners uit een streek, waar zij bevers kenden. Zo kan Frans *La Bièvre* — evenals hgd. *Die Biber* een feminine vorming dienst doende als suffix bij het masculine *bever*: dus = *Beverbeek* — daarheen gemigreerd zijn door de Franken¹⁵⁾. Ook in Nederland komen *bever*-namen voor (*Bevermeer*, *Bever*, *Bevervlietje*), maar het bekendst is de plaatsnaam *Beverwijk*, die sedert de 13de eeuw in de plaats is gekomen van *St. Aagtendorp* en waarvoor Karsten¹⁶⁾ terecht de voor de hand liggende samenhang met *bever* verdedigt. Over 't algemeen kan men zeggen, dat de samengestelde namen — althans voorzover zij niet uit oorspronkelijke simplicia zijn ontstaan — op een van de genoemde wijzen hun verklaring vinden; zij dragen het stempel van een jonger type en zijn niet anders te beoordelen dan die, welke met plantennamen zijn gevormd.

Wenden wij ons thans tot de simplicia, waarbij dier- en waternaam

¹¹⁾ Een ander voorbeeld zou volgens W. de Vries (Gr. pl. n. blz. 298 v.) zijn: *Wildiona* (in dezelfde oork. als *Ottarflaton*) 'water(en) der wilde dieren': een o.i. te gewaagde verklaring.

¹²⁾ Uitvoerig besproken in Med. 29, 42 v., waar ter sprake komen o.a. de Nederlandse namen *Odrosfliet* (zie ald.) en *Otterspoor*. *Otterlo* en *Ockerlake* zijn elders in dit werk behandeld; zie register.

¹³⁾ Schnetz ZONF. 9, 46 v.v.; zie verder Bach II 1, 217; 320.

¹⁴⁾ Zie voor België Carnoy: Feestbundel-V. d. Wijer I 43 v.

¹⁵⁾ Zie Schnetz ZONF. 9, 46 v.v.; Schröder 384; 400.

¹⁶⁾ Blz. 39 v.v.

identiek zijn. Aanvankelijk is men geneigd geweest, deze te verklaren als metaforen: de **Geizla* is zo genoemd, omdat het voortspringen van het water doet denken aan het voortspringen van de geit. Deze verklaring voldeed echter niet in tal van gevallen, waarin geen feitelijke overeenkomst was tussen de kleur, de loop enz. van het dier en die van het water; een beek die rustig of zelfs traag loopt, kan bezwaarlijk op genoemde wijze aan de naam **Geizla* zijn gekomen. Ook is het opvallend, dat de waterdieren — met uitzondering van bever en otter —, in 't bijzonder de vissen, juist in de oude namen op de achtergrond treden of ook ontbreken. Zo is men dan tot de mythologische opvatting gekomen: het zijn mythische namen die zich voegen in een grotere groep, waarvan het bekendste voorbeeld is de Franse *Marne*, bij Caesar *Matrona*, genoemd naar de brongodin, de Moedergodin, de *Matrona* ¹⁷⁾. In dit verband wijs ik ook op de woorden van V. Groningen ¹⁸⁾, dat zelfs de namen der Muzen „op een of andere nog nooit geheel duidelijk geworden wijze” in verband staan met bronnen, beken en rivieren. Vóór (en ook na) Schröder is het vooral J. U. Hubschmied die met veel vuur, maar niet zonder overdrijving, herhaaldelijk bovenstaande opvatting heeft verdedigd, o.a. in „Bezeichnungen von Göttern und Dämonen als Flussnamen” (1947) ¹⁹⁾. Naar deze mening heet dus een rivier niet *slang* ²⁰⁾, omdat hij zich kronkelt als een slang; niet *zwaluw*, omdat hij voortsnelst als een zwaluw, maar het zijn namen van daemones die huisden in rivieren en meren. Hubschmied steunt in de eerste plaats op Keltisch materiaal; zo heet een Schotse rivier *Tarf* naar keltisch *tarvos* 'stier', de Zuidfranse *Gave* naar gallisch **gabros* 'geit'. Wat eigenlijk de diepere zin van de benoeming is, blijkt niet duidelijk: wilde men zich en het water beschermen tegen boze of onreine eigenschappen, wilde men bij b.v. het oversteken van een gevaarlijke rivier door de benoeming onheil afwenden; welke rol spelen hierbij taboe-verschijnselen: „sie wird einen letzten religiösen Grund haben, zum Teil wohl einen apotropäischen”, meent Schröder ²¹⁾.

Het valt buiten het kader van deze studie, voor het gehele terrein na te gaan, in hoeverre de voorbeelden overtuigend zijn; wij beperken ons

¹⁷⁾ Zie voor „La divinisation des rivières et la toponymie celtique” Carnoy: *L'Antiquité classique* t. 20 (1951), 103 v.v.

¹⁸⁾ Akademie-dagen IV (1951) 154.

¹⁹⁾ Ald. blz. 23 verdere literatuur, o.a. artikels van Hubschmied zelf. Wij bestreden reeds elders (*Med.* 28, 118) zijn verklaring van *Albis-Elbe* als 'die Glänzende, die weisse Göttin, la dame blanche'.

²⁰⁾ Zie voor een verklaring van *worm* = slang, in de geest van Hubschmied, onder *Worm*.

²¹⁾ Blz. 382.

tot het Germaans en speciaal het Nederlands. Voor het Germaans is a priori een 'river-worship' niet af te wijzen: Ekwall²²⁾ wees op on. *þórs-á* 'the river of Thor', zweeds *Odensjön* 'Odin's lake'. En wat de diernamen betreft, men zal ook dit niet onmogelijk willen achten, als men denkt aan attributen als de bok van Thor, de raaf van Wodan. Maar het is toch een hele stap, om uit een dierattribuut tot een diergestalte van een godheid te besluiten, en rechtstreekse bewijzen ontbreken over 't algemeen. Wel meent men uit de vòlksoverlevering te mogen concluderen, dat *paard, rund, ever, bok, wolf, hond* als waterdaemonen konden optreden²³⁾, maar men moet uiterst voorzichtig zijn om uit latere overleveringen conclusies te trekken voor het Germaanse heidentom. Temeer in ons geval, omdat wij geen enkel spoor van dier-waternamen ontmoeten bij de hydroniemen die in de Romeinse tijd zijn overgeleverd; het betreft hier beweging, stroom enz. zonder enig spoor van animisme.

In zijn meergenoemd artikel over *Geisslede* wijst Schröder²⁴⁾ slechts één, zegge één Nederlandse naam aan, die aldus zou te verklaren zijn; n.l. het dan eerst secundair tot compositum geworden *Hures-lede*, een — thans onbekende — Noordhollandse *rivulus* (Okb. HZ.² 89: ± 1215)²⁵⁾, waarin hij *hures-* als *hors* 'paard' wil opvatten; hij vergelijkt de Duitse *Hörsel*, ouder *Hursilla*. Maar de taalkundige bezwaren, vooral de *e* van *hures-*, wegen zwaar. Wij geven dan ook de voorkeur aan de destijds door Gallée²⁶⁾ gegeven verklaring: 'lede (rivulus) bij *Ursem*'²⁷⁾, van welk Noordhollands dorp de oude vormen zijn *Uris-*, *Ures-*, *Ors-* (FE. 74, 9; 76, 2; 75, 34); de *h* is dan als zo vaak voorgevoegd, vgl. in dezelfde Fontes Egmondenses b.v. *Hi* (het *IJ*), *Hisla* (de *IJsel*)²⁸⁾. Eerder zou voor Schröders verklaring in aanmerking komen fries *Hoarsa*, sedert de 16de eeuw overgeleverd, water ten O. van Workum en vaker in Friesland²⁹⁾. Schröder heeft elders³⁰⁾ echter zelf reeds een bezwaar genoemd: het Oudgermaanse neutrum ohd. (*h*)*ros*, os. *hros*, owfri. ags.

²²⁾ River-Names blz. XLIX v.v.

²³⁾ Helm, Altgerm. Religionsgesch. I 202 v.v. Wij wijzen hier ook nog op de talrijke diernamen in Germaanse persoonsnamen: zie Bach I 1², 212 v.v.

²⁴⁾ DNK. 344 v.; 371.

²⁵⁾ Vgl. FE. 63, 1; 69, 4; 221, 7.

²⁶⁾ Ts. 23, 125.

²⁷⁾ Dus met onderdrukking van het middenlid als in b.v. *Biswetering* (zie aldaar).

²⁸⁾ Zou men met Karsten *Hureslede* en *Ursem* scheiden, dan valt te wijzen op diens verklaring (blz. 137) van *Hureslede*: bij mnl. *hore* 'slijk'; vgl. voor de klinker limburgs *Hurpesch* (VN.² 21).

²⁹⁾ V. d. Molen: Frysk Jierboek 3, 68 v.

³⁰⁾ DNK. 48 v.

hors was volgens hem oorspronkelijk een woord uit lagere sfeer³¹), dat, juist als neutrum, het vrouwelijk individu aanduidde (vgl. *schaap*, *rund* e.a.); en dat maakte het minder geschikt om als mythisch dier op te treden; daarvoor zou men eerder verwachten ohd. os. *ehu*, got. *aiwa-* (= lt. *equus*, gr. *ἵππος*), een in 't Germaans uitstervend woord, dus met archaische klank; of ook ohd. *marah*, oorspronkelijk een edel strijdpaaard, later afgedaald tot *merrie*. Maar bovenal, er is niets dat wijst op een ouder simplex, en vooral, een andere verklaring ligt voor de hand: *Horsa* 'paardewater'³²) = paardewed, d.i. plaats waar paarden te water kunnen gaan, synoniem van *wad*; vgl. *up dat Hinxtesvade*, plaats of heerd onder Warfhuizen (Okb. Gr. Dr. 980: a. 1398)³³). De paarden, die in de middeleeuwen halfwild op de uitgestrekte weiden liepen, hadden zonder twijfel hun vaste drink- en oversteekplaatsen. Een ander synoniem is vermoedelijk *Pendrecht* (buurtschap in Z.-H.), ouder *Pagindrecht* (Okb. HZ. 2106: a. 1114—1127), waarin Martin³⁴) terecht het overigens vooral in de oostelijke Nederlanden en in Neder-Duitsland voorkomende *page* 'boerenpaard' (leenwoord uit [*equus*] *paganus*) heeft teruggevonden; alsmede gronings *Pagediep*, door W. de Vries³⁵) ten onrechte verklaard als 'poggen-, d.i. kikvorsendiep'.

Ook van de andere, met zoveel nadruk door Schröder verdedigde voorbeelden blijken verschillende te moeten vervallen. Het meest éclatante voorbeeld daarvan is *Zwaluw(e)*, „das schönste Beispiel” — zegt Schröder³⁶) — „das ich bisher auf deutschem Boden gefunden habe” en waarvan een andere verklaring toch zo voor de hand ligt (zie hier-vóór). Evenmin heeft het reeds genoemde Engelse *Dove* iets met de *duif* te maken, maar het berust — zoals Ekwall aantoonde — op brits *dubo* 'zwart, donker'. Bij *Minstroom*, een verlenging van *Minne*, is — zo zagen wij elders³⁷) — een verklaring uit keltisch **mendo-* 'geitebok' wel heel

³¹) Schröder laat daartegen niet wegen, dat een koning *Horsa* (naast *Hengist*) in de epische overlevering optreedt.

³²) „Door Peerdewater verstaat men nog te Brugge de Helling in een water of in eene vaart, waarlangs paarden, koeien enz. . . . te water geleid worden” (Gailliard): WNT. XII 1, 88.

³³) Zie onder *waai*.

³⁴) Festschrift-Borchling blz. 171 v.v. De daartegen door Muller (NGN. 8, 110 v.) ontwikkelde bezwaren lijken mij niet van overwegende aard; de persoonsnaam *Paye* bleef onveranderd in toponiemen (Med. 28, 6). Daarentegen denke men aan een persoonsnaam als eerste lid bij *Ossendrecht* en *Wolvesdrecht* (zie onder *drecht*). Ook *Bullewijk* heeft niets met *bul* 'stier' te maken (zie onder *wijk*).

³⁵) Blz. 181. Het Mnl. W. wijst nog op de familienaam *Molenpage*; vgl. verder de Drentse veldnamen *Pageakker*, *Pagemaat* (Dr. Bl. 6, 4).

³⁶) Blz. 390.

³⁷) Med. 27, 11 v.v. (in 't bijzonder blz. 14 n. 16). Zie daarna over de Duitse *Mindel* Schnetz blz. 58 v.v.

gezocht. Van reeds in 't mnl. overgeleverde waternamen die identiek zijn of schijnen met diernamen, blijft, voorzover mij bekend is, slechts één over, de *Vogel*.

De twee krekten de *Westvogel* en de *Oostvogel* zijn thans de laatste resten van een oude zijarm van de Haven van Hulst, vermeld als *Voghela* (Okb. Utr. 695: a. 1221), *Vogela* (ald. 696: a. 1221), *Voghala* (Fremery 66: a. 1231). Aan de *Vogel* ligt *Hengsdijk* (gewoonlijk verkeerd gespeld *Hengstdijk*)³⁸. Het oude *Hengsdijk* lag aan de zuidkant, maar a. 1263 (Okb. Utr. 1590) besloot men, de kerk te plaatsen aan de noordkant ervan: *ad locum, qui dicitur Ultra Voghele*³⁹; en zo kreeg de noordelijk gelegen parochie (ook) de naam *Hengsdijk*. Het is bij *Vogel* uiteraard buitengesloten, aan een „waterdemon” te denken, daar een soortnaam *vogel* zich hiervoor niet leent. Vermoedelijk is *Vogela* de latinisering van zeeuws **Vogel-ee* ‘water waar veel vogels voorkomen’; de naam staat op één lijn met *Vogelzwin*, *-sloot*, *-riet*, *-meer*; reeds in de middeleeuwen is overgeleverd *Voghelvliet*, doordat in 1230 een oorkonde, betrekking hebbende op Emelisse, wordt ondertekend o.a. door *Willelmo filio Henrici de Voghelvliet* (Okb. HZ. I 320). Parallele namen zijn ook *Zwanenmeer*, *-water*; *Meeuwenmeer*; *Starnmeer* e.a. In *Vogel(e)* heeft men dus een soortgelijke verkorting als b.v. in *Gouwe* uit *Golda*; vooral na zwak betoonde syllabe kon de tot -ə geworden *-ee* zich niet handhaven.

Als namen, waarvan het tweede lid onderdrukt is, zijn op te vatten de alleen in jongere tijd overgeleverde namen van gaten in de Biesbos *Elft*, *Vissen*, *Zalm*, van griend bij Sliedrecht *Otter*; vgl. daarnaast *Steurgat* (Biesbos), *Aalriet*, *Ganzeriet* (Dollard)⁴⁰.

Zo is het dan m.i. aan geen twijfel onderhevig, dat de mythologische verklaring die een tijdlang in de mode was, niet opgaat voor de met diernamen gevormde Nederlandse waternamen; en ik bevind mij hier in overeenstemming met Schnetz⁴¹), die constateert, dat geen Duitse riviernaam zuiver dier- of plantnaam is. Zij hebben zonder uitzondering hun naam te danken aan het feit, dat genoemde dieren daar — geregeld of toevallig — voorkwamen; dan wel het zijn migratienamen. In overgrote meerderheid zijn zij jong, en ook dat wijst erop, dat

³⁸) NGN. 10, 17.

³⁹) D.i. *Over de Vogel*; vgl. *Ludolfus de Ultra Veght* (Okb. Utr. 964: a. 1241) = *Ludolff van Overdevechte* (Okb. Utr. 1672: a. 1265). Daarentegen is *Ultrajectum* een vertaling van *Utrecht* (NGN. 11, 59).

⁴⁰) Nader zijn de *vis*-namen besproken Med. 29, 49 v.v.; daar is er ook op gewezen, dat een aantal slechts schijnbaar een diernaam bevat, in werkelijkheid een persoonsnaam (b.v. *Aalsmeer*: zie ald.).

⁴¹) Blz. 117.

geen mythologische namen daaronder schuilen. Ook de metaforische verklaring is voor deze bezwaarlijk aanvaardbaar.

Alvorens dit hoofdstuk af te sluiten, moge nog iets gezegd worden over de bron-namen⁴²⁾. De betekenis van de bron voor het Oudgermaanse leven blijkt uit de schildering van Tacitus (Germ. c. 16), die, sprekend over de woonplaatsen van de Germanen, zegt: *colunt ut fons, ut campus, ut nemus placuit*, en dit wordt bevestigd door de talrijke plaatsnamen met *bron, born*. In het lage deel van ons land waren dergelijke bronnen zeldzaam; wanneer — naar het verhaal van Plinius (n.h. 25, 20 v.) — Germanicus zijn tocht langs de Noordzeekust onderneemt, vindt men daar slechts één zoetwaterbron, en het water hiervan deugt niet: *In Germania trans Rhenum castris a Germanico Caesare promotis maritimo tractu fons erat aquae dulcis solus, qua pota intra biennium dentes deciderent compagesque in genibus solverentur*. Gelukkig worden de nadelige gevolgen van het drinken eruit opgeheven door een geneeskrachtig kruid (*herba, quae appellatur Britannica*), dat de Friezen hun wijzen. En het is eerst met Romeinse hulp, dat men later de kunst leert, putten te maken: *put* is een zeer oud leenwoord.

Het is dus begrijpelijk, dat bronnen met goed drinkwater voor de Germanen waren de zetel van goede geesten; bronnencultus was bij hen algemeen. Het verband tussen de aan Willibrord en Bonifacius gewijde putten en de heidense bronverering valt niet te betwijfelen⁴³⁾; zo bij het bekende putje van Heilo. Een gekerstende bron is ook de *Kruisborre* bij Asse, nog een druk bezochte bedevaartsplaats⁴⁴⁾. Het is geen toeval, dat een stuk land bij Gulpen, waar een Gallo-Romeinse tempel werd ontdekt, *Kampborn* heet⁴⁵⁾. Het duidelijkst spreekt de Germaanse bronnencultus in de Edda: Odinn moest tot de aan de voet van de wereld-ès ontsproten bron van Mimir gaan, wanneer hij kennis van verleden en toekomst wilde hebben: *í inom mæra Mimis brunni/drekkr mið Mimir morgin hverian* (Vǫlospó str. 28). *Mimir* — de naam is verwant met ndl. *mijmeren* — is de personificatie van de in het heldere water wonende wijsheid; de oerbron van alle wateren is tegelijk de

⁴²⁾ Zie vooral Schröder DNK. 375 v.v. (herdruk van twee artikelen, verschenen in *Namn och Bygd* 12 en 14), met de bestrijding door Ekwall (*Namn och Bygd* 14, 126 v.v.) en Mawer (*Namn och Bygd* 15, 88 v.v.). Zeer veel Duits materiaal vindt men bij Küppersbusch: *Teuthonista* 8, 55 v.v.; verder worden verschillende Duitse namen besproken door Bach II 1, 286 v. Belangrijk is ook Schröders artikel in Hoops RL. (*Brunnen*). Zie overigens voor *bron* ook de Inleiding, en vgl. verder het hiervóór besproken *grondeloos*.

⁴³⁾ Vgl. Huisman, De *hel*-namen in Nederland blz. 10.

⁴⁴⁾ Lindemans, Toponymie van Asse blz. 43 v.v.

⁴⁵⁾ Hardenberg *Limb*. 229.

oerbron van alle kennis. Opmerkelijk is nog een andere strofe van de *Vǫluspó*, strofe 46: *mæliŕ Óðinn við Míms höfuð*⁴⁶). Deze voorstelling vindt zijn uitgangspunt in het gebruik van *hoofd* als benaming van de oorsprong van een water, van de bron; het is een overoude overdracht, te vergelijken met die van *mond*; een personificatie *arm(en)* is waarschijnlijk van jongere datum⁴⁷). Evenals gr. *κεφαλαί*, lt. *caput* werd dus ook germ. *hoofd*, d.i. hoofd van de rivier, voor bron gebruikt, vgl. b.v. ohd. in *Kaltenbahhes haubit*; maar vooral in 't ags. heeft *heafod* deze betekenis gekregen die soms nog in eng. *head* bewaard is.

Men kon uiteraard dit *hoofd* samenstellen met een eerste lid, dat een woord voor water was of wel de naam van een bepaalde rivier; b.v. Duits *Bachhaupt*, *Brunnhaupt* (waarin *Brunn* het gehele water aanduidt, indien tenminste de samenstelling niet tautologisch is); engels *Coverhead*, *Ribblehead*. Daarnaast komen echter merkwaardige samenstellingen met diernamen voor; b.v. in Duitsland *Ossehovede*, *Hundshaupten*, welke op één lijn staan met *Hackeborn* (uit *Havucabrunno*), *Ochsenbrunn*, *Ebersbrunn*, *Bärenbrunn*; in Engeland *Hart-* en *Hindburn*, *Roeburn* e.a. Deze namen doen onmiddellijk denken aan de boven besprokene (type *Hors-a*), en Schröder heeft dan ook hier aan een soortgelijke oorsprong gedacht: *Rosshaupt* is het hoofd, de bron van een rivier die *Ross* heette. Ekwall⁴⁸) heeft hiertegen positie genomen, maar later⁴⁹) is hij, althans gedeeltelijk, erop teruggekomen, en erkent hij, dat ags. *heafod* 'source of a stream' kan betekenen, terwijl hij reeds vroeger op de verbinding van ags. *burna* met diernamen wees, en, althans bij Keltische namen, een verklaring uit dierenverering mogelijk achtte.

O.i. moet ook hier een dergelijke verklaring van Germaanse namen met vrij wat scepsis worden bekeken. Wij zagen in de inleiding,

⁴⁶) „In de vermaarde bron van Mimir drinkt hij de mede elke morgen”: J. de Vries Edda I 7 resp. ald. I 10: „Odinn haalt raad bij het hoofd van Mim”. *Mim* is een bijvorm van *Mimir*. De opvatting van de tekst in str. 28 is verschillend; gewoonlijk rekent men de eerste regel tot het voorafgaande; maar voor ons doel is dit onverschillig.

⁴⁷) Schröder (blz. 381) voert als bezwaar aan, dat overigens *hoofd* = bron alleen in 't Westgermaans voorkomt. Zie verdere literatuur bij J. de Vries (Altgerm. Religionsgesch. II 361), die zelf zich voorzichtig uitdrukt: „wir brauchen (spatiëring van mij) deshalb Mims Haupt keinesfalls in übertragenem Sinn als eine Quelle zu betrachten.” Zie verder voor de overdracht Schröder blz. 269. Men moet voorzichtig zijn met *voet*, dat in vele gevallen ontstaan is uit *voorde* (Leyden NGN. 10, 188 v.); zo niet, dan staat het in betekenis tegenover *mond* (zie onder *Alm*).

⁴⁸) N. o. B. 14, 126 v.v.

⁴⁹) Concise Dict. s.v. *hēafod*; zie verder River-names blz. 43 v.; Inl. LII. Vgl. nog Förster blz. 16 v.v.

dat een woord voor *bron* de gehele rivier kon aanduiden, en wij zijn geneigd, dat voor *hoofd* ook te aanvaarden: *Rosshaupt* is dan niet anders te beoordelen dan b.v. *Horsa* 'paardewater', in de zin als boven is besproken. Overigens heeft voor Nederland de zaak niet veel te betekenen, daar *hoofd* 'bron' in toponiemen niet is overgeleverd, voorzover ons bekend. Alleen W. de Vries⁵⁰⁾ heeft dit aangenomen voor één bepaalde naam: de opmerking van V. d. Aa (s.v. *Kuinder*), dat het riviertje de Kuinder nabij het dorp *Haule* ontspringt, geeft hem aanleiding om *Haule* te verklaren als ofri. **havela* naast *holla* (fri. *holle*) = ags. *hafola* 'hoofd'⁵¹⁾. De verklaring is hoogst onzeker, temeer omdat er verschillende dorpen van deze naam in Friesland zijn, waar de „bron" niet is te vinden. Indien men de etymologie wil aanvaarden, dan houden wij het eerder met Sipma⁵²⁾: een oorspronkelijke veldnaam ter aanduiding van een perceel dat hoger ligt dan de omgeving, er boven uitsteekt. Dat is precies de betekenis die Ekwall ook in verschillende Engelse namen met *head* heeft aangewezen; ook in samenstellingen met diernamen als *Shepshed* 'hill where sheep grazed'; en die ook in menige Duitse naam kan toepasselijk zijn. In andere Nederlandse namen zal men eerder te denken hebben aan de betekenis van punt, hoek; b.v. *Arendshoofd* (dijkshoek bij Brouwershaven), *Berenhoofd* (punt van het Bereneiland: Oud-Beierland); hier zal het eerste lid bovendien wel een persoonsnaam zijn. Nog minder komen voor een mythologische verklaring namen met *kop* in aanmerking, daar hier eerst sedert de 11de eeuw de betekenis van (achter)hoofd zich ontwikkelt uit die van nap, schaal, beker. Een naam als fries *Gudsekop* (bij fri. *guds* 'paard'), zuidwestelijke uitloper van de Goïngarijppsterpoelen, zal aldus naar de vorm zijn genoemd; vgl. eng. *Rampside* 'ram's head (owing to likeness to one)'⁵³⁾.

Samenvattend, kan men zeggen, dat aan de voorraad van oudste hydroniemen geen enkele mythologische naam kan worden toegevoegd, al is het natuurlijk mogelijk, dat voortgezet onderzoek tot positieve resultaten kan leiden.

⁵⁰⁾ Verbr. blz. 16 v.

⁵¹⁾ Zie voor de verhouding van dit woord tot ags. *heafod* v. Wijk (s.v. *hoofd*).

⁵²⁾ Mij alleen bekend uit het verslag van zijn lezing voor het Topon. Werkforb. 19-4-'51: het betreft hier *Haule* in Barradeel.

⁵³⁾ Dergelijke samenstellingen zijn talrijk bij de veldnamen: VN.² 121.

C. DE COMPOSITA ¹⁾

Bij de bespreking van de opbouw van de waternamen werd er reeds op gewezen, dat oorspronkelijke simplicia later meermalen werden uitgebreid met een soortnaam, tengevolge waarvan ze secundair composita werden. Ook het omgekeerde komt voor: vereenvoudiging van de samenstelling door weglating van het tweede bestanddeel. Zo is de *Huibert* een watergang in de Vijfherenlanden, oorspronkelijk gaande van de Lekdijk bij *Everdingen* en genoemd naar heer *Huibert van Everdingen* ²⁾. In *Bankeraas*, voormalig meer onder Nieuwer Amstel, is *meer* onderdrukt; *Lansing* wordt gebruikt voor *Landscheidingswetering*; de *Noord* staat vermoedelijk voor een ouder *Noordiep*. *Damster* is de naam van een Wierings water, vermoedelijk genoemd naar *Dam* (westelijk deel van Wieringen) ³⁾.

Een ander verschijnsel, gewoonlijk haplogie genoemd ⁴⁾, is de verkorting van het eerste lid, indien dit uit meer dan één syllabe bestaat; b.v. *Utrecht* uit *Ute-trecht*. Het is opvallend, dat juist bij *bisschop*- deze verkorting veel voorkomt; vgl. *bis-dom* uit *bisschop-dom*; niet alleen in 't Nederlands, maar ook in 't Duits: Bach wees in dit verband o.a. op *Bismarck*. Desgelijks bij hydroniemen; zo heet — volgens Moerman ⁵⁾ — de *Bisschopswetering* bij Kampen in de volkstaal *Biswetering*. Niet anders staat het met de *Bisschopsgraaf* bij Kuilenburg: *a fossato, quod dicitur Biscopgrave* (Okb. Utr. 1414: a. 1257; vgl. *iuxta Fossam Episcopi*: Okb. Gelre 1031: a. 1281); volgens de Lijst heet hij thans ook *Busgraaf*. En in het Bilt (Fri.) wordt *Kadyksterfaart* vaak verkort tot *Kaaiifaart* ⁶⁾. Het is niet onmogelijk, dat ook de plaatsnaam *Zuurbeke* (onder Vollenhove) tot deze groep behoort. De vermelding reeds in 1152 als *Surebecheh* (Okb. Utr. 406) ⁷⁾ maakt het aannemelijk, dat *sure-* hier niet *zuider*, maar het adjectief *zuur* is. En hoewel waternamen met *zuur* meer

¹⁾ Bach II 1, 272 v.v. (met uitgebreide literatuuropgave).

²⁾ v. d. Bergh blz. 95.

³⁾ Daan blz. 252.

⁴⁾ Bach, die (II 1, 231 v.v.) talrijke Duitse voorbeelden geeft, spreekt van „Klammerformen”. Zie voor dergelijke verkorting in straatnamen Meertens Bijdr. 5, 16 v. Over weglating van het eerste lid (*Ter Beek* > *Beek*) is reeds vroeger gesproken.

⁵⁾ Mulder's Handboek der Geografie van Nederland II 307.

⁶⁾ Fr. Pl. N. 6, 19.

⁷⁾ Andere voorbeelden in Rek. Utr.; b.v. *Tot Zuerbecke*: ald. I 646 (a. 1504/5).

voorkomen⁸⁾, is er aanleiding om met Peene⁹⁾ te denken aan een *Zuurbeemd-beek*, beek bij een zuurbeemd, bij een zure grond.

Over 't algemeen valt in de navolgende behandeling van de composita (samenstellingen zowel als samen koppelingen) de nadruk op de tweede, d.z. de voornaamste bestanddelen: meest oorspronkelijke „terrein“-woorden die zich als zodanig bijzonder leenden tot vorming van hydroniemen. Voorop gaan de belangrijkste woorden, te beginnen met enige zeer oude; verder is ernaar gestreefd, woorden welke semantisch of ook etymologisch dicht bij elkaar staan, samen of achter elkaar te behandelen. Daarbij is — om de redenen, in de inleiding vermeld — het zwaartepunt niet gelegd op het onderscheid tussen de woorden voor oudere natuurlijke en jongere gegraven wateren. Die welke reeds elders in deze verhandeling zijn besproken (zoals *bron*), zijn niet opnieuw vermeld.

Van minder belang zijn de eerste bestanddelen; het gros ervan is zonder meer begrijpelijk en behoeft toelichting noch opsomming; een scherpe keuze uit de schier onuitputtelijke stof is noodzakelijk, wil men niet in nutteloze en eindeloze herhalingen vervallen. In onze summiere bespreking zal de aandacht vooral vallen op oudere en minder doorzichtige, semantisch of grammatisch merkwaardige vormen. Wij doen dit te geruster, omdat men de andere gemakkelijk in de Lijst kan vinden, waar b.v. namen met *Gro(o)te*, *Kleine* op dit adjectief te vinden zijn en niet op het tweede deel. Wij groeperen naar de rededelen, echter niet dogmatisch; de indeling is aangepast aan de practijk, tengevolge waarvan het systeem wel eens wordt doorbroken.

⁸⁾ Vgl. Schröder DNK. 372; Carnoy Med. 28, 36, die een betekenis 'vochtig' veronderstelt.

⁹⁾ Album-Lindemans blz. 342 v.: hier naar aanleiding van een Zuidnederlandse *Zuurbeek*.

I. DE TWEEDE BESTANDDELEN

1. A¹⁾

Beantwoordend aan lt. *aqua*²⁾, vindt men in 't Germaans got. *ahwa*, on. \bar{a} (noorweegs *aa*), ags. $\bar{e}a$, ohd. os. *aha*, ndl. *A*. Zowel in 't Noordgermaans als in 't gehele Westgermaans wordt het veelvuldig gebruikt als waternaam, resp. als tweede bestanddeel van waternamen; het is het meest typische grondwoord. Deze algemene verbreiding wijst op hoge ouderdom; in de inleiding is er reeds op gewezen, dat men als de hoogtebloei ervan de volksverhuizingtijd mag aannemen. Op die ouderdom wijst ook de aard van het eerste bestanddeel in tal van *a*-namen, waar dit wijst op de zinnelijk-waarneembare eigenschappen van 't water zelf, zoals *Breda*, *Diepena*, *Flakkee*, *Krommenie*. Minder vaak heeft dat eerste bestanddeel betrekking op het aanliggende land, de planten en dieren; b.v. *Laraha*, identiek met de naam van de Duitse beek *Lohr* (Spessart) uit *Lara*³⁾. In de *Mosselee-weg* op Schouwen leeft de oude *Mossel-ee* voort; het water is als laagte nog in het terrein te vinden⁴⁾. Is de etymologie van Muller⁵⁾ juist, dan zou *Urk* uit **Ork-ee* als eerste bestanddeel *ork* 'bruinvis' kunnen bevatten. Maar ook benoeming naar een persoon komt reeds voor, zoals in *Heden-s-ee*, *Zierik-s-ee*.

Men krijgt de indruk, dat met *A* belangrijker (hoewel niet belangrijke) wateren worden aangewezen dan met *-apa*. Het zijn, althans aanvankelijk, natuurlijke wateren, zoals die later in Oost-Nederland vaak met *beek*, *diep*, *stroom* worden aangeduid. De naam *A* wordt dan meermalen verdrongen, zodat — in grote trekken — *beek* in het diluvium, *A* in het alluvium zijn hoofdverbreiding vindt. De talrijkheid van de *A*'s in de middeleeuwen wijst erop, dat het toen nog meer of minder appellatief was, dat de algemene betekenis ervan nog gevoeld werd. Vandaar dat het in de oorkonden soms vertaald wordt met *Amnis*; b.v. als naam van de *Hunze* (Okb. Gr. Dr. 126: a. 1258; ald. 132: a. 1262/3; ald. 272: a. 1321), die immers ook *A* heette: *de tribus Laribus* (d.i. *Noord-, Mid- en Zuidlaren*) *due jacent secus flumen Ha* (Okb. Gr. Dr. 34: ± 1160).

Voorbeelden van thans verdwenen *A*'s in de middeleeuwen zijn: bij

1) Bach II 1, 154 v.v.

2) Karsten (Fr. Pl. N. 6, 49 v.) meent een ontleening aan dit *aqua*, beantwoordend aan Duits *Aken*, als toponymische resten (mnl. *bi den Akene* e.a.) in Holland en Friesland terug te vinden.

3) Schnetz ZONF. 5, 53. Zie voor *Laraha* hieronder.

4) Vlam TAG. 60, 76.

5) NGN. 12, 95.

Alkmaar *rivulum quemdam qui vocatur Ee* (Okb. HZ. I 541: a. 1251); bij Vinkeveen *juxta lacum, qui vocat[ur] A*⁶⁾ (Okb. Utr. 365: a. 1138); onder Schalkwijk *adjacentis aque que dicitur A* (Okb. HZ. I 346: a. 1233); in Noord-Brabant *in silva Dinthere et ultra A* (Fremery 48: a. 1218). Voorbeelden van wisseling met of vervanging door een andere naam zijn: de *A* waaraan *Muiden* (ouder *A-muson*⁷⁾) ligt, = de *Vecht*; de *Ee* waaraan *Westeremden* (ouder *A-muthon*), = de *Fivel*⁸⁾. Een andere *A* is identiek met het *Zwarte Water*, weer een andere met de *Regge*⁹⁾; voor de *Reuzel* geldt nog plaatselijk de naam *A*. Er was ook nog een tweede manier om de talrijke *A*'s, toen dat nodig werd, van elkaar te onderscheiden, n.l. door voorvoeging van een adjectief; b.v. *Drentse A*, *Kleine A*. Soms ook maakte men een tautologische samenstelling: *A-diep*; vgl. reeds a. 1376: *to den diepe, dat Aediepe gehieten is, by Groningen* (Okb. Gr. Dr. 642).

In de oudste Nederlandse bronnen wordt nog geschreven *-aha*. Zo wordt een — thans als zodanig onbekend¹⁰⁾ — water in Zeeuws-Vlaanderen achtereenvolgens vermeld als *Laraha* (DB. 136: a. 976) en *Lara* (DB. 139: a. 1003; ald. 141: a. 1040)¹¹⁾. Maar nog meer dan bij andere namen moet men bij het zo korte *A* bedacht zijn op traditionele schrijfwijze. Dat geldt ook voor de zeer uiteenlopende hedendaagse vormen *A*, *Æ*, *Ao*, *Ee*, *Ie*, *Ië* en het in de sandhi, wellicht ook onder invloed van *water* onzijdig geworden *IJ*¹²⁾; men moet zich niet laten misleiden door de schrijfwijze, maar men moet de vormen uit de levende taal optekenen. Materiaal wordt verzameld door de naamkunde-commissie; zie vragenlijst 4 n° 3 betreffende waterlopen, waarvan de naam eindigt op *a*, *ee*, *ie*, *ij*; *die* en samenstellingen. Een voorlopig overzicht van de dialectische schakering en de verbreiding ervan is te vinden in H. Gr. § 31 en Bijdr. 10, 22 (met literatuuropgave).

De afkeer die onze taal heeft van alleen uit klinker of tweeklank bestaande woorden, bewerkte dat men op andere wijze daarvoor redres zocht. Allereerst geschiedde dit door versmelting met het voorafgaande lidwoord of met een hiaatdelgende *n*; b.v. *Dee*, *Die*; *Nie* (vgl. *Krommen-ie*): de *Slikker Die* ligt niet ver van de *Oude Nie* (bij Limmen). Iets

⁶⁾ Zie voor *lacus* = rivier de Inleiding.

⁷⁾ Zie onder *Vecht*.

⁸⁾ Zie onder *Fivel* („Gesubstantiveerd Adj.”).

⁹⁾ Zie de Inleiding.

¹⁰⁾ De Flou (9, 321) kent de veldnaam *Laree* bij Biervliet sinds ± 1300.

¹¹⁾ Vgl. ook *Dipanha* (te bespreken onder *diep*) en zie Mansion OGN. blz. 143.

¹²⁾ Het neutrum is niet beperkt tot *IJ*; zo spreekt Meijer (Waterland en Zaanstreek², 1952) van *het Ransdorperdie* en *het Purmer Ee*. Een parallel van *het ... die* wordt beneden genoemd: *Die Tye*. Zie nog Bach II 1, 65.

soortgelijks geschiedde in het Engels, waar in *Rea* de *r* de rest is van het lidwoord ags. *þære* ¹³). Het omgekeerde komt ook voor: verlies van de beginconsonant door onjuiste splitsing van lidwoord en substantief; vgl. oostenrijks *Imbach* (ouder *Minnebach*); Duits *Arbach* (uit *im-Marbach*) ¹⁴).

Een andere wijze van verlenging was door hypercorrectisme: *Ade*, *Ede* ¹⁵). De Clerc uten laghen landen gebruikt naast elkaar: *also dat hier enen strijt of quam, ende die was up Vernouts ede . . . die kijf, die gheschiede tot Vernouts ee* (blz. 120 v.). En *Bommenede* (Schouwen), zoals men de naam meestal nog schrijft (*waterschap Nieuw-Bommenede*), was vroeger *insulam Bomne* (Okb. HZ.² 177: a. 1165). Opvallend is ook, dat *Hi* herhaaldelijk in plaats van *I* ('t *IJ*) geschreven wordt (b.v. FE. blz. 93); waarnaast voorkomt *Die Tye* (op de kaart van Pietersz ¹⁶): a. 1564); misschien bevorderde de korthed een versterking met *h* in het schrift ¹⁷). De gemiddelde Nederlander herkent niet hetzelfde bestanddeel in de naar hetzelfde water genoemde plaatsen *Edam* en *Middelie*, noch ook in de familienamen *Van Die* en *Van der Aa*. In Zeeland, waar *-ee* de normale vorm is, wordt, indien een *s* voorafging, het vaak verward met *zee*; b.v. *Hedens-ee* (Okb. HZ. I 284: a. 1223) wordt tot *Heiden-zee* (Okb. HZ. I 279: a. 1223) ¹⁸); *Vernouds-ee* (bij Stoke IV 187 *Vornouts-ee*; VII 773 *Vornoud-ee*) tot *Vorne-zee* (Okb. HZ. II 827: a. 1292); *Geroudsee* tot *Gheeraerds zee* ¹⁹).

Maar ook overigens is het niet altijd gemakkelijk, het hier besproken bestanddeel in namen met zekerheid vast te stellen. Immers *-a*, *ee* kon,

¹³) Zie Ekwall RN. 138; Förster blz. 432 v.v. Carnoy (Origines des noms de familles blz. 42) houdt *Ravoet* voor **ter Aa-voorde* 'au gué de l'Aa'. De in het Nederlands voorkomende *Ree's* en *Rie's* zijn anders te verklaren; zie aldaar. Wel vindt men — maar het betreft hier een geheel ander woord — overijsels *Rieverst* (uit **der Ievehorst*) = de *Ijhorst*; zie Dr. Bl. 4, 118 v., waar Naarding meer voorbeelden geeft. *Nie* is te vergelijken met *Noord* (zie ald.).

¹⁴) Zie onder *Minne*; resp. Springer blz. 183. Vgl. ook de Rotterdamse straatnaam *de Oppert* uit *Noppert*, d.i. *Nou-* of *Nu-poort* (= *Nieuwpoort*): V. d. Bergh T. e. T. 5, 176 v.

¹⁵) H. Gr. § 35. Zo is het Zeeuwse dorp *Ede* genoemd naar een water dat te Maldegem thans heet *de Die* (d.i. *di.ə*) en waarnaar de 16e eeuwse benamingen *Beoosterhepolder* en *Bewesterhepolder* ontstonden; vgl. ook de 14e eeuwse bijnaam in Aardenburg *Arnoud Boosterhee*, *Arnoud Bostree*. Zie voor dit alles Haeserijn Versl. en Med. Vla. Acad. 1954 blz. 134.

¹⁶) Bij Ramaer.

¹⁷) Minder vaak *Ha* en *Hee*; vgl. overigens ook *Hemus* (*Eem*) e.a.

¹⁸) Bekend uit de Kudrun-onderzoekingen: men meent wel, dat de verlegging van de *Hedeningen*-slag naar de Scheldemond steun vond in de toevallige naamsovereenkomst.

¹⁹) Gysseling Jaarb. Oudh. Kr. Hulst 1953/4 blz. 26.

indien verzwakt in de bijtoon, tot \rightarrow worden, c. quo verdwijnen, waardoor het compositum de indruk wekt van een simplex. Zelfs komt die algehele verdwijning, ten gevolge van accentverschuiving, ook voor, indien *A* het eerste bestanddeel was; vgl. het bovengenoemde *Muiden*. Aan de andere kant bestond in de kanselarijen van latere tijd de neiging om namen te verlatijnsen, en hoe kon dit beter geschieden dan door achter een waternaam een *-a* te plaatsen²⁰). Het eerste, de verzwakking aan het eind van een compositum, vindt men b.v. in de Zuidhollandse *Gouwe* uit *Gold-a*; misschien ook in *Urk* uit **Ork-ee*, en in de *zwaak* (*Swaak*), nu een kronkelend watertje, eertijds een belangrijk water langs Zuid-Beveland, ouder *De zwe(e)ke*²¹). Het omgekeerde, latinisering tot *-a*, is reeds besproken bij *Honte* (*Honta*, *Hunta*); maar het meest valt het op bij Zeeuwse namen die inderdaad het bestanddeel *A*, maar dan in de Zeeuwse vorm *-ee* bevatten en waar de oorkonden soms *-a* hebben; b.v. het al genoemde *Bomne* verschijnt ook als *Bomena* (Okb. Utr. 534: a. 1198—1212); *Zieriksee* (*Zeerixee*: Okb. HZ. II 474) als *Siricasha* (Okb. HZ. 2156: a. 1156).

Onjuist is het om, wanneer men in Zeeland een naam op *-e* aantreft, zelfs wanneer het een veldnaam is, daaruit zonder meer tot een oude waternaam op *-ee* te concluderen; het is vooral de verdienste van Tack²²) geweest, hier opruiming te hebben gehouden; zo b.v. bij *Biezeling(e)*, *Buttinge*, *Ierseke*, *Maweylinge*, *Pekeling*, *Porteling*, *Schelveringe*, *Scuwelinge*, *Swalinge*, *Wellinge*, *Welsing*.

2. *Beek*²³)

Het woord *beek*, mnl. *beke* (f.), is ontstaan uit germ. **baki-*; vgl. ohd. *bah* (m.) (= hgd. *Bach*), os. *beki* (m.), ags. *bece* (m.), on. *bekkr* (m.). Het duidt een natuurlijk water aan, van minder betekenis dan een rivier; maar later is ten onzent zo'n beek vaak vergraven of gekanaliseerd, en op de Veluwe heeft men zelfs gegraven beken. Het verloop naar het vrouwelijk genus, dat men voor het mnl. kan constateren, heeft evenzeer plaats gehad in de aangrenzende Duitse dialecten

²⁰) Vgl. voor Duitsland Schröder DNK. 225 v.v.

²¹) *De Zweek*, resp. *De Zweke* op de Brusselse (a. 1468), resp. Antwerpse kaart (a. 1504/5) (TAG. 67, 146 v.v.). Bij Wemeldinge een gehucht *Zwaak*; verder *Oostzwapolder*; zie WN. 157; 235. Oude vormen met *-ee* ontbreken, meen ik. Nog een ander voorbeeld is de *Ijevne* bij Oostburg, waarover Gysseling Jaarb. Oudh. Kr. Hulst 1953/4 blz. 26. De vroeger besproken Noordbrabantse *Donge* heette oudtijds *Dong(h)a*; zie Weijnen NGN. 14, 63.

²²) NGN. 8, 59 v.v., zij het misschien met enige overdrijving; zie verder Vlam TAG. 60, 60 v.v.; Van Liere NGN. 14, 99 v.v. (ald. 103 v. over *Mannee*).

²³) Zie Med. 26, 14 v.v.; voor Duitsland Schröder DNK. 358 v.v.; 368 v.v.; Krahe Beitr. 1, 32 v.v.; Schwarz II 263 v.; Bach II 1, 64; 97.

(dit in tegenstelling tot het algemene Duits): in grote trekken vrouwelijk in Midden- en Noord-Duitsland, mannelijk in 't Zuiden; men mag die overgang dus wel als een in de eerste plaats Frankisch verschijnsel beschouwen. In het Engels, vooral in de noordelijke graafschappen, is ags. *bece* — bewaard in een aantal namen op *-beach* — veelal verdrongen door het aan het Noordgermaans ontleende *beck* blijkens tal van namen op *-beck*. In het Fries kan men, evenals in 't ags., palatalisatie verwachten; vandaar de plaatsnaam *Beets* (Friesland en Noord-Holland), de Drentse waternaam *Bitse* en de Groningse veldnaam *beetse*; waarnaast door contaminatie van *k* en *ts* de Groningse waternaam *Biks* ²⁴).

In Duitsland vooral is het woord in namen zeer verbreid; het neemt daar in sommige streken de grootste plaats in, zowel in de schriftelijke overlevering als in het tegenwoordige taalgebruik; zo omvat *-bach* als grondwoord volgens Krahe 82° van alle waternamen in het stroomgebied van de Main ²⁵). Krahe noemt het dan ook „den spezifisch deutschen Ausdruck für . . . Wasserlauf“, en daardoor heeft het ook in talrijke gevallen oudere aanduidingen vervangen; vgl. b.v. ohd. *Elmaha*, thans *Elm*, maar ook *Elmbach*: de blijkens het karakter van het eerste lid jongere namen maken — alweer volgens Krahe — 40,8° van alle *bach*-namen in het Maingebied uit. Naarmate men onze grenzen nadert, neemt het aantal af. Bij ons zijn ze het talrijkst in het Oosten en het Zuiden van ons land (evenals in de Zuidelijke Nederlanden). Slicher van Bath ²⁶) kent *beek* 35 × (buurtschappen inbegrepen), vooral in Gelderland en Twente; in Drente alleen *Schonebeek*. Talrijk zijn verder de namen in Limburg, waar, bij wijze van spreken, elke natuurlijke waterloop *beek* heet. In de middeleeuwse oorkondeboeken, waar waternamen op de achtergrond treden, zijn de meeste *beek*-namen plaatsnamen. Zo het simplex *Beek* (L.), vermeld als *Becca* (a. 1152), *Beke* (a. 1228; 1283) (Okb. Gelre 299; 513; 1070). Later werd dan vaak zo'n simplex ter onderscheiding tot compositum: *Hilvarenbeek* b.v. heet nog in 1285 *Beke* (Fremery 232). Maar ook reeds in de middeleeuwen vindt men dergelijke composita. Bij Lisse is een *Lisserbeek* die in de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder uitkomt, maar in de middeleeuwen wordt *Lisserbeke* reeds als nederzetting vermeld: *tuschen Lisserbeke enter Specke* (d.i. de buurtschap *Spekken* bij Lisse): RHZ. II 17 (vgl. ook II 124). Als eerste lid van een samenstelling fungeert *beek* in *Beekbergen*,

²⁴) Bijdr. 10, 11 (met literatuur); Kalma 1, 10; Karsten blz. 38; Naarding Med. 29, 99 v.

²⁵) Verdere getallen bij Schröder blz. 358.

²⁶) II 56.

a. 1243 *Bekberge* (Okb. Gelre 636); voorts in tautologische hydroniemen als *Beekloop*, *Beekslot*.

De *beek*-namen stammen meest uit de middeleeuwen; zij volgen op de *a*-namen en dateren — naar men aanneemt, maar wat in Duitsland gemakkelijker te vervolgen is dan in ons land — uit de tijd van ± 1000 n. Chr., toen men het *beek*-gebied ging ontginnen; *-beek* en *-rode* schijnen vaak samen te gaan; ook *-beek* en *-ingen* (vgl. *Gronebeke: Groningen*).

Ten slotte is er één naam, die uitvoeriger bespreking vereist, de *Lauwers*. Het is een voormalige kustrivier, waaraan de zeeboezem de *Lauwerszee* zijn naam dankt. De oude bewijsplaatsen vindt men gemakkelijk bij Buitenrust Hettema (NGN. 2, 156 v.v.; met aanvulling NGN. 4, 26 v.v.). De Lex Frisionum heeft *Laubachi*, *Laubaci*, *Laubacum*, alle drie in de accusatief, maar alleen de laatste vorm met Latijnse uitgang. In de 9de eeuw treft men bij verschillende auteurs *Lagbeki*, *Loveke*, *Labeki*; in de oorkonden a. 1040 *Laveke* (Okb. Gr. Dr. 18), maar sedert 1398 *Lauwers*; *Lauwerze*; *Lauwerse* (ald. 995, 1011; 1000, 1003; 1039, 1114; en vaker). Op grond van deze overlevering mag men aannemen, dat de naam is samengesteld uit:

1. *lo-*, dat in 't ofri. **lāch* zou geluid hebben (vgl. ags. *léah*), uit oudgerm. **lauhō* (zie onder *lo*, waar ook de wisseling van *h* en *g* is besproken);

2. *-beek*, waarbij men een wisseling tussen *b* in de volstreekte anlaut en de intervocalische *v* aan 't begin van het tweede lid der samenstelling moet aannemen²⁷⁾; later zou dan de *v* na vocaal zich aangepast hebben aan de verbinding $a + w > auw$. En nog is hiermee het eind van de moeilijkheden niet bereikt: de *k* van (oorspr.) *beki* moet gepalataliseerd zijn, eerst tot *ts* (vgl. boven), dan geassimileerd tot *s*; vgl. bij Stoke I 49 (en elders) *toter Lavecen* (varr. *Lauece* en *Lauwerse*). In elk geval is de *r* onoorspronkelijk, daar deze eerst sedert 1398 voorkomt; het is een verzwaring van de bebijtoonde syllabe²⁸⁾.

Maar hoe groot de moeilijkheden ook zijn, het lijkt in elk geval aanemelijk, dat de *Lauwers* zijn naam daaraan te danken heeft, dat het water zich kronkelde door het met moerasbos begroeide laagveen. Wij sluiten ons dus in hoofdzaak aan bij Buitenrust Hettema (t.a.p.) en Beekman (WN. 110 v.), en verwerpen de gekunstelde verklaring van W. de Vries²⁹⁾, die uitgaat van een verondersteld **La-wike-wertsje* of

²⁷⁾ Vgl. voor dergelijke gevallen W. de Vries Ts. 38, 268 v.

²⁸⁾ Waarvoor *Amersfoort* geen parallel is; zie aldaar.

²⁹⁾ Gr. pl. n. blz. 322 v.; 327; 118 v.

**La-beetsje-wertsje* en de *r* in strijd met de overlevering voor oorspronkelijk houdt.

Misschien is *Lopik* (U.) dezelfde naam, want ouder *Lobeke* (Okb. HZ. I 2153: a. 1155, tweemaal), *Lobica* (FE. 90, 14), maar vreemd is de tegenwoordige *p*. Niet hierbij *Lobit* (G.), waarvoor sedert 1220 nu en dan *Lobbeke* voorkomt; zowel de tegenwoordige naam als de normale oudere overlevering (sedert 1220 *Lobede*) wijzen op een *d*-suffix³⁰). Wel komt de naam ook in het buitenland voor, zowel in België als in Duitsland. Een zijrivier van de Sambre wordt als zodanig in de 10de eeuw vermeld: *in quo loco rivulus delabitur ad Sambram quem Laubacum vocant*; daarnaar de tegenwoordige plaatsnaam *Lobbes*³¹). En in de Maalbeek mondt te Grimbergen de *Lauwersbeek*³²), merkwaardig genoeg met dezelfde invoeging van *r*. In Duitsland zijn verschillende plaatsen, thans *Laubach*, *Lopke*, *Lobke* geheten, waarvan sommige als oudere vorm hebben *Lobeke*³³).

3. *Vliet*³⁴)

Tegenover de *beken* die in de eerste plaats in het Oosten van ons land thuis horen, staan de *vlieten* in de lage landen, en men krijgt de indruk, dat de naamvorming ermee zijn bloeitijd beleeft ongeveer in dezelfde tijd als die met *beek*. Immers, het zijn natuurlijke waterlopen, die, toen de *weteringen* werden gegraven en de ontginning voortschreed, ten onder gingen; d.w.z. hun betekenis verloren of opgenomen werden in de nieuw gemaakte waterwegen; en zo kon *vliet* ook voor *wetering* worden gebruikt en in 't Latijn worden vertaald met *fossa*, b.v. *inter duas fossas, que dicuntur fiet* (bij Westbroek onder Velzen): FE. 88, 19 v. Het oudste voorbeeld van zo'n vergraven *vliet* is de *fossa Corbulonis*, d.i. waarschijnlijk *de Vliet* tussen Leiden en Delft, het water dat door Huygens in Hofwijck bezongen werd als „de Vliet der Vlieten”. In andere omstandigheden konden *vliet* en *wetering* dan weer van elkaar worden onderscheiden; zo in 't Utrechts-Zuidhollands polderland, waar *voor-* en *achtervliet* staan tegenover de *wetering* die er een hoek van 90° mee vormt³⁵). Maar ook overigens bleven vele *vliet*-namen bewaard, vooral als plaatsnaam; zelfs was het, mede dank zij woordspelingen van *-vlied* en *-vliet*, een tijdlang mode om buitenplaatsen aldus te benoemen.

Het woord *vliet*, dat dus oorspronkelijk een beek, een vrij kleine

³⁰) NGN. 3, 172 v.; 362.

³¹) Gröhler II 242; Carnoy s.v.

³²) Volgens ms. Laes (Leuven).

³³) Förstemann II 2, 125.

³⁴) Teuchert Sprachreste blz. 41 v.; 181 v.; Frings Ndd. Mitt. 6, 38 v.

³⁵) Zie Stapelkamp Ts. 71, 140 v.v. (met schematisch kaartje).

natuurlijke waterloop aanduidt, is een echt kustwoord: ndl. *vliet*, ndd. *fleet*, ags. *flēot*, behorend bij het werkwoord *vlieten*. Mhd. *vliez* (hgd. *Fliess* o.a. in plaatsnamen als *Schönfliess*) en noors *fljót* 'rivier' liggen terzijde, minder om de betekenis dan wel om geografische redenen: het woord ontbreekt tussen Rijn en Elbe. Het Nederlandse *vliet* drong door in de Brandenburgse Mark. De Nederduitse vorm *fleet* bevat een *ē* die ontstaan is uit oudnld. *eo*, *io*, een taalverschijnsel dat zwak en tijdelijk ook gewerkt heeft in het Nederlandse kustgebied tot in Vlaanderen en zelfs Zuid-Brabant toe. Zo ontstond ofri. *flēt* (n.) naast een oorspronkelijk *flīāt* (n.)³⁶; vgl. b.v. in Sipma's Oudfriese oorkonden *Warnflete* (I 95): *Wernaflieet* (I 230); *dat Lange fleet* (II 158), maar *Pyba to da Fliete*. En in Groningen staan naast elkaar *Marsfliata*: *Marslete* (NGN. 9, 57; thans *Maarslag*); *Ottarfliaton*: *Oterfletun*³⁷. In Noord-Holland wordt de *Vliet* onder Assendelft oudtijds vermeld als *Flet* (FE. 93, 4 en 9;) en onder Velzen wordt een water genoemd: *In Westbroke extra flumen Holenflet* (FE. 88, 16—17), maar even verder (FE. 88, 19—20) staat *fliet*. In éénzelfde oorkonde (DB. 195: 9de eeuw) wordt in de buurt van Medemblik gesproken van *aque que vocantur Uiuuuarflet* (d.i. *Viuwarflet* 'Viervliet'), maar in de buurt van Rijnsburg van *binorthan Flieta . . . bisuthan Flieta*; d.i. de boven reeds vermelde Zuidhollandse *Vliet* (*fossa Corbulonis*), die ook overigens meermalen in middeleeuwse oorkonden voorkomt; b.v. *ouwer den Vliet jeghen die kerke van Vorburgh* (Fremery 228: a. 1281—1284). En bij hetzelfde Rijnsburg wordt genoemd een water *Rottenvlet*: Okb. HZ. I 361 (a. 1237). In Zuid-Holland blijven wij ook nog met de *Scholvliet* (Putten), in éénzelfde oorkonde (Okb. HZ. I 431: a. 1246) hetend *Scolvliet* en *Scolvlet*. En de oude naam voor een deel van wat later *Hollands Diep* zou heten, *Buttervliet*, vindt men als *toten Botervleete*: Okb. Utr. 316 (a. 1125; onecht)³⁸.

Terwijl voor het simplex *Vliet* en samenstellingen met *Vliet*- als eerste lid (*Vliet-sloot*, *-wetering* e.a.; vgl. ook hiervoor *Vlietbeek* en de afleiding *Vlieter*) moge verwezen worden naar de Lijst, volgt hier een bespreking van verschillende composita met *-vliet* als tweede lid. In hoofdzaak nemen wij Zeeland met aangrenzend gebied (de Zuidhollandse eilanden en de Noordbrabantse oevers); immers deze streek is het rijkst aan *vliet*-namen, die daar naast de *ee*- en de *maar*-namen zich op de voorgrond dringen. In overeenstemming met de aardrijkskundige gesteldheid heeft

³⁶) Het neutrum vindt men nog in Fries *It Fliet* en Gronings *'t Moarvlait*.

³⁷) Vgl. W. de Vries Gr. pl. n. blz. 298.

³⁸) Voor Zuidndl. namen op *-fleta* zij verwezen naar Mansion OGN. 211 v.v. en VB. 165 v.; Vangassen Handel. 26 (1952), 68.

hier echter *vliet* meermalen de betekenis gekregen van breed water, „stroom”, en daaruit is dan ook te begrijpen, dat het soms werd toegevoegd aan de naam van een ander breed water: *Haring-vliet*.

De meest verbreide naam is *Wijd-vliet*, dat voor vier verschillende wateren voorkomt:

1. Het bekendst is de brede zee-arm van die naam, die Noord-Beveland in de middeleeuwen in twee delen splitste, n.l. *Bewesten-* en *Beoosten-Wijtvliet*. Door *Bewesten-Wijtvliet* liep de *Calvliet*; vgl. Okb. HZ. I 285 (a. 1223), waar gesproken wordt van land, liggend: *in Nordbevelant inter Calfliet et Wifliet*. De betekenis van *Calfliet*, dat ook als plaats voorkomt (*in Calfliet Nortbevelandie*: Okb. HZ. N. 55 [a. 1273]), is niet duidelijk. Men zou kunnen denken aan de stam van *kallen* ‘praten, babbelen’, en het zou dan een synoniem zijn van b.v. eng. *Laver* ‘babbling brook’ (Ekwall), zuidndl. *Korbeek* ‘le ruisseau murmurant’ (Carnoy). Tot versterking van deze verklaring mag men niet aanhalen zeeuws *Praatvliet*, een oude kreek, de voormalige haven van Aardenburg; vgl. *in ardenburch . . . anden waterganck die men heet den praet vliet* (a. 1479: De Flou 12, 1169). Immers *praet*, dat (naast *praetacker*) herhaaldelijk bij De Flou als veldnaam voorkomt, is een ontleening aan lt. *pratum*, en dit *praet* zal zijn naam aan de vliet hebben gegeven.

2. Een tweede water van deze naam scheidde Wemeldinge van het eigenlijke Zuid-Beveland; nog ligt in de oude mond aan de Schelde bij de afdamming het gehucht *Wijtvliet*, door Stoke minder juist³⁹⁾ vermeld als *Wichvliet*; vgl. Stoke X 928—931:

*Ende ginc te Caetse (= Kats op N.-Beveland) rechtevort,
Ende scepede, hebbic ghehort,
In Zuuvtvliet, hi ende sine man,
Ende ginghen te Wichvliet an.*

De hier genoemde *Zuuvtvliet* was het water tussen Noord-Beveland en Wolfaartsdijk, nu teruggebracht tot de Zandkreek, waarvan een deel nog *Zuidvliet* heet. Het zuidelijk deel van dit water wordt vermeld als *Suthera Suthflita*: DB. 136 (a. 976), d.i. ‘de Zuidvliet van de Zuidbewoners’⁴⁰⁾.

Wat het laatstbedoelde water *Wijtvliet* betreft, dit wordt ook wel als *kort* onderscheiden van het onder 1 genoemde. Zo in Okb. HZ. I 289

³⁹⁾ Een *Wigflieta*, ergens in de buurt van de Dollard, wordt vermeld in het Werdener Heberegerregister (10e eeuw); zie Bruins, Bijdrage tot de kennis der taal van de plaatsnamen der Werdener inkomstenregisters blz. 127.

⁴⁰⁾ Zie voor 't suffix *-er* onder „Adjectief”.

(a. 1224), waar het betreft land bij *Monsterhouc*, liggende *infra hos terminos: Cortwifliet versus orientem et aquilonem*; vgl. Fremery 219 (a. 1283): *piscariam meam de Cortewifliet*.

3. Een derde *Wijdvliet* vormde een van de grenzen van het ambacht van Schakerslo, een van de oude kernen van Tolen: *infra tales terminos, videlicet Wifliet, Mara, Goweck, Heendrecht, Schelde, Striene et Middeldiech de Portfliet* (Okb. HZ. I 455: a. 1248). Naar dit *Portfliet* is genoemd het huidige dorp op Tolen *Poortvliet*, vroeger een eiland; het wordt in de middeleeuwen herhaaldelijk vermeld, o.a. door Stoke (III 512).

4. Een vierde *Wijdvliet* wordt als heerlijkheid genoemd en dan in dezelfde oorkonde verderop als water dat de verbinding vormde van Oude Maas met Dubbel: *Nos, Wilhelmus, dominus de Wifleit (B: Wifliet) . . . decimam in Scobbende* (d.i. het — reeds vóór de 15de eeuw verdronken — *Schobbe* of *Schobb-ende*) *sitam inter Wifliet et Gam[me-recht] . . .* (Okb. Utr. 1364: a. 1255).

Wif(f)liet is de geassimileerde vorm van *Wijdvliet*, *Wijtliet*; de naam staat tegenover *Narrevliet*, zoals een sloot bij Wervershoof (N.-H.) heet: bij oud-noordholl. *nar* 'nauw'⁴¹) (ndl. *naar*, eng. *narrow*).

Een andere Zeeuwse naam is *Versvliet*, de oude naam voor 's-Heer-Abtskerke op Zuid-Beveland; vgl. Okb. Utr. 1125 (a. 1247); in *Zuytbevelandia Versvilit, id est Serabbenkerke*. De juistere schrijfwijze *Versvliet* vindt men in Okb. Utr. 533 (a. 1198—1212); elders *Verschenvliet* (Okb. HZ. I 221: a. 1209); minder goed *Verstvliet* (Fremery 27: c. 1205). Het eerste lid is het adjectief *vers*, in de Zeeuwse betekenis van 'zoet'; *Versvliet* staat dus tegenover *Zoutvliet* (Zeeuws-Vlaanderen). Daarentegen is minder duidelijk *Vervliet*, water in Zuid-Holland, dat genoemd wordt als een der grenzen van het ambacht van Alblas: *ende diere Merwede ute tote Vriesenpolre, ende Donkersloete ute tot den ouden Vervliete. Voird van dien ouden Vervliete . . .* (Okb. HZ. II 407: a. 1280).

Quarenvliet en *Vosvliet* worden genoemd als twee grenswateren in een oorkonde die meer merkwaardige namen bevat: Okb. HZ. II 220 (a. 1256). Hier bevestigt Floris V Allard van Duvenee in het leen van het land van Vriezendijk, hem door graaf Willem II geschonken: *Ende dit voirs. lant es gesloten ende gehouden bynnen desen palen alsoe als Quarenvliet opgaet ende roert 't saylant dat men ghemeenlike 't geestlant heet, ende als Quarenvliet loept in Striene, ende als Striene loopt an*

⁴¹) Zie Boekenoogen s.v. *nartel*, en vgl. voor mogelijk idg. verwanten Krahe Beitr. 4, 243.

Grevening, ende Grevening loopt in Vosvliet, ende Vosvliet in Bolcee, ende als Bolcee loopt ende roert Bokelenberge, ende als Bokelenpiete roert 't gheestlant. Wat *Quarenvliet* 'Molenvliet' betreft, dit wordt onder „Eerste Bestanddelen” besproken. Het andere hier genoemde Tolense water *Vosvliet* leeft in zijn eerste bestanddeel nog voort in de naam van het daar gelegen dorp *Vos(se)meer* ⁴²⁾.

Een overigens onbekend water in Zeeland, vermoedelijk op Schouwen, wordt vermeld als *Odrosfiet*: DB. 139 (a. 1003); 141 (a. 1040). Het is niet onmogelijk, dat het eerste lid *Odros-* staat voor **Otros-* en dat dan in dit bestanddeel de *otter*-naam is te zoeken ⁴³⁾.

Op het eiland Putten treft men de namen *Heenvliet* en *Scholvliet*. *Heenvliet*, nog een dorp aldaar, was oudtijds zowel water als heerlijkheid: *totam terram de Heenvlite* (Okb. HZ. I 588: a. 1254); *mete tienden die liggen bin Heenvliet* (sic!) *ende binnen Bornisse* (ald. II 336: a. 1277); *alle dat goyt dat ghelegghen is an Heenvliet ende gheheten is Bornesse* (ald. II 856: a. 1293). Daarnaast komt voor *Heynevliet*, *Heynvliet* (Fremery 133: a. 1258), maar dit is geen reden om in het eerste lid iets anders te zoeken dan *heen* 'riet', dat ook bewaard is in de naam van de *Eendracht* ⁴⁴⁾. De *Scholvliet* was eens een grenswater op Putten; het wordt als zodanig tweemaal, daarentegen de derde maal klaarblijkelijk als land genoemd in een oorkonde, waarin Nicolaas van Putten zich met Hendrik van Horde verdraagt over het leen Zuidhord, de tienden van Drenkwaard enz.: *terre dicte Zuythord, site inter Scolvliet et Beeninghe . . . terre, site inter Scolvliet et Westerlike . . . decem virgas terre sitas in Scolvliet* (Okb. HZ. I 431: a. 1246). Het eerste lid *schol-* is onder *Schelde* besproken; noordoostelijk *schol* was dus vroeger wel een algemeen kustwoord, dat nog in de 13de eeuw in Zuid-Holland althans werd *g e s c h r e v e n*.

Als plaatsnamen in deze zelfde streken vermelden wij in 't kort enkele van de vele:

1. *Biervliet* (Z.) = *Biert* (Putten), met sterk samengetrokken vorm. Het eerste lid is onzeker van betekenis ⁴⁵⁾.

⁴²⁾ Zie voor *vlietmeer* de Inlciding. Bij Medemblik heten twee plassen *Grote* en *Kleine Vliet*.

⁴³⁾ Vgl. Med. 29, 42 n. 5.

⁴⁴⁾ Zie voor *heen* en *Eendracht* nader onder *drecht*. Anders over *Heenvliet* Beekman (Atlas II 28): afleiding van *hei* 'diep water' (waarover nader onder *Heidrecht*). — Synoniemen van *Heenvliet* zijn *Russevliet* onder Schoondijke (a. 1174 *Rusgefleta*) en *Rietvliet* in Hulsterambacht (a. 1351 *Rietvliet*); zie Gysseling Jaarb. Oudheidk.Kr. Hulst 1953/4 blz. 26.

⁴⁵⁾ Oude vormen bij Gysseling (Med. 27, 56), waar ook een poging tot verklaring. Zie verder NGN. 4, 157; Mansion VB. 21; en vgl. *Bierkreek*.

2. Op Schouwen wordt Okb. HZ. I 451 (a. 1248) *Bakvliet* vermeld; vgl. 't scor te *Bacvliet*: RHZ. VII 374.

3. *Borgvliet* (Bergen-op-Zoom), ouder *de Burgholiete*: Okb. HZ. II 790 (a. 1291).

4. *Geervliet* (Putten), ouder *Gerflit* (FE. 193, 4), *Ghervliet* (Stoke VIII 893), waarnaast herhaaldelijk *Geervliet* (o.a. Okb. HZ. II 503: a. 1284).

5. *Lamminsvliet*, de oude naam van Sluis. Zie de bewijsplaatsen bij De Flou en vgl. NGN. 1, 15 v.

6. *Nieuwvliet*, o.a. op Noord-Beveland: *Presbyterium in Nuwenvliete*; resp. *Nieuwenvliete*: RHZ. IV 71; resp. 458.

In de documenten en rekeningen, betreffende de tol van Iersekeroord, worden als plaatsen vermeld⁴⁶⁾: *Crompvliet* (in 't Verdrongen Land van Zuid-Beveland; a. 1519); *die veer tusschen Staelvliet ende Berghen* (= Bergen-op-Zoom) (a. 1418); *Zantvliet* (a. 1519) (Pott kent nog een huis *Zandvliet* onder Noordgouwe); *Blinkvliet* (a. 1497) (thans opgegaan in 't jongere Zuidland op Putten)⁴⁷⁾.

Ten slotte worde nog één Noordhollandse samenstelling genoemd, n.l. de tot veldnaam geworden waternaam *Crepelfliet* (FE. 74, 5); vgl. *Kreupelzand* bij Enkhuizen. Het eerste lid behoort bij *kruipen*, zal dus wel dezelfde betekenis gehad hebben als ags. *crypel* 'nauwe doorgang'; het is daarom ook, dat in vele steden straten met de naam *Kreupelstraat*(*je*) (vlaams *Kreupelstraat*) voorkomen⁴⁸⁾.

4. *Lee*⁴⁹⁾

Nederlands *Lee*, *Lei*, mnl. *lēde*, *leide*, oudgerm. **laidi-*, behoort bij 't w.w. *leiden*; vgl. lt. *ductus* bij *ducere*. Het heeft dus betrekking op een geleide, d.w.z. vergraven of gegraven waterloop. Misschien heeft daarnaast een gelijkbetekenend mnl. *lēde* (bij 't w.w. *liden* 'gaan') bestaan, dat dan met *lēde* is samengevallen. Het appellatief bestaat niet meer in de levende taal, maar het is bewaard in tal van toponiemen. Voorzover men waterlopen thans door een vorm van *leiden* aanduidt, gebruikt men *waterleiding*, dat veel voorkomt als naam van bepaalde sloten; de Lijst geeft meer dan 5 kolommen ermee.

⁴⁶⁾ Blz. 111; resp. 184; resp. 100; resp. 455.

⁴⁷⁾ Zie voor *Blinkvliet* nader Med. 28, 119 noot 15.

⁴⁸⁾ Vgl. W. de Vries Gr. pl. n. 107; 312 (anders WNT. VIII 1, 184). Een andere betekenis in oorspronkelijke veldnamen; vgl. VN.² 117.

⁴⁹⁾ Mnl. W. 11, 332 v.v. Voor de verschillende vormen vergelijk men H. Gr. § 55. Natuurlijk scheidde men hiervan *lee* 'heuvel' (got. *hlaiw*), b.v. in *Heiligerlee* (H. Gr. § 46, 3).

Naast *lede*, *leide* en de door syncope van *d* ontstane vormen *lee*, *lei* treft men in de kuststreek, vooral in Hollandse dialecten ⁵⁰), *liede*. Zo is de *Liede* een breed en kronkelend water, dat van de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder gaat naar het Spaarne (*a Spern usque ad flumen, quod dicitur Lede*: FE. 94, 9), terwijl de plaatsnaam *Haarlemmerliede* (*Haarlemmerlee*: RHZ. 2, 241) ⁵¹) eenzelfde vorm bewaart. *Scipleda* was de naam van een waterloop in Zuid-Holland (FE. 64, 40; waarnaast *Schipleda*: Okb. HZ.² 89), maar het dorp dat hieraan zijn naam ontleent (*Sciplede*: Fremery 228 [a. 1281—84]) heet reeds in dezelfde Fontes Egmundenses *Scipliede* (ald. 75, 14; 92, 13); thans (door volksetymologie?) *Schipluiden* ⁵²). En in de naam van de *Holiërhoekse Polder* (Z.-H.) leeft een oud *Ho(o)lie*, d.i. *Hooilede* (= hooiwetering, wetering waarlangs het hooi vervoerd werd), voort; zo wordt in 1284 een *Didderic har Reinerssone van Hoylede in Vlardingher ambocht* vermeld (Fremery 228 § 199) ⁵³).

Verder komt naast *lede*, *lee* een vorm met geapocopeerde *-e* voor, n.l. *leed*, speciaal in Noord-Holland. Het Mnl. W. vermeldt reeds mnl. *die leet buten Holensloot* (4, 300), en in Waterland heeft of had men de toponiemen *de Leed*, *de Enge Leed*, *de Dray Leedt*; ook *Leedsloot* ⁵⁴); vgl. verder het onder *Breukelen* te bespreken *Brukleth*. Ook in West-Vlaanderen is het simplex *Leed*, *Leet* een zeer gewoon hydroniem, waarnaast slechts een enkele keer *Leede*; verder composita als *Ieperleed*, *Oude Leed* en het met bovengenoemd *Sciplede* corresponderende *Schipleed*, naam van verschillende watergangen; herhaaldelijk geschreven met *t*, b.v. *Sciplet* reeds a. 1276 ⁵⁵). De apocope schijnt hier zeer oud te zijn, zoals dat ook het geval is in ags. *lād* 'track, watercourse', middelengels en nog dial. *lode*, dat in talrijke namen voorkomt; b.v. *Long Load*, *Linslade*, *Whaplode* ⁵⁶). In elk geval dient dit niet verward te worden met ags. *watgelæt* 'watercourse, aqueduct', waarbij namen als *The Leete* (rivier) ⁵⁷); aan dit woord beantwoordt ndl. *waterlaet* ⁵⁸) 'aquae-

⁵⁰) Maar ook b.v. in Noord-Waasland (Feestbundel-V. d. Wijer 1, 467).

⁵¹) Vgl. verder Karsten blz. 50.

⁵²) Zie NGN. 10, 5 en de daar genoemde literatuur. Een parallel schijnt *Markluiden*, dat echter in Gelderland ligt en alleen *e*-vormen kent (*Merclede*: Okb. Gelre 152 [a. 1025]); zie Mnl. II 334.

⁵³) Zie verder NGN. 7, 99 v. Niet hierbij noordhollands *Holie-sloot*; zie aldaar.

⁵⁴) NGN. 6, 102.

⁵⁵) De Flou 9, 374 v.v.; Gysseling Oudenburg 88 v.; 144; 186. De apocope leidde dus soms tot de schrijfwijze met *t*, welke *t* hier niet oud is.

⁵⁶) Vgl. Ekwall en vooral ook Forsberg blz. 20 v.v.

⁵⁷) Forsberg blz. 97.

⁵⁸) Vgl. het zuidndl. toponiem *Waterlat* (Lindemans Opwijk n° 1477).

ductus, rivus' (Kiliaan), bij het w.w. *laten*; vgl. *doorlaat, inlaat, verlaat*. Hiervan stamt de Noordhollandse waternaam *De Laat* (Alkmaar), in plaatselijke uitspraak — volgens Karsten (blz. 137) — *De Leet*⁵⁹).

De opmerkelijkste hydroniemen, met *-lee* gevormd, zijn:

1. *De Warmonder Lee*, die volgens Beekman (Mnl. W. 11, 333) zijn naam aan de stad *Leiden* heeft gegeven: waarschijnlijk dan met een andere *lee* (de *Mare?*), daar de stadsnaam vanouds in de locatief pluralis staat; b.v. *Leythen* in de *Annales Egmondenses* (FE. 201, 20 en vaker). Het twee uur ten O. van de Warmonder Lee gelegen *Leimuiden* moet zijn naam aan weer een andere *lee* te danken hebben, die te genoemder plaatse m o n d d e in de Leidse Meer⁶⁰); oude vormen zijn *Leithemuthe* (Okb. HZ.² 155: a. 1156; ald. 156: a. 1156 [B: *Leydemude*, C: *Leydenmude*]); *Leydenmuiden*... *Leydenmuden*... *Leydemuden* (dit 3 ×) (Okb. HZ. II 935: vóór 1 April 1296). Maar *Liethemuthon* (A: *Letthe-*): Okb. HZ.² 85 (a. 1063).

2. *De Oude Lee* in Delfland wordt reeds in de *Fontes Egmondenses* genoemd: *usque in rivum qui dicitur Lede et a Lede usque in Striclede et a Striclede usque in finem* (FE. 70, 8 v.v.). De *Striclede*, die ook genoemd wordt Okb. HZ. II 693 (a. 1290) — klaarblijkelijk een deel van de *Oude Lee* — liep langs de tegenwoordige *Strikkade*, op de grenzen van Berkel en Pijnakker; het eerste bestanddeel van de naam is onduidelijk.

3. Het *Leewater*, zoals een deel van de vroegere *Lier*, n.l. het gedeelte ten W. van het dorp *De Lier*, heet. Het wordt oudtijds vermeld als *die Lede*: Fremery 228 (a. 1281—1284). De naam *Lier* heeft niets te maken met *Lee*⁶¹).

4. *De Picledede*, een Zuidhollands water dat zich kronkelde langs de zuidgrens van *Zuid-Waddingsveen* en waaraan nog in de 18de eeuw de *Pikkelsloot* en *Pikkelkade* herinnerden⁶²). Oude bewijsplaatsen zijn: *in terram, que vocatur Waddinxvene, quam libere modo teneo inter Picledede et terram Jackelini* (Okb. HZ. I 344: a. 1233); *Piec Lede* (Okb. HZ. II 651: a. 1289); *onse luden van Waddinxvenen die wonen... tusken Abelynsslote ende die Picleden* (Okb. HZ. II 757: a. 1290); *bi der Picledede; van der Picledede* (Fremery 309: a. 1295/6; resp. 228: a. 1281—84).

Het eerste lid doet dadelijk denken aan dat van fries *Pikmar* (ver-

⁵⁹) Niet hierbij zuidhollands *Gherleta* (zie onder *leek*).

⁶⁰) Zie over de oorspronkelijke ligging en de kwestie, welk water zijn naam aan *Leimuiden* heeft geschonken, Fockema Andreae blz. 8 (n° 7) en 18 (n° 52).

⁶¹) Med. 28, 121.

⁶²) DWR. 2, 1076.

nederlandst *Pikmeer*); engels *Pickmere* (ouder *Pike-mere*: Ekwall). Een semantisch aannemelijke verklaring is gegeven door Kalma⁶³): bij noordfries *peke*, *pik* 'scirpus lacustris', waartoe hij ook gronings *Pekel(-A)* wil brengen. Zolang ruime verbreiding van dit woord niet is aangewezen en de verhouding van de vocalen niet is onderzocht, blijft de afleiding onzeker.

5. *Boesinghele*, plaats bij Heemstede: RHZ. 2, 241. Beekman⁶⁴) die nog een vorm *Boisingerliede* noemt, meent, dat het dorp *Nieuwerkerk* onder deze naam verschijnt. Het eerste lid zal wel een persoonsnaam zijn.

6. Een verkapte samenstelling met *-lee* is *Breukelen*⁶⁵); vgl. *apud villam, quę Brocledede dicitur* (Okb. Utr. 377: a. 1139); *Brokelede* (Fremery 209: a. 1280); *in villa, que vocatur Bruklede* (FE. 90, 31); *Brukleth* (FE. 201, 5; *Brokele* Rh.). Het is een samenstelling met het bekende *broek*; de verkorting van *-lede* tot *-le(e)* leidde bij zwakke toon tot aanpassing aan de namen op *-(el)en*.

7. *Melclede*⁶⁶) in Drente, niet ver van Uffelte: Okb. Gr. Dr. 199 (a. 1298—1304). Dezelfde naam komt niet ver van Deventer voor als *Melkleen*, hoeve aan de IJssel met een veer: a. 1355 *Melcleden*, a. 1439 *het veer toe Melkleden* (NGN. 3, 187); als plaats van het oude IJselveer was dit, naar de opmerking van Fockema Andreae⁶⁷), een belangrijk punt. De naam wijst op een water, waarover of waarlangs de melk door de boeren werd vervoerd; vgl. het 7 X in de Lijst voorkomende *Melksloot* (+ 1 X *Melkvaart*), en *Karnemelksloot*⁶⁸), en zie voorts voor een soortgelijke naam het boven besproken *Hooilede* (in de Lijst *Hooimaar*).

Andere oude samenstellingen met *-lee*, n.l. *Hureslede* en *Thurlede*, zijn elders besproken.

In Noord-Brabant, vooral in 't midden ervan, komt de vorm *lei* voor: *Lei*, *Zandlei*, *Kleine Lei*, *Nieuwe* en *Oude Lei*⁶⁹). Maar ook Noord-Holland en Friesland kennen *de Lei*, *Leien* als waternaam, meermalen

⁶³) Fr. Pl. N. 4, 103 v., waar men ook oudere literatuur en verklaringen vindt. De vroegere opvatting, dat het eerste lid een persoonsnaam zou zijn, is door Spijkerboer (NGN. 7, 151 v.) opnieuw verdedigd onder verwijzing naar oostvlaams *Pikkelghem*. Zeeuws *Pekelinghe* is geen waternaam; zie hiervóór.

⁶⁴) Atlas II 62.

⁶⁵) Zie Muller NGN. 12, 71 v.

⁶⁶) Med. 28, 11.

⁶⁷) Polderdistrict Veluwe 14 n. 1. Vgl. ook Forsberg blz. 22 v. (23 noot 1).

⁶⁸) Ook het herhaaldelijk voorkomende *Botersloot* zal meestal wel een synoniem zijn, al kan men soms ook aan een persoonsnaam als eerste lid denken (zo b.v. ook in *Buttervoliet*).

⁶⁹) Weijnen (NGN. 14, 65) noemt de *Monniken-lei* of *des kloosters van Eemsteins-lei*. Niet hierbij de zuidndl. *Leie*, ouder *Legia* (waarover Carnoy s.v.).

als naam van meertjes ⁷⁰), een overgang die zeer gewoon is (zie de inleiding). Verder verschijnt het veelvuldig als eerste lid van samenstellingen, waarbij het moeilijk van de stam van het w.w. *leiden* is te onderscheiden. Vgl. *Lei-graaf* (mnl. *leide-graaf*) in Limburg, Gelderland, Noord-Brabant; *Lei-sloot* in Utrecht, Drente, Noord-Holland; *Lei-beek* (U.) en *Leide-beek* (O.); waarnaast echter ook *Lee-beek* (O.), *Lee- en Rietsloot* (U.), *Lee-wetering* (G.) en het bovengenoemde *Lee-water*.

Van *lede*, *leide* (*lee*, *lei*) werd een adjectief op *-er* gevormd, dat in samengetrokken vorm bewaard is in enige plaatsnamen. Zo b.v. *Leerdam*, ouder *ter Lederdamme* (Okb. HZ. II 498: a. 1284) en het in de buurt gelegen *Leerbroek*; het simplex is hier overgeleverd in *Huis Ter Lede*, voormalig slot aldaar. Een ander *Leerbroek*, ouder *to Lederbroke*, ligt niet ver van 't plaatsje *Lee* (bij Dwingelo), ouder *Lede* (Okb. Utr. 506: a. 1181 en vaker). Deze naam *Lee* zal oorspronkelijk zijn toegekomen aan een zijtakje van de Beilerstroom bij *Leerbroek*, dat dan aanvankelijk *Lee* moet geheten hebben; later, toen de nederzetting zich had uitgebreid naar de hoge gronden, ging de naam op het tegenwoordige dorpje over, waarbij dan het oorspronkelijke *Lee* ter onderscheiding *Leerbroek* werd genoemd ⁷¹). Nog een derde **Leerbroek* wordt als *Leytherebroeke* vermeld in de buurt van Leiden (FE. 75, 5), volgens het register op de Fontes Egmundenses thans *Broekpolder* (Oegstgeest). Zou men het ten O. van Leiden mogen plaatsen, dan zou men kunnen denken aan *Leiderdorp*, ouder *Leitherdorpe* (FE. 80, 25 en vaker). Oorspronkelijk heette deze plaats eenvoudig *Leiden* (*Leithon*: DB. 195); later, ter onderscheiding van de stad *Leiden*, *Leiderdorp* ⁷²).

5. *Lo*

Lo als waternaam heeft sterk de aandacht getrokken sedert Beekmans artikel in het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap (2de serie) 23, 1 v.v. ⁷³). Hij onderscheidde vier woorden *lo*:

1. *lo* (onz. en vr.) 'open plek in een bos'; bekend vooral uit vele plaatsnamen;
2. *lo* (vr.) 'buitendijks water', veelal een kil of kreek in buitengronden, soms ook waterloop;
3. *lo* (vr.) 'moeras';
4. *lo* 'plaats, locus'; b.v. in *Baflo*.

⁷⁰) Boekenoogen s.v. *lei* (II). Verder ook als naam van wegen en van stukken land: WNT. s.v. *lei* (III); Daan blz. 279; Fr. Pl. N. 1, 59; Karsten blz. 124 v.

⁷¹) Vgl. W. de Vries Dr. pl. n. blz. 60 v.

⁷²) Fockema Andreae blz. 12 (n° 22).

⁷³) Dezelfde DWR. s.v.; Mnl. W. 11 s.v.; zie verder Spijkerboer NGN. 7, 151 v.v.; Weijnen NGN. 13, 71 v.v. (met verdere literatuur); Heeroma Ts. 68,

Terwijl men zonder enig bezwaar dit viertal tot twee kan reduceren, blijft het de vraag, of *lo* '(open plek in een) bos' en *lo* 'water' identiek zijn. O.i. heeft Weijnen terecht op deze vraag bevestigend geantwoord, al zijn alle moeilijkheden nog niet opgelost⁷⁴). Wij gaan voor *lo* = It. *lucus* uit van de betekenis, die door Ekwall, resp. Trier⁷⁵) is omschreven als 'a part in a wood with the trees scattered so that grass can grow', resp. 'weitständiger Niederwald mit Grasswuchs'; een geschikt woord dus om in onze lage landen moerasbossen aan te duiden. Het legde het op den duur evenwel af tegen *woud*, dat voor die moerasbossen het gewone woord werd, en het kon zich alleen handhaven door geleidelijke betekenisverandering. Enerzijds verdween het element 'moeras' uit de betekenis; anderzijds — en daarmee alleen hebben wij hier te doen⁷⁶) — het element 'bos': in de lage landen ging het dus betekenen 'moeras, poel' en dan 'kil, kreek, waterloop'⁷⁷). Het verschil in geslacht (*lo* 'bos' is meestal onzijdig; *lo* 'water' vrouwelijk) is geen overwegend bezwaar; invloed van synoniemen is aannemelijk. *Lo* kwam in zijn nieuwe betekenis dicht bij *lee*, *lede* te staan; en onder invloed hiervan ontstond naast *lo* ook *lode*; zo b.v. in het mnl., waar het woord nog als appellatief voorkomt, vindt men *eenighe Loon ofte creecken*, maar ook *loden, vaerden, waterganghen*⁷⁸). *Lo* als waternaam is vooral (maar niet uitsluitend) Zeeuws-Zuidhollands. Zo heette eens de brede mond van de Vernoudsee ten W. van Reimerswaal op Zuid-Beveland de *Lode*; vgl. Stoke VII 787: *Doe si ghingen op de Lode* (en vs. 798: *Aldaer ter Lode*). Deze naam leefde later voort in die van de oude heerlijkheid *Lo-dijk*⁷⁹), reeds genoemd in de grafelijkheidsrekeningen: in *Loidike*

85 n. 4; 70, 262 v.v.; Gysseling Wetensch. Tijdingen 13 (1953), 183, welke laatste wil onderscheiden *het lo* (*lauha-*) (neutr.) 'bosje op hoge zandgrond'; en *lo(de)* (*laupō*) (fem.) 'moeras'. Vgl. nog voor *die Loh* 'Sumpfwiese', dat vooral in Neder-Duitsland verbreid is, Wild ZONF. 9, 149 v.v.; Holsten Teuthonist. 10, 252 v.v.

⁷⁴) Een kritische verzameling van al het materiaal schijnt allereerst gewent.

⁷⁵) Trier, Holz (Münstersche Forschungen 6) (1952) blz. 114 v.v.

⁷⁶) Bij *lo* '(open plek in 't) bos', dat buiten het bestek van dit artikel valt, behoort ook *Lolee* (d.i. *lo* + *lee* of *lede*), beek in Twente, die uit verschillende beken ontstaat bij de buurtschap *Het Lo* (gem. *Weerse-lo*). Zie WN. blz. 178 en vgl. W. de Vries NGN. 9, 61. *Lauwers* (*Lo-beke*) is bereids besproken onder *beek*.

⁷⁷) Zie voor deze betekenisontwikkeling de inleiding.

⁷⁸) De plaatsen in Mnl. W. 11, 344. Vgl. vooral W. de Vries NGN. 9, 60. Geheel anders Heeroma, die — met terugneming van zijn verklaring Ts. 68, 85 n. 4 (*lode* = *lede*: ontspoorde frankisering) — *lo(de)* voor een ontlening aan het onder *lee* genoemde middeleng. *lode* houdt (Ts. 70, 262 v.v.).

⁷⁹) Waarmee niets gezegd is over de oorsprong van andere *Lodijk*'en. Zie Mnl. W. 11, 337 v.: *Ledyck*: *Loedyc*.

(RHZ. IV 36), *In Lodijc* (ald. 330; en elders). Verder heet een kil bij Strijen *Lo*, waarnaar het *Lo-gors* aldaar is genoemd. Een *Lo-slote*, dus hetzelfde woord verlengd met *sloot* (Okb. Utr. 586: a. 1208), was een water dat de Hollandse IJsel met de Enge IJsel verbond; de herinnering eraan is bewaard in de *Looi(e)brug*, ook *Lobrug* en met verdere ver-warring *Loosbrugje* geheten (gem. IJselstein).

Maar vooral als tweede lid van een samenstelling is *-lo* bekend. Behalve het onder „Adverbium” te bespreken *Deurlo* is te noemen *Morlode*, weleer een kreek op Zuid-Beveland: *in tota terra de Morlode-nesses*⁸⁰), *inter Morlode et Wranghe et Crabbendiche et Hinthecline* (Okb. HZ. I 194: a. 1203); later *Maarlo*. De naam *Maarlo*⁸¹) werd ook gebruikt voor een breed water aan de N.O. zijde van het tegenwoordige Tolen, ter plaatse van het nu dichtgeslibde *Slaak*. dat ook wel *Slaak van Meerlo* (*Slaek van Maerloo*)⁸²) werd genoemd. Ook elders komt *Maarlo*, naast *Meerlo* (*Merlo*: RHZ. VII 420), voor, n.l. als benaming van land aan de Hollandse IJsel; vgl. boven *Lo-sloot* en zie onder *maar*. Het is taalkundig bezwaarlijk, in deze streken *Mor-*, *Maar-*, *Me(e)r-* voor identiek te houden, maar even lastig is het, met Spijkerboer⁸³) ze te scheiden en in *Mor*, *Moer* een persoonsnaam te zien, zoals hij die ook waant te vinden in *Moordrecht*. Een nader onderzoek is gewenst.

Soms is de samenstelling met *-lo* alleen bewaard als plaatsnaam; b.v. *Schakerlo* (Tolen), oudtijds het eiland *Scakerslo* (Okb. HZ. I 318: a. 1229/30; Okb. Utr. 1028: a. 1245), *Schakersloo* (Okb. HZ. II 220: a. 1256), *lande in Scakerslo*e (RHZ. IV 62 e.a.). Dit eiland lag aan de overzijde van de Strienemond, die dus vermoedelijk eens (*-*)*lo* heette; in het eerste lid kan men met Spijkerboer⁸⁴) een persoonsnaam zien. In andere plaatsnamen kan *-lo* oorspronkelijk ‘moerasbos’ hebben betekend; b.v. *Schoonderlo*, nu een polder onder Rotterdam, maar eertijds een *gors* *Schonirlo* (Okb. Utr. 1482: a. 1259)⁸⁵). Dat geldt ook van *Kalslagen* bij *Lei-muiden*; vgl. o.a. *De terra Kaveslo* (Okb. HZ.² 182 [a. 1165?]), *Calveslo* (Okb. HZ. II 295: a. 1275), *Calfsloe* ... *die van oude Calfsloe* (Okb. HZ. II 913: a. 1295); maar: *Hermannus de Calverlage* (Okb. HZ. 2119: a. 1129). Wat betreft *-lage* naast *-lo*, dit is allereerst Saksisch, maar de *ā* kan ook Fries zijn (vgl. *Lauwers*). De

⁸⁰) *Morlode-nesses* wordt vaker genoemd; o.a. Okb. HZ. II 83 (a. 1262).

⁸¹) Ook het simplex *Mara* (zie onder *maar*).

⁸²) Aldus op de kaart van Blaeu (c. 1660): NGN. 1, 60 v.

⁸³) NGN. 7, 152.

⁸⁴) NGN. 7, 152.

⁸⁵) Verdere bewijsplaatsen Mnl. W. 11, 346.

wisseling van (later verdwenen) *h* en *g*, zgn. grammatische wechsel, vindt men ook in ags. *leage*, dat sg. bij *leah*; verder in oudndl. *Heraldo-lugo* (DB. 15) ⁸⁶).

Soms is *-lo* verzwakt tot *-le* ⁸⁷), maar als geen oude vormen met *-lo* zijn overgeleverd, zou men *-le* ook uit *-lee* kunnen verklaren (zie ald.). Intussen, daar *-lo* op de Zuidhollands-Zeeuwse eilanden inheems is, maakt dit de veronderstelling aannemelijk, dat *Widele* (zie s.v.) een **wide lo* is. Een tweede voorbeeld is *Yle*; wanneer het gaat over landscheiding in 't gebied van het water de Zwaluwe, heet het: *dat dair die eerste pael es up die Yle sal wesen miin goed* (Okb. HZ. II 844: a. 1293). Vgl. daarnaast *Ylet*, *Yloet*, en een ander water de *Ylode* (alle 14de eeuw): Mnl. W. 11, 345 v. ⁸⁸); een verkorting van *lode* tot *loet* (= *lood*) is te vergelijken met die van *lede* tot *leed* (*leet*) (zie *lede*). In *Ylet* is de vocaal verzwakt, doordat de volle klemtoon op 't eerste lid rustte.

Een verdere verzwakking tot *-l* is op zichzelf ook zeer goed denkbaar ⁸⁹), en zo is men ertoe gekomen, te veronderstellen, dat een aantal waternamen op *-el* ditzelfde *-lo* bevatten. Gegeven de verschillende mogelijkheden bij *-el*, is het over 't algemeen slechts geoorloofd, een oorsprong uit *-lo* aan te nemen, indien oudere vormen dit rechtvaardigen; en zelfs dan moet men — Weijnen ⁹⁰) wees er terecht op — voorzichtig zijn: latinisatie in oude oorkonden is niet uitgesloten. Het zekerste voorbeeld is *Reuzel*; zie hiervoor en voor andere namen onder *l*-suffix.

6. *Loos* ⁹¹)

Loos 'waterloop' is algemeen verbreid geweest langs de kuststreek; het heeft echter al vroeg alle productiviteit verloren en is alleen in namen van wateren en secundair van plaatsen bewaard. Het behoort bij 't w.v. *lozen* en heeft naast zich een langere Friese vorm ofri. *-lēsne* 'waterlozing' uit **lausini: predictum fossatum usque ad meatum, qui dicitur*

⁸⁶) Zie voor saksisch *-lage* Jellinghaus Wf.ON.³ 125, die dezelfde samenstelling (*Calveslage*) meer dan eens kent, en vgl. ook Moerman NGN. 7, 9 v. (met literatuur). De familienamen *Berlage*, *Krelage*, *Snethlage* behoren tot deze groep. De *ā* ook fries: vgl. H. Gr. § 56 Opm. 2. *Heraldo-lugo*: Med. 21, 10 v.v.

⁸⁷) Evenzo is *Loh* 'Sumpfwiese' in Pommeren soms verzwakt tot *le*; vgl. Holsten t.a.p.

⁸⁸) Zie ook Weijnen NGN. 13, 77 v.

⁸⁹) Vgl. ook Lindemans Handel. 22, 94 v.v.

⁹⁰) NGN. 13, 78, waar verdere literatuur is genoemd.

⁹¹) H. Gr. § IX met aantekening, waar de literatuur vermeld is (daarbij Weijnen NGN. 13, 78). Het belangrijkste is het artikel van Muller (NGN. 10, 29 v.v.), die ook de verschillende etymologieën zorgvuldig overweegt en dan neigt tot bovenstaande verklaring. Zie verder voor overplanting van 't ndl. woord naar Neder-Duitsland Teuchert Sprachreste blz. 38 v. en 185.

Weterlesne . . . in fossato, qui dicitur Middelberghera weterlesne (Okb. Gr. Dr. 571: a. 1370), waar telkens *Middelberg* staat in plaats van *Middelbert*. Men mag aannemen, dat de naam *Weterlesne* zich vroeger noordelijk uitstreckte tot Bedum, waar nog een *Waterleuzen* voorkomt⁹²). Tegenover deze uitstervende vormen is een van 't zelfde w.w. *lozen* afgeleid mnl. *waterlosinge*, thans *waterlozing* in de levende taal bewaard gebleven; waarnaast gewoner *waterlossing*, een afleiding van een vermoedelijk tot *loos* in ablautsverhouding staand *los*, ook voorkomend in een aantal toponiemen.

Een compositum met *-loos* als tweede lid is *Waterloos*, dat als bovengenoemd *Weterlesne* met *water-* is samengesteld. De *Waterloospolder* bij Warmond is genoemd naar een water langs deze polder *Waterloos* dat als zodanig op een kaart van 1615 wordt vermeld⁹³). *Waterlooswerve* onder Aagtekerke, door Pott nog vermeld als een huis aldaar, komt reeds in de grafelijkheidsrekeningen voor: *claustrum de Waterloeswerve . . . cloister te Waterloeswerve* (RHZ. IV 377 en elders)⁹⁴). Een soortgelijke samenstelling als *Waterloos* is **Kinloos*, waarvan het eerste lid *keen* is (zie aldaar); de naam is op te maken uit *Chinnelosara* (FE. 218, 27 v.)⁹⁵). Een compositum met een van elders bekende bepaalde rivier-naam (*Rotte*) is *Rotlose*, vermeld in de thesoriërsrekening van Jan Philips van Leyden (1340/1341), die daar een post boekt *pro expensis dominorum Ghiselberti de Cathenellenboghe, Nyt et Frambach ibidem et pro equis ipsorum in hospicio extra Rotlose expensa . . .* (RHZ. III 28).

Een dorp in Zuid-Holland heet *Noordeloos*, gelegen aan het gelijknamige water, de bovenloop van de Giesen. De plaats *Nordeloës* wordt reeds vermeld in de grafelijkheidsrekeningen (RHZ. I 210 en vaker); en elders wordt genoemd een zekere *Rijcoude* (d. sg.) *van Nordeloës* (Okb. HZ. II 817: a. 1292). Het eerste lid is vermoedelijk *oord*; in de inleiding is reeds opgemerkt, dat aanwas met *n* juist in dit woord zo gewoon is. Een buurtschap onder *Noordeloos* is *Minkeloos*, zo genoemd naar de waterloop, die vroeger heette *Menkenes-dreth* (Okb. HZ. I 287: a. 1064, misschien onecht); zie onder *drecht*. In dezelfde buurt kwam (komt?) *Middelhoes* of *Middellose* voor als oude plaatselijke naam van de

⁹²) De Lijst kent verder een *Waterleuzen* onder Ruinen. De *eu* als in *bleu* (H. Gr. § 39).

⁹³) Fockema Andreae blz. 48.

⁹⁴) Zie voor andere *Waterloos*, hgd. *Wasserlos* in 't buitenland NGN. 10, 29 v. Een moeilijk geval, ook al om het terrein, is zuidndl. *Waterlo*, a. 1145 *Waterlos*: zie Carnoy s.v. en de daar geciteerde literatuur (waarbij V. Loey NGN. 13, 14).

⁹⁵) Zie voor de vorm *In Kinlesun* onder *keen* en vgl. boven. Vgl. ook zuidndl. *Chanelaus* (literatuur bij Muller t.a.p. 31 v.)?

Zederik bij Meerkerk ⁹⁶). Zoals *Minkeloos* vaak, met verzwakking van de vocaal, wordt uitgesproken *Minkeles*, zo zal ook *Rateles* (polder onder *Hoenkoop*) een oud *-loos* bevatten; v. d. Aa geeft op: *Rateles*, voorheen *Ratelis*, later *Rateloos*, voormalige heerlijkheid aldaar, maar vermeldt (s.v. Dijkveld- en *-Rateles*) een leenbrief van 1521, waarin reeds *Rateloos*. Bleek reeds uit *Minkeloos: Menkenesdreth*, dat *loos* en *drecht* synoniemen waren, duidelijker blijkt dat nog uit de tautologische samenstelling *Loos-drecht* (plaatsnaam), waar het water nu nog de *Drecht* heet. Vermoedelijk is een soortgelijke tautologische samenstelling *Moorloze Sloot* (Westwoud), waar het niet meer begrepen *loos* (*Moorloos* synoniem met *Moordrecht*) werd opgevat als *-loos* 'zonder' (zie daarover nader hieronder en vgl. *Minkelose Wetering* onder *drecht*).

Ten slotte noemen wij drie andere groepen, waar een soortgelijke verklaring van *-loos* niet waarschijnlijk of zelfs buitengesloten is:

Ia. *Bagoloso* (locatief): Okb. Utrecht 23 (a. 714), volgens de uitgever wellicht identiek met *in loco Baclaos* (ald. 34: a. 721), dat hetzelfde is als *Bakel* in de Peel;

b. *in pago Texandriae loco Levetlaus super fluvio Dutmala*: Okb. Utr. 21 (a. 712), volgens de uitgever wellicht verknoeid uit *Haeslaos*; vgl. *in loco Haeslaos in pago Texandriae super fluvio Dudmala* (ald. 26: a. 717/718), waarin *Haeslaos* vereenzelvigd wordt met *Hezelaar* (gem. Liemde).

De ligging van deze plaatsen zo ver het binnenland in maakt gelijkstelling met het boven besproken kustwoord a priori niet waarschijnlijk; de vroege overlevering en de daarmee gepaard gaande afwijkende spelling maken een beoordeling moeilijk. Zijn inderdaad de tegenwoordige plaatsen *Bakel* en *Hezel-aar* bedoeld — en dat is voor *Bakel* toch wel zeer aannemelijk —, dan blijkt niets van een *-loos-*, maar alleen van een *-lo-*vorm. Men heeft dan ook wel in de *s* een Latijnse nominatief-uitgang gezien, die achter de Nederlandse namen is gezet ⁹⁷). Evenzo moet, als raadselachtig, terzijde gelaten worden: *in Waganleisero marca . . . in villa Waganlose* (Okb. Gelre 65: a. 891), waar de ligging nog minder op *-loos* wijst ⁹⁸).

II. Een groot aantal namen met *loos-* als eerste lid. Boven is alleen vermeld de zo begrijpelijke tautologische samenstelling *Loos-drecht*. Maar wat zou *Loos-duinen*, *Loos-berg* moeten betekenen, indien *loos-* hier 'waterloop' was? ⁹⁹) Onzeker is ook *Loosbroek* (gehucht onder

⁹⁶) Zie Teixeira IV III blz. 218.

⁹⁷) Vgl. daarover Muller t.a.p. 30; 32.

⁹⁸) Zie Muller t.a.p. 35 n. 3.

⁹⁹) Volgens Gysseling (Med. 28, 70): *Lus-id-inniu*, nu *Leusden*, *Loosduinen*.

Dinter), dat ver naar binnen ligt; als *Losebruch*, *Lozebruc* in 1218 vermeld, meest in ruimer zin als broekgrond (Fremery 48). Beter gaat *Loosbeek* bij Rozendaal (N.-Br.)¹⁰⁰, maar de spelling *Loose Beek* (a. 1707) doet toch weer aarzelen. Onzeker zijn ook *Loosdijk*, *Loosdorp*, waar het tweede lid niet „sprekend” is in verband met het eerste. Het lijkt dus voorzichtiger al deze namen buiten spel te laten.

III. Enige namen op *-loos*, waar *-loos* ‘zonder’ betekent: *Botmeloos* en *Grondeloos* (zie aldaar). Soms is het moeilijk, het te onderscheiden van *loos* ‘waterloop’; vgl. boven *Moorloze Sloop*. In het Zweeds heeft men soortgelijke mogelijkheden en moeilijkheden; zie voor de Noordgermaanse namen op *-lös* en *-lösa* ’t laatst Lundahl N.o. B. 39, 32 v.v.

7. *Drecht*¹⁰¹)

Dit woord, vroeger ondanks de taalkundige discrepantie vaak ten onrechte met *trecht* (*trajectum*) vereenzelvigd, is in de laatste 25 jaar het onderwerp van veler besprekingen geweest, sedert Muller (NGN. 6, 36 v.v.) in 1928 de verschillende kanten van het probleem belichtte. Aan de daarop gevolgde discussie namen vooral, behalve Muller zelf, Pottmeyer, W. de Vries, Spijkerboer, Karsten deel, en dank zij hun gemeenschappelijk onderzoek is de hoofdzaak thans duidelijk. In het volgende beginnen wij met een overzicht van de verbreiding van het woord, waarbij wij ons inzake bewijsmateriaal en bewijsvoering sterke beperking opleggen, daar men een en ander gemakkelijk in genoemde artikels, vooral bij Muller, kan vinden.

Drecht komt als simplex, maar vooral in composita, meest als plaatsnaam, voor in een vrijwel aaneensluitend gebied, dat zich van Vlaanderen tot Friesland uitstrekt. Het simplex, dat in de middeleeuwen in de buurt van Genemuiden en Kampen nog min of meer als soortnaam voorkwam, vindt men als hydroniem o.a.¹⁰²):

1. onder *Loosdrecht* (U.); hier is dus, terwijl de samenstelling tot plaatsnaam werd, het simplex nog als de naam van het water bewaard.

2. ten W. van Leimuiden, een water, dat later met de *Kromme Mijdrecht* de Amstel vormt; in de *Drecht* komt uit de *Kleine Drecht*. Dus nog heden ten dage staan hier simplex en compositum naast elkaar. Deze *Drecht* wordt reeds in de middeleeuwen genoemd; b.v. *uter Drecht*: Okb. HZ. II 913 (a. 1295).

¹⁰⁰) Weijnen blz. 57; 145.

¹⁰¹) Zie de literatuur in H. Gr. § IX aant.; daarna nog Gysseling Med. 27, 56 v.v.

¹⁰²) Zie Muller NGN. 6, 52 v.